ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12(82) / 2024

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА». Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA». Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р

№ 12 (82)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI)**; **Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України**.

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:
1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ûridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ûridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чешська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словацька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Рєзнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development "Ukraine" (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlin, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajska, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

№ 12 (82) 2024 грудень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Вітровчак Василь Григорович, Кушнір Ярослав Олександрович
ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 11

Кіяшко Юрій Михайлович
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДЕЯКИМ ЗАГРОЗАМ ЕКОНОМІЦІ, ЯКІ МОЖУТЬ ВИНИКАТИ ВНАСЛІДОК ОПЕРАЦІЙ ІЗ ЦИФРОВИМИ АКТИВАМИ 22

Овчаренко Анастасія Сергіївна, Гриб Вікторія Олександрівна, Жарко Софія Вікторівна, Кеда Олена Юріївна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 30

Шишкін Олексій Васильович
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ В УКРАЇНІ 38

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бахуринська Олена Олександрівна
РОБОТОДАВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БЕЗПЕКУ ТА ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ (АНАЛІЗ ПРОПОЗИЦІЙ DE LEGE FERENDA) 44

Доценко Денис Дмитрович
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПЕРЕВАГИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 51

Павлюк Оксана Дмитрівна, Романенкова Олена Юріївна
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ 58

Переверза Альбіна Миколаївна, Коломієць Наталія Володимирівна
ОГЛЯД ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ ЩОДО ГРУПИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ 65

Рубащенко Микола Анатолійович
ПРАВО НА ДОСТУП ДО СУДУ І НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ VS МАТЕРІАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЇХ СУМІСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОРУШЕННЯ САНКЦІЙ 71

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Клепка Дар'я Ігорівна
ОКРЕМІ ПИТАННЯ УНОРМУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ... 80

Пилипенко Дмитро Олексійович
ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 89

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Артюшенко Олександр Вікторович, Мороховський Микола Леонідович, Сідак Анастасія Павлівна
ОРГАНІЗАЦІЯ ВСЕБІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ НГ УКРАЇНИ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ В ОПЕРАТИВНОМУ ПІДПОРЯДКУВАННІ ЗС УКРАЇНИ ПІД ЧАС СТРИМУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ 95

Артюшенко Олександр Вікторович, Шевцов Анатолій Леонідович, Антонюк Анастасія Олександрівна
ПОРЯДОК СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ДІЙ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ, НАБЛИЖЕНИХ ДО ЛІНІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ 104

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Любченко Маріанна Іванівна
КЛЮЧОВІ НАВИЧКИ СУЧАСНОГО ЮРИСТА 113

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Теліженко Людмила Вікторівна
ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ КОМЕМОРАЦІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 118

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Кушнір Людмила Володимирівна, Будихін Марк Юрійович
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗМІШАНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ 125

Луценко Дмитро Сергійович
ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА ЗМІН НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ОЧІКУВАНЬ 132

ІНШЕ

Жукова Ірина Віталіївна
СУБ'ЄКТНА КЛАСИФІКАЦІЯ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 138

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Matvieieva Anastasiia
PECULIARITIES OF BANKING INSTITUTIONS' OPERATION UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW 143

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Vitrovchak Vasyl , Kushnir Yaroslav
DEMOCRATIC CIVILIAN OVERSIGHT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW 11

Kiiashko Yurii
LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION TO COUNTER CERTAIN THREATS TO THE ECONOMY THAT MAY ARISE FROM TRANSACTIONS WITH DIGITAL ASSETS 22

Ovcharenko Anastasiia, Hryb Viktoriia, Zharko Sofiia, Keda Olena
LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC PAYMENTS IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS DEVELOPMENT 30

Shyshkin Oleksii
INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE OF COUNTERING RAIDING: CURRENT ISSUES OF USING EXPERIENCE IN UKRAINE..... 38

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Bakhurynska Olena
EMPLOYER AS A SUBJECT OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON THE SAFETY AND HEALTH OF EMPLOYEES (ANALYSIS OF PROPOSALS DE LEGE FERENDA)...44

Dotsenko Denys
PERSPECTIVES AND ADVANTAGES OF DIGITALIZATION IN CRIMINAL JUSTICE..... 51

Pavliuk Oksana, Romanenkova Olena
PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF INTERROGATION OF MINORS..... 58

Pereverza Albina, Kolomiiets Nataliia
OVERVIEW OF THE ECTHR'S POSITION ON THE GROUP OF CASES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE 65

Rubashchenko Mykola
THE RIGHT OF ACCESS TO COURT AND LEGAL AID VS SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW: HOW TO ENSURE THEIR COMPATIBILITY IN THE CONTEXT OF CRIMINALIZATION OF SANCTIONS VIOLATIONS 71

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Klepka Daria
SEPARATE ISSUES OF NORMATIVE REGULATION OF REMOTE PRE-TRIAL INVESTIGATION...80

Pylypenko Dmytro
ABOUT PROCEDURAL MECHANISM FOR APPEALING DECISIONS, ACTIONS OR INSECURITY OF AUTHORIZED REPRESENTATIVES OF THE STATE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE 89

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Artiushenko Oleksandr, Morokhovskyi Mykola, Sidak Anastasia
ORGANIZATION OF COMPREHENSIVE SECURITY OF UNITS OF THE NG OF UKRAINE WHICH ARE UNDER THE OPERATIONAL COMMANDMENT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING CONTAINING ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIA 95

Artiushenko Oleksandr, Shevtsov Anatoliy, Antonyuk Anastasia
PROCEDURE FOR STABILIZATION ACTIONS IN POPULATED POINTS CLOSE TO THE DEMISTRATION LINE 104

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Liubchenko Marianna
KEY SKILLS OF A MODERN LAWYER 113

PHILOSOPHY OF LAW

Telizhenko Liudmyla
THE TRANSDISCIPLINARY ASPECT OF COMMEMORATING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 118

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Kushnir Liudmyla, Budykhin Mark
CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF MIXED TRANSPORTATION IN UKRAINE 125

Lutsenko Dmytro
THE IMPACT OF ECONOMIC CONDITIONS AND CHANGES ON THE LEGAL REGULATION OF PROPERTY EXPECTATIONS 132

OTHER

Zhukova Iryna
SUBJECT CLASSIFICATION OF CONTROL AND SUPERVISION IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION 138

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Matvieieva Anastasiia
PECULIARITIES OF BANKING INSTITUTIONS' OPERATION UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW 143

УДК 342.922

Вітровчак Василь Григорович
начальник 94 прикордонного загону, слухач навчальної групи № 126 з факультету професійної освіти та лідерства Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА 9960)
Vitrovchak Vasyl
Head of Border Detachment No. 94, Listener of Training Group No. 126, Faculty of Professional Education and Leadership National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (MILITARY UNIT 9960)
ORCID: 0000-0002-6777-1294

Кушнір Ярослав Олександрович
доктор філософії в галузі права, доцент, старший викладач кафедри адміністративної діяльності факультету правоохоронної діяльності Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА 9960)
Kushnir Yaroslav
Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Administrative Activities, Faculty of Law Enforcement Activities National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (MILITARY UNIT 9960)
ORCID: 0000-0002-8519-5331

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10639

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

DEMOCRATIC CIVILIAN OVERSIGHT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Анотація. *Стаття присвячена аналізу демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони України в умовах правового режиму воєнного стану. Автори досліджують історичні передумови виникнення цього інституту та його роль у забезпеченні демократичних принципів управління сектором безпеки. Наголошено, що цивільний контроль є ключовим механізмом запобігання зловживанням, забезпечення прозорості, підзвітності силових структур демократично обраній владі та дотримання прав і свобод громадян. У статті розглядаються ключові виклики, які виникають у контексті воєнного стану.*

Особливу увагу приділено проблемі декларативності демократичного цивільного контролю, що посилюється в умовах правового вакууму. Автори акцентують на важливості подолання цих викликів через оновлення нормативно-правової бази, що має враховувати особливості правового режиму воєнного стану. Збереження та розвиток демократичного цивільного контролю є не лише національною потребою, але й однією з ключових вимог європейської інтеграції та співпраці з НАТО. У статті також пропонуються напрями подальших досліджень, зокрема створення механізмів адаптації цивільного контролю до екстремальних ситуацій, розвиток громадського нагляду, удосконалення координації між суб'єктами контролю та забезпечення підзвітності силових структур.

Зазначено, що демократичний цивільний контроль виступає важливим елементом підтримки демократичних стандартів у державі та забезпечення її безпекових інтересів. Його функціонування є запорукою ефективного управління сектором безпеки та оборони, особливо у період збройної агресії проти України.

Вступ. Актуальність дослідження демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах правового режиму воєнного стану обумовлена викликами, які постали перед державою через збройну агресію. Забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного функціонування сектору безпеки є ключовими елементами захисту демократичних принципів управління. Водночас, складність реалізації цього інституту зростає через недостатню адаптацію нормативно-правової бази, обмеження доступу до інформації, послаблення ролі громадянського суспільства та недостатню координацію між суб'єктами контролю.

Особливої ваги ця проблема набуває у контексті євроінтеграційного курсу України. Ефективний і дієвий механізм демократичного цивільного контролю є важливою умовою вступу до Європейського Союзу та НАТО, що закріплено в міжнародних угодах і зобов'язаннях України. Європейські стандарти вимагають, щоб сектор безпеки і оборони був прозорим, підконтрольним демократично обраній владі та відкритим для громадського нагляду. Відсутність таких механізмів не лише ускладнює процес євроатлантичної інтеграції, але й послаблює довіру громадян до державних інституцій.

Крім того, демократичний цивільний контроль є засобом запобігання зловживанням і забезпечення дотримання прав і свобод громадян навіть в умовах екстремальних правових режимів. Недосконалість існуючої системи контролю може призвести до порушення балансу між безпекою та демократією, що є критично важливим для забезпечення національних інтересів та стабільності державного управління.

Мета. Мета проведеного дослідження полягає в аналізі проблематики реалізації демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявленні ключових викликів, які перешкоджають ефективному функціонуванню цього інституту, та розробці пропозицій щодо його вдосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання демократичного цивільного контролю, включаючи законодавчі ініціативи; 2) праці вітчизняних науковців, котрі сферою свого наукового пізнання обрали демократичний цивільний контроль сектору безпеки та оборони України;

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи:

1. Метод аналізу та синтезу – для систематичного розгляду проблематики демократичного цивільного контролю, зокрема виявлення ключових викликів, таких як недоліки нормативно-правової бази, обмеження прозорості та недостатня координація між суб'єктами контролю.

2. Індукція та дедукція – для виведення загальних висновків щодо ефективності цивільного контролю на основі аналізу конкретних проблемних аспектів його реалізації.

3. Системний підхід – для розгляду демократичного цивільного контролю як цілісної системи, що охоплює взаємодію законодавчої, виконавчої, судової влади та громадянського суспільства.

Результати. Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони є ключовою складовою функціонування правової демократичної держави, що гарантує підзвітність та прозорість діяльності силових структур. В умовах правового режиму воєнного стану, попри виявлену проблематику, важливість цього інституту лише зростає.

Зазначені проблематика, а саме: відсутність адаптації законодавства до умов воєнного стану, обмеження прозорості через державну таємницю, недостатня координація між суб'єктами контролю та послаблення громадського нагляду, не відміняють необхідності збереження демократичних механізмів. Навпаки, їх вирішення має стати основою для подальшого вдосконалення системи управління безпековим сектором України, забезпечення дотримання прав людини та зміцнення довіри суспільства до влади. Нівелювати виявлену проблематику можливо за рахунок розробки змін та доповнень до профільного законодавства у цій сфері; разом з тим значну увагу необхідну приділити розвитку громадянського суспільства.

Збереження демократичного цивільного контролю є не лише внутрішньою потребою України, але й ключовою вимогою європейської інтеграції та поглиблення співпраці з НАТО. Це підтверджується міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в рамках Кодексу поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки, «Партнерства заради миру» та Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО. Крім того, підтримання демократичних цінностей у сфері безпеки та оборони є вагомим доказом готовності України стати частиною європейської спільноти.

Перспективи. Вважаємо за доцільне подальші наукові пошуки продовжувати у таких напрямах:

1) розробка нормативних основ для цивільного контролю в умовах воєнного стану: дослідження специфіки адаптації існуючого законодавства до умов воєнного стану, включаючи розробку чітких процедур і алгоритмів реалізації цивільного контролю;

2) оптимізація суб'єктного складу цивільного контролю: аналіз ролі різних суб'єктів контролю (зокрема громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування, парламенту) та їхньої взаємодії в умовах воєнного стану;

3) міжнародний досвід цивільного контролю: впровадження міжнародних стандартів у систему цивільного контролю України з урахуванням її національних особливостей.

Ключові слова: *демократичний цивільний контроль, сектор безпеки та оборони, правовий режим воєнного стану, прозорість та підзвітність, європейська інтеграція.*

Summary. *The article is devoted to the analysis of democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine under the legal regime of martial law. The authors examine the historical prerequisites for the emergence of this institution and its role in ensuring democratic principles of governance in the security sector. It is emphasized that civilian control is a key mechanism to prevent abuses, ensure transparency, accountability of security forces to democratically elected authorities, and protect citizens' rights and freedoms. The article addresses key challenges arising in the context of martial law.*

Special attention is paid to the issue of the declarative nature of democratic civilian control, which is exacerbated under conditions of legal vacuum. The authors emphasize the importance of overcoming these challenges by updating the legal framework to account for the specificities of the martial law regime. The preservation and development of democratic civilian control are not only a national necessity but also a critical requirement for European integration and cooperation with NATO. The article also suggests directions for further research, including the development of mechanisms for adapting civilian control to extreme situations, enhancing public oversight, improving coordination among control entities, and ensuring the accountability of security forces.

The article underscores that democratic civilian control serves as a vital element in upholding democratic standards in the state and safeguarding its security interests. Its operation is essential for the effective management of the security and defense sector, especially during the ongoing armed aggression against Ukraine.

Introduction. The relevance of studying democratic civilian oversight of Ukraine's security and defense sector under the legal regime of martial law is driven by the challenges posed by armed aggression. Ensuring transparency, accountability, and effective functioning of the security sector are key elements in upholding democratic principles of governance. At the same time, the complexity of implementing this institution increases due to the insufficient adaptation of the legal framework, limited access to information, a weakened role of civil society, and poor coordination among oversight entities.

This issue is particularly significant in the context of Ukraine's European integration course. An effective and operational mechanism for democratic civilian oversight is a crucial requirement for accession to the European Union and NATO, as stipulated in Ukraine's international agreements and commitments. European standards demand that the security and defense sector remain transparent, accountable to democratically elected authorities, and open to public scrutiny. The lack of such mechanisms not only complicates the process of Euro-Atlantic integration but also undermines public trust in state institutions.

Moreover, democratic civilian oversight serves as a mechanism for preventing abuses and ensuring the protection of citizens' rights and freedoms, even under extreme legal regimes. The inadequacy of the existing oversight system may disrupt the balance between security and democracy, which is critically important for safeguarding national interests and ensuring stability in governance.

Purpose. The purpose of the conducted research is to analyze the issues of implementing democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine under the legal regime of martial law, identify key challenges hindering the effective functioning of this institution, and develop proposals for its improvement.

Materials and methods. The research materials include:

1. The regulatory framework for democratic civilian control, including legislative initiatives.

2. Works of domestic scholars who have chosen democratic civilian control over Ukraine's security and defense sector as their area of scientific exploration.

The following scientific methods were used in the course of the research:

1. Analysis and synthesis method – used to systematically examine the issues of democratic civilian control, particularly identifying key challenges such as deficiencies in the regulatory framework, limitations on transparency, and insufficient coordination among control entities.

2. Induction and deduction – employed to draw general conclusions on the effectiveness of civilian control based on the analysis of specific problematic aspects of its implementation.

3. Systematic approach – applied to consider democratic civilian control as an integral system encompassing the interaction of legislative, executive, judicial authorities, and civil society.

Results. Democratic civilian control over the security and defense sector is a key component of a functioning legal democratic state, ensuring the accountability and transparency of security forces' activities. Under the legal regime of martial law, despite the identified challenges, the importance of this institution only increases.

The outlined challenges, including the lack of legislative adaptation to the conditions of martial law, restrictions on transparency due to state secrecy, insufficient coordination among control entities, and weakened public oversight, do not negate the necessity of preserving democratic mechanisms. On the contrary, addressing these issues should serve as the foundation for further improvement of Ukraine's security sector management system, ensuring human rights adherence and strengthening public trust in the authorities. Mitigating these challenges is possible through the development of amendments and additions to the sector-specific legislation, while significant attention must also be paid to fostering civil society development.

The preservation of democratic civilian control is not only an internal necessity for Ukraine but also a crucial requirement for European integration and enhanced cooperation with NATO. This is underscored by Ukraine's international commitments, including the Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, the Partnership for Peace, and the Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and NATO. Moreover, upholding democratic values in the security and defense sector serves as a strong testament to Ukraine's readiness to become part of the European community.

Discussion. We consider it appropriate to continue further scientific research in the following directions:

1) the development of regulatory frameworks for civilian control under martial law: studying the specifics of adapting existing legislation to the conditions of martial law, including the development of clear procedures and algorithms for implementing civilian control;

2) optimization of the composition of civilian control entities: analyzing the role of various control entities (particularly civil society, local self-governance bodies, and parliament) and their interaction during martial law;

3) international experience in civilian control: implementing international standards for civilian control in Ukraine's system, taking into account the country's national characteristics.

Key words: *democratic civilian control, security and defense sector, martial law regime, transparency and accountability, European integration.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах правового режиму воєнного стану обумовлена викликами, які постали перед державою через збройну агресію. Забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного функціонування сектору безпеки і оборони України є ключовими елементами захисту демократичних принципів управління. Водночас, складність реалізації цього інституту зростає через недостатню адаптацію нормативно-правової бази, обмеження доступу до інформації, послаблення ролі громадянського суспільства та недостатню координацію між суб'єктами контролю.

Особливої ваги ця проблема набуває у контексті євроінтеграційного курсу України. Ефективний і дієвий механізм демократичного цивільного контролю є важливою умовою вступу до Європейського Союзу та НАТО, що закріплено в міжнародних угодах і зобов'язаннях України. Європейські стандарти вимагають, щоб сектор безпеки і оборони був прозорим, підконтрольним демократично обраній владі та відкритим для громадського нагляду. Відсутність таких механізмів не лише ускладнює процес євроатлантичної інтеграції, але й послаблює довіру громадян до державних інституцій.

Крім того, демократичний цивільний контроль є засобом запобігання зловживанням і забезпечення дотримання прав і свобод громадян навіть в умовах екстремальних правових режимів. Недосконаліть існуючої системи контролю може призвести до порушення балансу між безпекою та демократією, що є критично важливим для забезпечення національних інтересів та стабільності державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження демократичного цивільного контролю у секторі безпеки та оборони не є якісно-новим у вітчизняній правові доктрині. Так, сутність та необхідність зазначеного інституту досліджувала Н. Черемискіна [4] ще навіть до прийняття Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Після набрання чинності вказаного закону окремі аспекти сприйняття та реалізації його положень у своїй монографії розкривав М. П. Требін [3]. Історичні передумови існування демократичного цивільного контролю, ґенезис цього інституту якісно висвітлювали М. І. Томюк, Ю. І. Азаров, А. Л. Папікян [2]. Очевидно, що напрацювання зазначених дослідників є актуальними для ретроспективного аналізу, проте дослідження актуального стану демократичного цивільного контролю зобов'язує нас звернутися до більш пізніх робіт. В. Л. Зьолка досліджував нормативно-правове регулювання демократичного цивільного контролю вже після набрання чинності Закону України «Про національну безпеку України» [16]. Результати наукових пошуків Д. О. Дегтярьова дозволяють теоретичний аспект, котрий традиційно використовують для розгляду цивільного контролю перевести у практичну площину, оскільки вчений обґрунтував форми демократичного цивільного контролю [5]. Існують також якісні доробки щодо контрольної діяльності окремих суб'єктів, до прикладу О. Царенко та Д. Новгородський досліджували парламентський контроль; Л. В. Бобрицький — контроль, що здійснюється Кабінетом Міністрів України.

Тушко К. Ю., Мірошніченко А. А., Олешко Д. О. висвітлювали інститут демократичного цивільного контролю крізь призму оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України, що буде корисним для профільних досліджень цього суб'єкта забезпечення національної безпеки України [17]. В період дії правового режиму воєнного стану, на жаль, не так багато напрацювань у цій сфері, та й ті висвітлюють проблематику лише фрагментарно. Слід відзначити наукові пошуки Л. В. Гунько та В. П. Задорожного, котрі докладно описали існуючу проблематику демократичного цивільного контролю в період дії правового режиму воєнного стану, хоча й не запропонували підходи щодо вирішення такої проблематики, а також результати досліджень Н. П. Христинченко та М. В. Коваліва, котрі обґрунтовували доцільність демократичного цивільного контролю під час дії правового режиму воєнного стану.

Метою статті є аналіз проблематики реалізації демократичного цивільного контролю за сектором безпеки та оборони України в умовах дії правового режиму воєнного стану, виявлення ключових викликів, які перешкоджають ефективному функціонуванню цього інституту, та розробці пропозицій щодо його вдосконалення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання демократичного цивільного контролю, включаючи законодавчі ініціативи; 2) праці вітчизняних науковців, котрі сферою свого наукового пізнання обрали демократичний цивільний контроль сектору безпеки та оборони України.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи:

1. Метод аналізу та синтезу — для систематичного розгляду проблематики демократичного цивільного контролю, зокрема виявлення ключових викликів, таких як недоліки нормативно-правової бази, обмеження прозорості та недостатня координація між суб'єктами контролю.

2. Індукція та дедукція — для виведення загальних висновків щодо ефективності цивільного контролю шляхом аналізу конкретних проблемних аспектів його реалізації.

3. Системний підхід — для розгляду демократичного цивільного контролю як цілісної системи, що охоплює взаємодію законодавчої, виконавчої, судової влади та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. На початку становлення сучасної Української державності на території політично незалежної України перебувало мало не мільйонне військове угруповання, не підпорядковане національному вищому військовому командуванню. Такого на той час просто не існувало. Вже тоді гостро постала проблема необхідності ефективного контролю за армією, та її відсторонення від політичних процесів у державі.

Очевидно, що вказана проблематика лише актуалізується в умовах запровадження правового режиму воєнного стану, зважаючи на підставу його запровадження, — збройну агресію РФ. Оскільки саме загроза державосуб'єктності нашої Батьківщини є істотним викликом, в тому числі для перевірка реальності, а не декларативності демократичного правового режиму, одним з якісних показників котрого і є демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони України (далі по тексту — цивільний контроль).

Зауважимо, що за рахунок цивільного контролю набувають практичної реалізації положення статті 17 Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [1].

Цивільний контроль за сектором безпеки та оборони та правоохоронними органами, загалом є невід'ємною складовою загальносуспільного демократичного процесу, системою унеможливлення неконституційних рішень і дій, попередження відчуження війська від влади та безконтрольності дій воєначальників. Принцип цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами держави відображає суспільно-необхідну діяльність з метою покращити координацію між цивільним та керівництвом силових структур, можливість узгодження демократичних цінностей з адекватною оборонною політикою [2, с. 243].

У правовій демократичній державі такого роду контроль за діяльністю силових структур (зокрема, над збройними силами) є найактуальнішим політичним принципом. Цивільний контроль над збройними силами у демократичній державі — це теорія і практика такого регулювання військово-цивільних відносин, за якого основні принципи демократії превалюють над принципами військової справи [3, с. 73]. Це — підпорядкованість воєнної стратегії цивільній владі, зверхність політичного керівництва над сферою безпеки і оборони, підзвітність та підконтрольність силових структур демократично обраній цивільній владі. Метою демократичного цивільного контролю є забезпечення пріоритету принципів громадянського суспільства перед принципами військового будівництва. Встановлення демократичного цивільного контролю над збройними силами передбачає чітке розмежування повноважень і функцій політико-адміністративного управління збройними силами (реалізується цивільними кадрами) та функцій військово-професійного управління (реалізується професійними військовими).

Цивільний контроль — це система унеможливлення неконституційних дій та рішень, запобігання небажаному зростанню активності війська, категоричне заперечення відчуження збройних сил від політичної влади та безконтрольної діяльності військових посадових осіб. Цивільний контроль — це засіб недопущення мілітаризації держави і встановлення стратократії — прямого військового правління, це — нівелювання некерованої поведінки військового керівництва, спосіб унеможливлення протиправних, спонтанних дій з боку військових та запобігання перетворенню силової структури на самостійний центр влади.

Однак варто зазначити, що демократичний цивільний контроль не можна розглядати виключно як стримуючий механізм, систему обмежень. Це — не диктат, не форма придушень. Цивільний контроль — це певне спостереження, забезпечення демократичної спрямованості розвитку збройних сил, застереження від занепаду, розпаду, надання бажаного напряму діяльності, а також запорука подолання перешкод на шляху до цивілізованої армії, створення оптимальної демократичної моделі силової структури. Крім того, наприклад Н. Черемискіна, цивільний контроль розглядає як систему заходів, що забезпечують своєчасне виявлення негативних явищ та тенденцій у функціонуванні власне структури війська [4, с. 41].

Дослідження Д. О. Дегтярьова висвітлює три ключові аспекти форм цивільного контролю: діяльнісний, який розглядає контроль як сукупність

дій суб'єктів; аналітичний, що охоплює збір, аналіз і прогнозування інформації про об'єкт контролю; та організаційний, який акцентує на способах організації взаємодії суб'єктів контролю. Такий підхід дозволяє перевести теоретичні положення у практичну площину та забезпечити ефективність цивільного контролю [5, с. 210].

Практичне реалізація цивільного контролю об'єктивується на достатньо ґрунтовній законодавчій базі. Україна, відповідно до положень Конституції України, є демократичною правовою державою (ст. 1), в якій: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади (ст. 5); визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8); закріплений розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) [1]. Названі принципи безпосередньо впливають на формування нормативно-правової бази стосовно функціонування в країні демократичного цивільного контролю.

Слід зауважити, що у тексті Конституції України поняття демократичний цивільний контроль не використовується, але в ній визначені повноваження Президента України, органів державної влади у сфері національної безпеки, що є важливою частиною системи цивільного контролю.

Положення Конституції України закріплені та розвинуті в Законі України «Про національну безпеку України» (далі по тексту — Закон) [6] який замінив в питанні регулювання розглядуваних нами відносин Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Встановлена система контролю була дещо оновлена положеннями розділу ІІІ Закону, який регламентує здійснення цивільного контролю, але загальні підходи до правової регламентації не змінено.

У відповідності до Закону «демократичний цивільний контроль» — це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України [6].

Хочемо відзначити, що поряд з багатьма позитивними моментами Закону, нормами якого було регламентовано цивільний контроль за діяльністю сектору безпеки і оборони в Україні, в організаційно-правовому регулюванні зазначених відносин закладено істотні конструктивні недоліки, котрі знайшли своє відображення в період дії правового режиму воєнного стану, до яких відносимо:

1) Закон не деталізує, яким цивільний контроль повинен реалізовуватися в умовах дії екстремальних правових режимів (воєнного або надзвичайного стану). Очевидно, що в умовах дії правового режиму воєнного стану закріплені нормативно та обґрунтовані доктринально форми цивільного контролю мають бути видозмінені на предмет відповідності сучасним реаліям. Залишається відкритим питання, чому законодавець на врахував обстановку екстремального правового режиму адже Закон розроблявся та приймався вже умовах збройної агресії держави-терориста. Наслідком такого прорахунку стало створення свого роду «правового вакууму» у момент підвищеного ризику. Так, відсутність алгоритмів адаптації цивільного контролю до таких умов ускладнює участь громадянського суспільства та обмежує його роль в ході контролю. Переконані, що Українська державність отримала би більше користі у разі доповнення Закону нормами, які враховують особливості правового режиму воєнного стану, включаючи спеціальні процедури для громадського та парламентського контролю.

2) У законі визначено суб'єктів системи цивільного контролю (Президент, Рада національної безпеки та оборони, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, суди, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадськість), однак їхні повноваження можуть перетинатися, що ускладнює координацію. Наприклад, парламентський контроль і контроль Кабінету Міністрів часто можуть дублюватися, тоді як громадський контроль залишається менш конкретизованим. Доцільно уточнити механізми взаємодії суб'єктів контролю, щоб уникнути дублювання функцій і прогалин у контролі.

При цьому, зважаючи на правовий статус та повноваження Президента України, вважаємо за доцільне розглянути питання поділу суб'єктів цивільного контролю на період дії правового режиму воєнного стану на основних та факультативних, залишивши провідну роль для Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Разом з тим, положення статей 111 Конституції України [1] та Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» [7] врахують принцип стримувань та противаг.

3) Закон передбачає прозорість як один із вихідних принципів цивільного контролю, визначаючи єдину сферу імплементації такого принципу: фінансова інформація щодо функціонування сектору безпеки та оборони з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів (ч. 3 ст. 4) [6].

Однак під час воєнного стану багато аспектів діяльності сектору безпеки та оборони можуть бути засекреченими, що обмежує цивільний контроль і доступ до інформації. Відсутність чітких меж для визначення, яку інформацію слід залишати відкритою навіть у критичних умовах, може зменшувати довіру суспільства. Доцільно розробити спеціальні

норми, що регулюють прозорість і звітність навіть у період дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням державної таємниці, оскільки визначена Законом сфера реалізації принципу прозорості в окремих свої компонентах апріорі становить державну таємницю:

про найменування, загальну кількість, вартість озброєння, військової техніки, боєприпасів, запасних частин та матеріалів до них, що закуповуються для потреб військових формувань (правоохоронних органів) (абз. 8, п. 2., ст. 8) [8];

про факт та предмет закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань та правоохоронних органів (крім випадків, якщо окрема інформація про закупівлю таких товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що закуповуються відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» (абз. 10, п. 2., ст. 8) [8].

4) Хоча закон дозволяє органам місцевого самоврядування брати участь у цивільному контролі, їхні функції залишаються звуженими, що може бути проблемою в умовах децентралізації. Під час воєнного стану роль місцевих органів суттєво знижується, зважаючи на запровадження військових адміністрацій. Необхідно передбачити більш активну участь місцевого самоврядування в реалізації цивільного контролю, до прикладу за рахунок періодичного заслуховування посадових осіб сектору безпеки та оборони України.

5) Закон пропонує механізми громадського нагляду, але реальна спроможність громадських організацій отримувати доступ до інформації та впливати на рішення є обмеженою. У період дії воєнного така форма цивільного контролю ще більше ускладнюється через посилення обмежень на доступ до інформації. Доцільно передбачити спеціальні механізми залучення громадських об'єднань до оцінки ефективності сектору безпеки в період дії воєнного стану. При цьому до представників громадськості пропонується висувати посилені вимоги на предмет перевірки стійкості їхньої державницької позиції, до прикладу за рахунок використання фільтраційної перевірки уповноваженими суб'єктами. Хоча слід зазначити, що регламентація громадського нагляду була «слабким місцем» розглядуваного Закону ще навіть в особливий період.

Справедливо буде зауважити, що визначені нами прорахунки, не відміняють необхідності прийняття та прогресивності розглядуваного Закону. Не йдеться про відміну чи спрощення цивільного контролю на період дії правового режиму воєнного стану, адже це буде стратегічним прорахунком України та обраного нею курсу розвитку. України, обираючи вектор подальшого розвитку взяла на себе ряд зобов'язань, закріплених в окремих нормативно-правових актах, кожен з яких передбачає запровадження ефективного цивільного контролю: Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки [9], «Партнерство заради миру: Рамковий документ» [10], «Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО» [11].

Останні роки Україна робить значні кроки в напрямку європейської інтеграції, що підтверджується ратифікацією Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами» [12]. Крім того, 23 червня 2022 року Європейська рада офіційно надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС [13].

Паралельно з цим Україна продовжує активно розвивати співпрацю та зміцнювати зв'язки з НАТО. Достатньо показовим є той факт, що саме напередодні запровадження правового режиму воєнного стану законодавець розглянув в першому читанні проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони» (далі по тексту — проєкт), котрий передбачає перегляд підходу до визначення сутності демократичного цивільного контролю, котрий став би у нагоді в сучасних реаліях. Зокрема, проєкт пропонує таку дефініцію цивільного контролю: «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України заходів для підпорядкування сил безпеки і оборони цивільним посадовим особам демократично обраної політичної влади та контролю за діяльністю сил безпеки і оборони з боку законодавчого та виконавчих органів влади, судового контролю та громадського нагляду» [14].

Вважаємо запропоноване трактування більш доцільним в умовах дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням наступним доводів:

1) Чинне трактування цивільного контролю (п. 5 ст. 1 Закону) [6] є більш загальним та багатогранним, включаючи різні аспекти функціонування сектору безпеки і оборони України, до прикладу: організаційні, кадрові, інформаційні та інші, в чому без сумніву його позитив. Проте обраний законодавцем комплексний підхід більш типовий для правової доктрини адже від нього страждає конкретизація дефініції. Так, чинне трактування є доцільним в мирний чи бодай особливий період, проте в умовах дії правового режиму воєнного стану, вважаємо за доцільне розставити акцент саме на конкретизації підзвітності;

2) Запропоноване у проєкті трактування цивільного контролю [14], з нашої точки зору, є більш ефективним для застосування в період дії правового режиму воєнного стану, оскільки надає конкретику в аспекті цивільного контролю, акцентуючи на підзвітності сектору безпеки й оборони демократичним інститутам. Фокус зміщується на підпорядкування

сил безпеки і оборони цивільним посадовим особам, які представляють демократично обрану владу, наслідком чого є поява кореспондуючих обов'язків. До переваг запропонованого визначення відносимо:

А) цільова орієнтованість: чітке зобов'язання підпорядкування сектору безпеки демократичним органам влади, що є критично важливим в умовах екстремальних правових режимів;

Б) закріплення контролюючого суб'єктного складу на рівні дефініції: контроль з боку законодавчих, виконавчих, судових органів та громадськості гарантує, що дії сектору безпеки і оборони залишаються законними навіть у критичних умовах;

В) збалансований підхід: забезпечується як оперативна ефективність, так і дотримання демократичних стандартів.

Наведені аргументи дають змогу зробити умовивід, що більш ефективним, в умовах правового режиму воєнного стану, є дефініція цивільного контролю, запропонована у проєкті, оскільки забезпечує підпорядкованість сектору безпеки і оборони демократичній владі, підзвітність перед державними та громадськими інституціями, а також мінімізує ризики зловживань.

Слід зауважити, що існуюча проблематика цивільного контролю в умовах дії правового режиму воєнного стану, обумовлена не лише недоліками нормативно-правового регулювання. У вітчизняній правовій доктрині достатня кількість наукових напрацювань, котрі вказують на проблематику досліджуваної нами сфери. До прикладу, Л. В. Гунько та В. П. Задорожний до проблематики цивільного контролю відносять:

– брак кваліфікованих цивільних експертів у сфері оборони та безпеки;
– низький рівень соціальної підтримки з боку суспільства щодо армії;
– переконання серед цивільних, що військові продовжують чинити традиційний «пасивний опір» цивільному контролю;
– невеликий досвід взаємодії військових із цивільними фахівцями, які обіймають високі посади в Міністерстві оборони або парламенті;
– сприйняття сучасних українських політиків як тимчасових осіб, вплив яких на оборонну політику є строковим та обмеженим [15, с. 31].

В. Л. Зьолка на підставі власного дослідження вказує на декларативність цивільного контролю в цілому, а також відсутність конкретизуючих норм у профільних законах (на прикладі Державної прикордонної служби України), радянські рудименти використані при розробці положень Закону [16, с. 44]. К. Ю. Тушко, А. А. Мірошніченко та Д. О. Олешко обґрунтовують відсутність сформованого інституту громадянського суспільства як найбільш значущу проблему у цій сфері [17, с. 143]. Не зважаючи, на існуючу проблематику, цілком підтримуємо висновки Н. П. Христинченко та М. В. Коваліва про необхідність та доцільність цивільного контролю в умовах дії правового режиму воєнного стану [18].

Шляхом аналізу опрацьованого в ході дослідження матеріалу, до проблематики реалізації цивільного контролю на період дії правового режиму воєнного стану, пропонуємо відносити:

1. Відсутність адаптації законодавства до умов воєнного стану: чинне законодавство не деталізує, як саме має здійснюватися цивільний контроль у період дії правового режиму воєнного стану. Це створює свого роду «правовий вакуум», враховуючи відсутність спеціальних процедур і алгоритмів адаптації цивільного контролю до екстремальних ситуацій, наслідком чого є ускладнення участі громадянського суспільства та інших суб'єктів у цивільному контролі.

2. Недостатня координація між суб'єктами контролю: повноваження суб'єктів системи цивільного контролю (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, громадськість) часто перетинаються або дублюються, що ускладнює ефективну координацію, наслідком чого є втрата оперативності та ефективності, що не є допустимо у цій сфері суспільних відносин навіть у мирний період;

3. Обмеження прозорості через державну таємницю: відсутність чітких меж щодо інформації, яка має бути доступною навіть під час воєнного стану, наслідком чого є зниження рівня довіри суспільства до державних інституцій, що особливо посилюється на тлі численних корупційних скандалів, у тому числі у сферах оборонної закупівлі;

4. Послаблення громадського контролю: реалізація громадського нагляду стає складнішою через обмеження доступу до інформації, що тягне за собою зниження спроможності громадських організацій впливати на процеси у сфері оборони;

5. Недостатня роль місцевого самоврядування: у період воєнного стану роль органів місцевого самоврядування суттєво знижується через функціонування військових адміністрацій, що обмежує їхній внесок у цивільний контроль.

6. Дефіцит кваліфікованих цивільних експертів: брак професійних цивільних фахівців у сфері оборони та безпеки ускладнює ефективну та профільну взаємодію з військовими структурами, що може лише зашкодити сектору безпеки та оборони України.

7. Декларативність демократичного контролю: на практиці цивільний контроль нерідко залишається декларативним через відсутність дієвих механізмів його реалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Демократичний цивільний контроль за сектором безпеки та оборони є ключовою складовою функціонування правової демократичної держави, що гарантує підзвітність та прозорість діяльності силових структур. В умовах правового режиму воєнного стану, попри виявлену проблематику, важливість цього інституту лише зростає.

Зазначені проблематика, а саме: відсутність адаптації законодавства до умов воєнного стану, обмеження прозорості через державну таємницю, недостатня координація між суб'єктами контролю та послаблення громадського нагляду, не відміняють необхідності збереження демократичних механізмів. Навпаки, їх вирішення має стати основою для подальшого вдосконалення системи управління сектором безпеки і оборони України, забезпечення дотримання прав людини та зміцнення довіри суспільства до влади. Нівелювати виявлену проблематику можливо за рахунок розробки змін та доповнень до профільного законодавства у цій сфері; разом з тим значну увагу необхідну приділити розвитку громадянського суспільства.

Збереження демократичного цивільного контролю є не лише внутрішньою потребою України, але й ключовою вимогою європейської інтеграції та поглиблення співпраці з НАТО. Це підтверджується міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в рамках Кодексу поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки, «Партнерства заради миру» та Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО. Крім того, підтримання демократичних цінностей у сфері безпеки та оборони є вагомим доказом готовності України стати частиною європейської спільноти.

Вважаємо за доцільне подальші наукові пошуки продовжувати у таких напрямах:

1) розробка нормативних основ для цивільного контролю в умовах воєнного стану: дослідження специфіки адаптації існуючого законодавства до умов воєнного стану, включаючи розробку чітких процедур і алгоритмів реалізації цивільного контролю;
2) оптимізація суб'єктного складу цивільного контролю: аналіз ролі різних суб'єктів контролю (зокрема громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування, парламенту) та їхньої взаємодії в умовах воєнного стану;
3) міжнародний досвід цивільного контролю: впровадження міжнародних стандартів у систему цивільного контролю України з урахуванням її національних особливостей.

Література

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. *Відом. Верхов. Ради України. 1996.* № 30. Ст. 141 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Томюк І. М., Азаров Ю. І., Папікян А. Л. Історичні передумови створення цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами діяльності держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2011. Вип. 6. С. 240–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_6_55 (дата звернення 20.11.2024).

3. Требін М. П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : монографія. Харків : Видавничий Дім «Інжек», 2004. 404 с.

4. Черемискіна Н. Цивільний контроль над воєнною організацією держави. *Нова політика.* 2002. № 2. С. 42–45.

5. Дегтярьов Д. О. Форми демократичного цивільного контролю над силами оборони України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021. Вип. 64. С. 209–212. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.38.

6. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. Відом. Верхов. *Ради України*. 2018 р. № 31. Ст. 241 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент) : Закон України від 10 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради.* 2019 р. № 40, ст. 212 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. *Відом. Верхов. Ради України.* 1994 р. № 16 Ст. 93 (з наступними змінами та доповненнями).

9. Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки : Кодекс, Міжнародний документ від 03.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text (дата звернення 20.11.2024).

10. Partnerstvo zarady myru Ramkovyy dokument [«Partnership for Peace Framework Document»], vid 08.lyut. 1994 r. Dyplomatycheskyy vestnyk. N 13–14. 1994. S. 32–33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001 (дата звернення 20.11.2024).

11. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 09. лип. 1997 р. *Голос України.* 11 лип. 1997 року. № 127(1627). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (дата звернення 20.11.2024).

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 20.11.2024).

13. Мельник С. Європарламент підтримав надати Україні статус кандидата в члени ЄС. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/23/688479/ (дата звернення 20.11.2024).

14. Постанова Верховної ради України від 16.02.2022 р. № 2056-IX «Про прийняття за основу проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва

силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2056-IX#Text (дата звернення 20.11.2024).

15. Гунько Л.В., Задорожний В.П. Особливості розбудови та підвищення ефективності системи демократичного цивільного контролю над сектором національної безпеки і оборони в Україні. *Молодий вчений.* 2022. № 2 (102). С. 29–33. doi: 10.32839/2304-5809/2022-2-102-6.

16. Зьолка В.Л. Правовий інститут демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони України: сучасний стан нормативно-правової регламентації. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2021. № 3. С. 39–44. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.7.

17. Тушко К.Ю., Мірошніченко А.А., Олешко Д.О. Основні механізми реалізації демократичного цивільного контролю у Держаній прикордонній службі України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2021. (3). С. 138–144. https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.3.19.

18. Христинченко Н.П., Ковалів М.В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2023. № 8. https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] (as amended). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* No. 30, Art. 141 [in Ukrainian].

2. Tomiuk, I.M., Azarov, Yu.I., & Papikian, A.L. (2011). Istorychni peredumovy stvorennia tsyvilnoho kontroliu nad viiskovoiu orhanizatsiieiu ta pravookhoronnymy orhanamy derzhavy [Historical prerequisites for the establishment of civilian control over the military organization and law enforcement agencies of the state]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, (6), 240–244. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_6_55 [in Ukrainian].

3. Trebin, M.P. (2004). *Armiia ta suspilstvo: sotsialno-filosofskyi analiz vzaiemodii v umovakh transformatsii* [Army and society: Socio-philosophical analysis of interaction under conditions of transformation]. Kharkiv: Vydavnychyi Dim "Inzhek" [in Ukrainian].

4. Cheremiskina, N. (2002). Tsyvilnyi kontrol nad voiennoiu orhanizatsiieiu derzhavy [Civilian control over the military organization of the state]. *Nova polityka*, (2), 42–45 [in Ukrainian].

5. Dehtiarov, D.O. (2021). Formy demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad sylamy oborony Ukrainy [Forms of democratic civilian control over the defense forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, (64), 209–212. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.38 [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy* [On the national security of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 31, Art. 241 (as amended) [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *Pro osoblyvu protseduru usunennia Prezydenta Ukrainy z posta (impichment)* [On the special procedure for removing the President of Ukraine from office (impeachment)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 40, Art. 212 (as amended) [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1994). *Pro derzhavnu taiemnytsiu* [On state secrecy]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 16, Art. 93 (as amended) [in Ukrainian].

9. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (1994). *Kodeks povedinky stosovno voienno-politychnykh aspektiv bezpeky* [Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text [in Ukrainian].

10. North Atlantic Treaty Organization (NATO). (1994). *Partnership for Peace Framework Document* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001.

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). *Khartiia pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru* [Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]. *Holos Ukrainy*, (127), July 11. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

13. Melnyk, S. (2023, June 26). Yevroparlament pidtrymav nadaty Ukraini status kandydata v chleny YeS [The European Parliament supported granting Ukraine the status of a candidate for EU membership]. *Ekonomichna Pravda*. Retrieved from https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/23/688479/ [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro pryiniattia za osnovu proiektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy z pytan natsionalnoi bezpeky i oborony"* [On adopting the draft Law of Ukraine "On amending certain legislative acts of Ukraine on national security and defense" as a basis]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2056-IX#Text [in Ukrainian].

15. Hunko, L.V., & Zadorozhnyi, V.P. (2022). Osoblyvosti rozbudovy ta pidvyshchennia efektyvnosti systemy demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad sektorom natsionalnoi bezpeky i oborony v Ukraini [Peculiarities of building and improving

the effectiveness of the system of democratic civilian control over the national security and defense sector in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, (2), 29–33. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-2-102-6 [in Ukrainian].

16. Ziolka, V. L. (2021). Pravovyi instytut demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu za diialnistiu sektoru bezpeky i oborony Ukrainy: suchasnyi stan normatyvno-pravovoi rehuliatsii [Legal institute of democratic civilian control over the activities of Ukraine's security and defense sector: Current state of regulatory and legal regulation]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (3), 39–44. https://doi.org/10.24144/2788–6018.2021.02.7 [in Ukrainian].

17. Tushko, K. Yu., Miroshnichenko, A. A., & Oleshko, D. O. (2021). Osnovni mekhanizmy realizatsii demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu u Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy [Main mechanisms for implementing democratic civilian control in the State Border Guard Service of Ukraine]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, (3), 138–144. https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.3.19 [in Ukrainian].

18. Khryntsynchenko, N. P., & Kovaliv, M. V. (2023). Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol sektoru bezpeky i oborony: poniattia, zmist, formy realizatsii v realiiakh siohodennia [Democratic civilian control of the security and defense sector: concepts, content, and forms of implementation in modern realities]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia,* (8). https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13 [in Ukrainian].

УДК 351

Кіяшко Юрій Михайлович
аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права
Kiiashko Yurii
Postgraduate of the
Scientific Institute of Public Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10540

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДЕЯКИМ ЗАГРОЗАМ ЕКОНОМІЦІ, ЯКІ МОЖУТЬ ВИНИКАТИ ВНАСЛІДОК ОПЕРАЦІЙ ІЗ ЦИФРОВИМИ АКТИВАМИ

LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION TO COUNTER CERTAIN THREATS TO THE ECONOMY THAT MAY ARISE FROM TRANSACTIONS WITH DIGITAL ASSETS

Анотація. *Вступ. Протидія новим малодослідженим, нормативно змістовно не розробленим, але явним і руйнівним загрозам економічній складовій, нерідко, вимагає консолідації зусиль декількох уповноважених інституцій чи іншої конгломерації суб'єктів. Усталена вітчизняна управлінська парадигма та об'єктивовані наміри щодо оперативного й дієвого реагування відносно відповідних подразників не передбачають інших перспективних альтернатив.*

На тлі зростання такого впливу від деяких цифрових інновацій і технологій, їх масштабування та залученості все більшої кількості виробничих й суміжних процесів, а також прикладів істотних руйнувань увага до таких чинників, явищ і тенденцій має лишень посилюватись. Із-поміж очевидних причин це також пояснюється уразливістю економіки від наслідків пандемії COVID-19», спричиненої коронавірусом «SARS-CoV-2» із подальшим перетіканням на задоволення значних воєнних і гуманітарних запитів. Відповідно, її посилення має відбуватися вже на початкових етапах прогресування цифрових здобутків цивілізаційного суспільства, а не відтерміновуватися до нарощування потенціалу останніх.

Ураховуючи таку обстановку, одним із важливих питань є власне присутність належного правового забезпечення для практичної реалізації цих заходів. Зважаючи на об'єктивну потребу існування вказаних засад виникає необхідність висвітлення відповідної проблематики. Наявність фрагментарного регулювання й точкових стратегічних ініціатив на фоні реалістичності описаних чинників, тенденцій і явищ засвідчує виняткову актуальність тематики наукового інтересу.

Мета. Метою дослідження є аналіз стану правового забезпечення взаємодії щодо протидії деяким загрозам економіці, які можуть виникати внаслідок операцій із цифровими активами. Відповідно до окресленої мети було визначено наступне коло завдань: 1) розкрити суть категорії «правові засади»; 2) у загальних обрисах висвітлити теоретико-методологічні аспекти взаємодії з протидії такого характеру чинникам, тенденціям і явищам; 3) оцінити стан законодавчої регламентації репрезентованого вектору наукового інтересу; 4) висвітлити нагальні проблемні аспекти, що вартують предметної уваги в рамках представленої тематики.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) правове забезпечення й адміністративні акти, що поширюють власну дію чи мають стосунок до предметної сфери; 2) праці науковців, різного типу аналітичні матеріали присвячені питанням загрозливості деяких цифрових технологій та інновацій.

Під час здійснення дослідження було використано такі методи наукового пізнання: гносеологічний (визначення сутності правових засад та відповідної взаємодії); логіко-семантичний метод (для формулювання центральної понятійної одиниці); порівняння (зіставлення точок зору вчених, а також акцент на міжнародних стандартах й іноземних моделях регламентації досліджуваного вектору); системного аналізу (окреслення і характеристика правових засад у предметній сфері); логічного узагальнення результатів (формулювання проміжних, а також загальних висновків) та інші.

Результати. У представленому дослідженні розкрито суть категорії «правові засади», аргументовано довівши її значимість для стійкого перебігу багатьох соціальних процесів. Висвітлено теоретико-методологічні аспекти взаємодії зі протидії загрозам цифрового походження, які, з поміж-іншого, вказують на дійсну важливість відповідного напряму державного регулювання. Оцінено стан законодавчої регламентації репрезентованого вектору наукового інтересу та з'ясовано недостатнє врегулювання останнього. Висвітлено нагальні проблемні аспекти, що вартують предметної уваги в рамках представленої тематики, розв'язання котрих є одним із пріоритетних завдань сьогодення, з огляду на осяжну ретроспективу.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях слід зосередити увагу на продовженні розробки теоретико-методологічних і правових засад врегулювання такої сфери відносин. Беручи до уваги стрімке і стійке прогресування відповідних здобутків цивілізаційного суспільства та ураховуючи явну уразливість економіки щодо дії останніх цей підхід носить безальтернативний характер із позиції управлінського конструктивізму.

Ключові слова: *вплив, спільні заходи, суб'єкти, тенденції, цифрові інновації та технології, чинники, явища.*

Summary. *Introduction. Counteracting new, poorly researched, not developed in a normatively meaningful way, but obvious and destructive threats to the economic component often requires the consolidation of the efforts of several authorized institutions or other conglomerations of entities. The established domestic management paradigm and objective intentions for a prompt and effective response to relevant stimuli do not provide for other promising alternatives.*

Against the background of the growth of such an impact from some digital innovations and technologies, their scaling and involvement of an increasing number of production and related processes, as well as examples of significant destruction, attention to such factors, phenomena and trends should only increase. Among the obvious reasons, this is also explained by the vulnerability of the economy to the consequences of the COVID-19 pandemic, caused by the SARS-CoV-2 coronavirus, with its subsequent spillover to meeting significant military and humanitarian needs. Accordingly, its strengthening should occur at the initial stages of the progression of digital achievements of civilized society, and not be postponed until the latter's potential is built up.

Given this situation, one of the important issues is the existence of proper legal support for the practical implementation of these measures. Given the objective need for the existence of the above-mentioned principles, there is a need to highlight the relevant issues. The presence of fragmented regulation and specific strategic initiatives against the background of the realism of the described factors, trends and phenomena testifies to the exceptional relevance of the topic of scientific interest.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the state of legal support for interaction in countering some threats to the economy that may arise as a result of transactions with digital assets. In accordance with the outlined goal, the following set of tasks was defined: 1) to reveal the essence of the category of "legal principles"; 2) to highlight in general terms the theoretical and methodological aspects of interaction in countering factors, trends and phenomena of this nature; 3) to assess the state of legislative regulation of the represented vector of scientific interest; 4) to highlight urgent problematic aspects that deserve substantive attention within the framework of the presented topic.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) legal support and administrative acts that extend their own effect or are related to the subject area; 2) works of scientists, various types of analytical materials devoted to the issues of the threat of some digital technologies and innovations.

During the study, the following methods of scientific knowledge were used: epistemological (determining the essence of legal principles and the corresponding interaction); logical-semantic method (for formulating the central conceptual unit); comparison (comparison of the points of view of scientists, as well as an emphasis on international standards and foreign models of regulation of the studied vector); system analysis (delineation and characterization of legal principles in the subject area); logical generalization of results (formulation of intermediate and general conclusions) and others.

Results. The presented study reveals the essence of the category of "legal principles", having argued its significance for the sustainable course of many social processes. The theoretical and methodological aspects of interaction in countering threats of digital origin are highlighted, which, among other things, indicate the real importance of the corresponding direction of state regulation. The state of legislative regulation of the represented vector of scientific interest is assessed and the insufficient regulation of the latter is clarified. Urgent problematic aspects are highlighted that deserve substantive attention within the framework of the presented topic, the solution of which is one of the priority tasks of today, given the foreseeable retrospective.

Discussion. In further scientific research, attention should be focused on continuing the development of theoretical, methodological and legal principles for regulating this sphere of relations. Taking into account the rapid and steady progress of the relevant achievements of civilized society and the obvious vulnerability of the economy to the effects of the latter, this approach is without alternative from the standpoint of managerial constructivism.

Key words: *influence, joint activities, subjects, trends, digital innovations and technologies, factors, phenomena.*

Постановка проблеми. Реалізація правових форм управлінських заходів передбачає регламентацію останніх, шляхом об'єктивізації норм у актах законодавства. Адже, на будь-яку сучасну формацію політичної влади покладається обов'язок по вжиттю широкого спектра легальних заходів із метою ефективного забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, всебічного захисту самої держави, тим самим всіляко сприяючи практичній реалізації, встановлених ціннісних орієнтирів. Такий конституційно визнаний підхід застосовується щодо всіх напрямів санкціонованого впливу, забезпечуючи необхідну легалізацію керівних механізмів.

Безумовно, це стосується й питання правового забезпечення взаємодії щодо протидії деяким загрозам економіці, які можуть виникати внаслідок операцій із цифровими активами, котре поки носить епізодичний характер. Розуміння широти охоплення засадничих норм забезпечить усвідомлення характеру правового забезпечення предметної сфери та сприятиме виявленню дискусійних положень, вартих уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика загрозливості цифрових активів для економіки, попри свою новизну, перебувала у полі зору таких вчених, як R Auer і S. Claessens [1], M. Isogawa [2], А. Максименко [3], B. Mizrach [4], S. K. Muthusamy та R. Kannan [5], S. Foley, K. Jonathan R. й P. Talis J. [6] та ін. Перераховані вчені, наводячи конкретні приклади, наочно ілюстрували відповідні прояви деструкції на різні, зокрема й економічні процеси. Традиційно, перевалює питання впливу криптовалют щодо деяких фінансових ринків внаслідок чого, нерідко, відмічаються факти «коливань» останніх. Певні зрушення мають місце в аспекті використання потенціалу деяких форм цифрових активів, як засобів платежу чи обміну для отримання послуг, що несуть загрозу безпековому сектору. Однак, на самих заходах, у тому числі колективних, із протидії таким явищам і тенденціям не загострюється увага. Лишень підкреслюються обмеженість державних механізмів за відповідним напрямом регулювання (R Auer і S. Claessens [1], R. Kannan [5], S. Foley, K. Jonathan R., P. Talis J. [6], M. Isogawa [2] та ін.). Мають місце й перші градації відповідного типу чинників і явищ. Такі класифікації мають значення й з тієї точки зору, що засвідчують складність і реалістичність проблеми в контексті стійкості економіки. Проте, саме питання санкціонованого реагування на відповідний спектр подразників поки залишається поза увагою (M. Isogawa [2], B. Mizrach [4]). Також зустрічається ця позиція в аспекті нових і ефективних методів ведення гібридної війни. Зокрема, на прикладі рф, наведено факти використання цифрових засобів для агресивних цілей, що, в тому числі, «підривають» економічну складову (А. Максименко [3]).

Питання щодо взаємодії, зокрема й її форм є доволі розробленим у порівнянні з вищерозглянутою позицією (О. Колянко [7], В. Круглий [8], М. Лемещук [9], А. Патик [10; 11], А. Стеблянко [12; 13], Л. Сугакова та Е. Копилова [14] й багато інших). З точки зору численності форм і методів спільних заходів, то йдеться про широкий діапазон позицій, починаючи від взаємодії державних органів із самоврядними інституціями (О. Колянко [7]) чи в межах однієї установи, на кшталт правоохоронних органів (А. Патик [10; 11]), в тому числі з громадськістю (В. Круглий [8]) і завершуючи такими кроками щодо певного напряму (освітня діяльність (М. Лемещук [9]), протидія легалізації злочинних доходів (А. Стеблянко [12; 13] тощо)).

В той же час, навіть пропри періодичний акцент щодо питання взаємодії деяких установ із протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення саме відповідним формам цифрових активів поки не присвячувалась предметна увага. На фоні описаних вище загроз і ризиків такий стан речей є незадовільним та вимагає належної уваги, особливо враховуючи нинішню уразливість економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз стану правового забезпечення взаємодії щодо протидії деяким загрозам економіці, які можуть виникати внаслідок операцій із цифровими активами. Відповідно до окресленої мети було визначено наступне коло завдань: 1) розкрити суть категорії «правові засади»; 2) у загальних обрисах висвітлити теоретико-методологічні аспекти взаємодії з протидії такого характеру чинникам, тенденціям і явищам; 3) оцінити стан законодавчої регламентації репрезентованого вектору наукового інтересу; 4) висвітлити нагальні проблемні аспекти, що вартують предметної уваги в рамках представленої тематики.

Виклад основного матеріалу. Для всебічності дослідження перш за все слід сфокусувати увагу на дефініції «правові засади», ознайомившись і проаналізувавши провідні підходи до розуміння останньої. Структурно такий термін утворюється за рахунок двох незалежних одиниць — «засади» та «правові», тому вбачається виправданим і доцільним попередньо звернути увагу на існуючі поширені точки зору щодо розуміння значення останніх.

Ознайомлюючись та аналізуючи найуживаніші судження, котрі містяться в тлумачних словниках із приводу поняття «засади», у контексті обраної тематики дослідження, слід виділити наступні їх варіації: 1) вихідні положення, основний закон якої-небудь науки, теорії, наукової системи, напряму та інші; 2) особливість, правило або спосіб, покладені в основу створення, здійснення або діяльності чого-небудь; 3) переконання, норма, правило, яким хто-небудь керується в житті, поведінці; 4) основа чогось; 5) те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 6) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки [15, с. 419; 16; 17, с. 300]. Примітним є й те, що з позиції права, на думку І. Беспалько, мова йде про вихідні положення, котрі юридично фіксують об'єктивні закономірності суспільного розвитку [18, с. 242]. Слушним убачається припущення, що йдеться про санкціонований юридичний базис на основі і з дотримання орієнтирів якого провадяться певні заходи для задоволення суспільних інтересів. Він формалізований у нормах права, які, своєю чергою, об'єктивовані в нормативно-правових актах різної юридичної сили.

На основі всіх таких засадничих правоположень розбудовуються і функціонують певні системи й механізми, покликані забезпечувати досягнення державницьких цілей. У результаті чого, формується цілісний інструментарій, що гармонійно доповнює існуючу законодавчу мережу, посилюючи виключний авторитет суверена. Варто зауважити, що у разі недотримання вимог таких норм до об'єкта, в залежності ступеня наявних чи вірогідних наслідків, застосовуються відповідні негативні заходи.

Слід відмітити, що, нерідко, підкатегорію «засади» ототожнюють із такою одиницею, як «принципи»

розглядаючи їх в якості синонімічних термінів. Однак, в цьому аспекті, доцільно виходити із доводів, висвітлених у відповідних матеріалах правозастосовної практики. Так, в Рішенні КСУ у справі за конституційним зверненням громадянки Власової Ганни Іванівни щодо офіційного тлумачення положення пункту 5 статті 5 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про безоплатну приватизацію житла) від 10.06.2010 р. № 15-рп/201 [19], із поміж іншого, наголошується, що «… однією із засад правової системи України є визнання і дія принципу верховенства права» [19]. Виходячи з цього, слушним і виправданим убачається міркування про позиціонування таких понять як неоднакових дефініцій. За змістом їх варто зіставляти як ширшу й вужчу одиниці, відповідно, котрі перебувають у зв'язку одна з одною.

На основі розглянутих і проаналізованих точок зору та враховуючи власні переконання слід запропонувати розуміння дефініції «правові засади взаємодії щодо протидії деяким загрозам економіці, що можуть виникати внаслідок операцій із цифровими активами». Авторське поняття слід позиціонувати як сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, котрі регламентують правові й можуть передбачати інші форми спільної діяльності, орієнтовані на протидію деяким руйнівним для економіки проявам цифрових інновацій і технологій.

Із-поміж типових ознак репрезентованої категоріальної одиниці уваги заслуговує акцент щодо конгломерації ресурсного (інтелектуального й матеріально-технічного) забезпечення двох і більше суб'єктів, або впливу одного суб'єкта на іншого (чи декількох). У будь-якому випадку, мову слід вести про колективну участь, незалежно від тривалості заходів, ступеня залученості до певних процесів, характеру впливу на відповідні об'єкти тощо. Виконання таких мір одноосібно, або шляхом делегування певних повноважень не відповідає нашому концепту, адже йде в розріз фундаментальному розумінню природи взаємодії, як вихідної категорії.

У залежності від цього, закономірною вбачається тенденція щодо існування багатьох різних підходів до градації форм спільних заходів (М. Лемещук [9], А. Патик [10; 11], А. Стеблянко [12; 13] та ін.). Не є винятком і предметна сфера, адже узагальнене базове розуміння численного й персоніфікованого складу таких інституцій та їх компетенції наштовхує на думку про можливості полівекторності колективних мір. Це пояснюється й широкою типологізацією власне самих цифрових активів, які тривалий час стійко обертаються в Україні.

За цих умов аргументовано можемо вести мову про численне коло форм спільної діяльності. При чому, ураховуючи факт прогресування і масштабування таких активів доцільно розраховувати на зростання й (або) трансформацію останніх. Оскільки, не виключено, що нові здобутки цивілізаційного суспільства можуть зумовити потребу розробки механізмів реагування на певні руйнівні прояви. Така ініціатива може стосуватися й питання консолідації зусиль за для ефективного та результативного досягнення певних цілей і виконання відповідних завдань.

Відповідно, у контексті загальних теоретичних засад, мову слід вести про об'єднання ресурсів двох і більше суб'єктів для досягнення єдиної мети, або ж впливу одного (чи декількох) таких учасників на іншого за для реалізації певних намірів. Названі ініціативи носять конструктивний характер, законодавчо допустимі та покликані розв'язати котресь дискусійне питання. При цьому має місце висока імовірність стрімкого зростання кількості таких заходів у силу помітного й істотного розвитку цифрових технологій та інновацій.

Нинішній стан нормативно-правового забезпечення цієї сфери носить епізодичний характер, поширюючи свою дію на не значну частку відносин. До того ж, має місце певна обмеженість навіть щодо окремих легалізованих форм цифрових активів. Зокрема, ЗУ «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX [20] до набрання чинності відповідних змін у податковому законодавстві щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами поки юридично унеможливлює роботу деяких інституцій у такій сфері.

Серед чинних і знакових за цим напрямом джерел права, окрім названого документу, варто згадати наступні акти: 1) ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX [21]; 2) ЗУ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII [22]; 3) ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII [23]; 4) Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [24]; 5) Положення про Міністерство цифрової трансформації України від 18.09.2019 р. № 856 [25]; 6) Порядок обміну інформацією між Державною службою фінансового моніторингу України і Міністерством цифрової трансформації України для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення від 01.09.2020 р. № 541/127 [26]; 7) деякі інші документи. На сучасному етапі саме норми (положення) таких актів формують правові засади для спільної діяльності з питань запобігання однойменним загрозам.

На додаток до встановленого й наочно доведеного факту епізодичності врегулювання аналізованої сфери доцільно відзначити їх орієнтир лишень

щодо деяких форм цифрових актів. Така ситуація зумовлена недостатньою розробкою тематики на теоретико-методологічному й правотворчому рівнях. У результаті чого, деякі типи відповідних засобів залишаються поза увагою з боку держави, що носить деструктивний характер. Окрім того, це негативно відображається на питаннях стійкого економіки до деяких подразників, котрі, в осяжній перспективі, можуть ускладнювати, або унеможливлювати перебіг багатьох бажаних соціумом процесів.

Наведена постановка питання, з-поміж іншого, наштовхує на думку про гостру необхідність пошуку шляхів із удосконалення законодавчої бази, як на предмет внесення коректив до наявних актів, так і розробки нових. Фрагментарність правових засад, стрімкий і часто змінний та непрогнозований розвиток цифрових засобів ураження не залишають вибору, усвідомлюючи важливість безпекової складової.

Беручи до уваги значимість спільних заходів синхронний розвиток останніх — безальтернативна умова ефективної державної політики у такій сфері. Відсутність сучасного юридичного підґрунтя обмежить функціонал публічних інституцій щодо таких питань. Це, своєю чергою, поставить під сумнів реальну здатність суверена ефективно гарантувати конституційні права і свободи громадян, що є недопустимим для демократичної держави.

До того ж, в умовах обрання й непохитному слідуванню векторам проєвропейського розвитку значимим є урахування міжнародних, а також іноземних стандартів у цій сфері. Зокрема, прийняттям Регламенту (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 року про ринки криптоактивів, а також про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 1095/2010 та Директив 2013/36/ЄС та (ЄС) 2019/1937 [27] було сформовано фундамент для розбудови єдиної (на європейському континенті) системи правил і механізм обороту багатьох популярних форм цифрових актів. Україна, маючи певні національні невідповідності таким взірцевим основам має напрацьовувати відповідні шляхи належної імплементації зазначених новацій.

Щодо питання урахування правотворчих і правозастосовних моделей та практик іноземних країн, то це пояснюється транснаціональністю самих загроз. Відповідно, акцент на закордонних основах забезпечить всебічність вивчення проблематики та мінімізує кількість ініціатив, що завідомо не принесуть очікуваного безпекового ефекту. У контексті консолідації зусиль виняткової уваги заслуговують правові політики Великобританії, Канади, ОАЕ, Сінгапуру, США, Франції, Швейцарії, Японії та ін.

Виходячи з цього, своєчасно і виправдано вести мову про потребу стрімкого та, водночас, збалансованого удосконалення чинних засад. Об'єктивні закономірності сучасного стану правового забезпечення на тлі багатьох технічних і технологічних інновацій змушують все більшу увагу фокусувати щодо цих позиції. Відсутність належного реагування невідворотно призведе до певних економічних ускладнень, послаблюючи відповідний потенціал української держави.

Висновки з пропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок. Керуючись орієнтирами поставленої мети роботи було оцінено поточний стан правового забезпечення взаємодії щодо протидії деяким загрозам економіці, які можуть виникати внаслідок операцій із цифровими активами. Зважаючи на характер локальних задач було отримано ряд принципових результатів, знакових для окресленої тематики. До числа основних пропонується віднести наступні положення:

1. Пропонується під правовими засадами аналізованої взаємодії розуміти сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, котрі регламентують правові й можуть передбачати інші форми спільної діяльності, орієнтовані на протидію деяким руйнівним для економіки проявам цифрових інновацій і технологій. Тобто, вони являють собою вихідні положення, що допускають різні форми спільної діяльності на основі й із урахуванням яких здійснюються колективні заходи з протидії відповідним проявам деструкції. Їх норми (положення) обов'язкові до уваги під час будь-яких типів конгломерації суб'єктів публічно-правових відносин, у тому числі локальної правотворчості (видання адміністративних актів тощо).

2. Сама взаємодія обов'язково передбачає участь двох і більше суб'єктів для досягнення статусно визначених санкціонованих цілей. При чому вирізняються її два поширені прояви, а саме: 1) об'єднання ресурсів двох і більше суб'єктів; 2) впливу одного (чи декількох) таких учасників на іншого за для реалізації певних намірів. У залежності від форм, методів і способів взаємодії вона може різнитися за такими важливими критеріями, як тривалість заходів, ступінь залученості до певних процесів, характер впливу на відповідні об'єкти тощо. Виходячи з цього, слід зосередитися на подальшій розробці теоретико-методологічного підґрунтя розкритої тематики, враховуючи її потенціал.

3. Поточний стан правового забезпечення аналізованої сфери вирізняється епізодичністю та націленістю лише щодо деяких форм цифрових актів. Окремо слід відмітити нинішні законодавчі обмеження профільного акту, який поширює власну дію на оборот віртуальних активів. Тому, слушно вести мову про обмежений колективний потенціал у частині юридичної й організаційної здатностей реагувати на відповідні подразники. З огляду на це, пропонується сфокусувати увагу щодо виявлення першочергових проблемних питань, що стосуються спільних мір.

4. Ураховуючи стійке прогресування цифрових засобів ураження економічної складової вбачається за доцільне поступе напрацювання комплексних

правових засад для відповідних заходів. Із огляду на транснаціональний характер проблеми і певні «зрушення» в міжнародній площині та правотворчих практиках деяких іноземних країн слід взяти до уваги відповідні моделі. Такий підхід забезпечить всебічне й детальне вивчення проблематики задля подальшого напрацювання дієвих нормативних ініціатив. Відповідні цілі мають також вагомий науковий потенціал для подальших наукових розвідок щодо цього та суміжних дискусійних аспектів.

Література

1. Auer R., Claessens S. Cryptocurrency Market Reactions to Regulatory News. Federal Reserve Bank of Dallas. April 2020. 18 p. URL: https://www.dallasfed.org/~/media/documents/research/international/wpapers/2020/0381.pdf (дата звернення: 22.11.2024).

2. Isogawa M. The Top Security Risks to be Aware of When Managing Your Digital Assets. *Linkedin.* 2023. URL: https://www.linkedin.com/pulse/top-security-risks-aware-when-managing-your-digital-assets-isogawa (дата звернення: 22.11.2024).

3. Максименко А. Реальні та потенційні загрози цифрової економіки в умовах війни. *Економічний простір.* 2023. № 188. С. 41–49.

4. Mizrach B. The Key Risks in the Digital Assets Space. *GLG.* 2021. URL: https://glginsights.com/articles/the-key-risks-in-the-digital-assets-space (дата звернення: 22.11.2024).

5. Muthusamy S.K., Kannan R. Profits crisis: evolving patterns of firm size and performance in traditional U.S. industries. *Economia e Politica Industriale: Journal of Industrial and Business Economics.* 2023. Vol. 50, Issue 3. № 5. P. 575–603.

6. Foley S., Karlsen J.R., Putnins T.J. Sex, Drugs, and Bitcoin: How Much Illegal Activity Is Financed Through Cryptocurrencies? *Review of Financial Studies, Forthcoming*. December 2018. URL: https://ssrn.com/abstract=3102645 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3102645 (дата звернення: 22.11.2024).

7. Колянко О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки.* 2021. № 65. С. 119.

8. Круглий В. Теоретико-правові засади взаємодії працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з населенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2002. № 3. Ч. 2. С. 134.

9. Лемещук М. Взаємодія дітей із загальним недорозвиненням мовлення як складова розвитку у єдиному соціально-розвитковому середовищі дошкільного навчального закладу. *Вісник польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Яна Амоса Коменського. Серія: «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи».* Умань, 2019. С. 134.

10. Патик А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 233 с.

11. Патик А. Форми взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розслідуванні майнових злочинів. *Економіка, фінанси і право.* 2009. № 6. С. 26–29.

12. Стеблянко А. Поняття та зміст взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів. *Правові горизонти.* 2019. № 14 (27). С. 87–92.

13. Стеблянко А. Адміністративно-правові засади взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів: дис. … д-р філософ. (081 — Право). Суми, 2021. 265 с.

14. Сугакова Л., Копилов Е. Взаємодія підрозділів Національної поліції України при проведенні оперативно-розшукової діяльності. *Сучасні проблеми оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Дніпро, 2023. С. 279.

15. Бусел В. та ін. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. 1728 с.

16. Бусел В. та ін. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

17. Білодід І., Горецький П. та ін. Словник української мови: в 11 томах. 1970–1980. Т 3. С. 300.

18. Беспалько І. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємство, господарство і право.* 2018. № 5. С. 242–247.

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Власової Ганни Іванівни щодо офіційного тлумачення положення пункту 5 статті 5 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про безоплатну приватизацію житла): Рішення Конституційного Суду України від 10.06.2010 р. № 15-рп/2010. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-10#Text (дата звернення: 25.11.2024).

20. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text (набрання чинності з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами) (дата звернення: 26.11.2024).

21. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20 (дата звернення: 26.11.2024).

22. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення: 26.11.2024).

23. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 (дата звернення: 26.11.2024).

24. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 26.11.2024).

25. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-п#Text (дата звернення: 26.11.2024).

26. Про затвердження Порядку обміну інформацією між Державною службою фінансового моніторингу України і Міністерством цифрової трансформації України для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Наказ Міністерства фінансів України, Міністерства цифрової трансформації України від 1 вересня 2020 р. № 541/127. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0906–20#Text (дата звернення: 26.11.2024).

27. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and Of The Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No. 1093/2010 and (EU) No. 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937: Regulation 2023/1114. European Parliament and Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114&qid=1730100184935 (дата звернення: 26.11.2024).

References

1. Auer, R., Claessens, S. (2020). Cryptocurrency Market Reactions to Regulatory News. Federal Reserve Bank of Dallas. April. 18 p. URL: https://www.dallasfed.org/~/media/documents/research/international/wpapers/2020/0381.pdf.

2. Isogawa, M. (2023). The Top Security Risks to be Aware of When Managing Your Digital Assets. Linkedin. URL: https://www.linkedin.com/pulse/top-security-risks-aware-when-managing-your-digital-assets-isogawa.

3. Maksymenko, A. (2023). Realni ta potentsiini zahrozy tsyfrovoi ekonomiky v umovakh viiny [Real and potential threats to the digital economy in times of war]. *Ekonomichnyi prostir.* № 188. S. 41–49 [in Ukrainian].

4. Mizrach, B. (2021). The Key Risks in the Digital Assets Space. GLG. URL: https://glginsights.com/articles/the-key-risks-in-the-digital-assets-space/.

5. Muthusamy, S. K., Kannan, R. (2023). Profits crisis: evolving patterns of firm size and performance in traditional U.S. industries. *Economia e Politica Industriale: Journal of Industrial and Business Economics.* Vol. 50. Issue 3. № 5. P. 575–603.

6. Foley, S., K. Jonathan R., P. Talis, J. (2018). Sex, Drugs, and Bitcoin: How Much Illegal Activity Is Financed Through Cryptocurrencies? *Review of Financial Studies, Forthcoming*. December. URL: https://ssrn.com/abstract=3102645 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3102645 [in Ukrainian].

7. Kolianko, O. (2021). Vzaiemodiia orhaniv derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia z hromadskistiu [Interaction of state administration and local self-government bodies with the public]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky.* № 65. S. 119 [in Ukrainian].

8. Kruhlyi, V. (2002). Teoretyko-pravovi zasady vzaiemodii pratsivnykiv operatyvnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav z naselenniam [Theoretical and legal principles of interaction between employees of operational units of internal affairs bodies and the population]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy.* № 3. Ch. 2. S. 134 [in Ukrainian].

9. Lemeshchuk, M. (2019). Vzaiemodiia ditei iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia yak skladova rozvytku u yedynomu sotsialno-rozvytkovomu seredovyshchi doshkilnoho navchalnoho zakladu [Interaction of children with general speech underdevelopment as a component of development in a unified social and developmental environment of a preschool educational institution]. *Visnyk polsko-ukrainskoi naukovo-doslidnytskoi laboratorii psykhodydaktyky imeni Yana Amosa Komenskoho. Seriia: "Modernizatsiia osvitnoho seredovyshcha: problemy ta perspektyvy"*. Uman. S. 134 [in Ukrainian].

10. Patyk, A. (2010). Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvno-rozshukovykh pidrozdiliv pry rozkrytti ta rozsliduvanni mainovykh zlochyniv [Interaction between investigators and operational-search units in the detection and investigation of property crimes]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. 233 s. [in Ukrainian].

11. Patyk, A. (2009). Formy vzaiemodii slidchykh ta operatyvno-rozshukovykh pidrozdiliv pry rozsliduvanni mainovykh zlochyniv [Forms of interaction between investigative and operational-search units in the investigation of property crimes]. *Ekonomika, finansy i pravo.* 2009. № 6. S. 26–29 [in Ukrainian].

12. Steblianko, A. (2019). Poniattia ta zmist vzaiemodii pravookhoronnykh orhaniv z finansovymy ustanovamy shchodo protydii lehalizatsii zlochynnykh dokhodiv [The concept and content of interaction between law enforcement agencies and financial institutions in combating money laundering]. *Pravovi horyzonty.* 2019. № 14 (27). S. 87–92 [in Ukrainian].

13. Steblianko, A. (2021). Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii pravookhoronnykh orhaniv z finansovymy ustanovamy shchodo protydii lehalizatsii zlochynnykh dokhodiv [Administrative and legal principles of interaction between law enforcement agencies and financial institutions in combating the legalization of criminal proceeds]: dys. … d-r filosof. (081 — Pravo). Sumy. 2021. 265 s. [in Ukrainian].

14. Suhakova, L., Kopylov, E. (2023). Vzaiemodiia pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy pry provedenni operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Interaction of units of the National Police of Ukraine when conducting operational and investigative activities]. *Suchasni problemy operatyvno-rozshukovoi protydii kryminalnym pravoporushenniam: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii.* Dnipro. S. 279 [in Ukrainian].

15. Busel, V. ta in. (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000 [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language: 250000]. Kyiv; Irpin: Perun. VIII. 1728 s. [in Ukrainian].

16. Busel, V. ta in. (2009). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod., dopov. ta SD) [Great Interpretation Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with addendums, additions and SD)]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". 1736 s. [in Ukrainian].

17. Bilodid, I., Horetskyi, P. ta in. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. 1970–1980. T 3. S. 300 [in Ukrainian].

18. Bespalko, I. (2018). Vyznachennia poniattia zahalnykh zasad kryminalnoho provadzhennia [Definition of the concept of general principles of criminal proceedings]. *Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo.* № 5. S. 242–247 [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianky Vlasovoi Hanny Ivanivny shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia punktu 5 statti 5 Zakonu Ukrainy "Pro pryvatyzatsiiu derzhavnoho zhytlovoho fondu" (sprava pro bezoplatnu pryvatyzatsiiu zhytla) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of citizen Vlasova Hanna Ivanovna regarding the official interpretation of the provisions of paragraph 5 of Article 5 of the Law of Ukraine "On Privatization of the State Housing Fund" (case on free privatization of housing)]: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 10.06.2010 r. № 15-rp/2010. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-10#Text [in Ukrainian].

20. Pro virtualni aktyvy [About virtual assets]: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 r. № 2074-IX. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text *(nabrannia chynnosti z dnia nabrannia chynnosti zakonom Ukrainy pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvostei opodatkuvannia operatsii z virtualnymy aktyvamy)* [in Ukrainian].

21. Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia [On prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction]: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2019 r. № 361-IX. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20 [in Ukrainian].

22. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [On the organizational and legal foundations of the fight against organized crime]: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3341-XII. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text [in Ukrainian].

23. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [About operational and investigative activities]: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 r. № 2135-XII. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 [in Ukrainian].

24. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

25. Pytannia Ministerstva tsyfrovoi transformatsii [Questions from the Ministry of Digital Transformation]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 lypnia 2015 r. № 537. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-p#Text [in Ukrainian].

26. Pro zatverdzhennia Poriadku obminu informatsiieiu mizh Derzhavnoiu sluzhboiu finansovoho monitorynhu Ukrainy i Ministerstvom tsyfrovoi transformatsii Ukrainy dlia pidvyshchennia efektyvnosti zdiisnennia nahliadu za doderzhanniam subiektamy pervynnoho finansovoho monitorynhu vymoh zakonodavstva z pytan zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia [On approval of the Procedure for exchanging information between the State Financial Monitoring Service of Ukraine and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine to increase the efficiency of supervision over compliance by primary financial monitoring entities with the requirements of legislation on preventing and countering the legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing, and financing the proliferation of weapons of mass destruction]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva tsyfrovoi transformatsii Ukrainy vid 1 veresnia 2020 r. № 541/127. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy".* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0906-20#Text [in Ukrainian].

27. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No. 1093/2010 and (EU) No. 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937: Regulation 2023/1114. European Parliament and Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114&qid=1730100184935.

УДК 347.73

Овчаренко Анастасія Сергіївна
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Ovcharenko Anastasiia
PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Financial Law
Yaroslav Mudryi National Law University

Гриб Вікторія Олександрівна
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Hryb Viktoriia
Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University

Жарко Софія Вікторівна
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Zharko Sofiia
Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University

Кеда Олена Юріївна
студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Keda Olena
Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10586

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC PAYMENTS IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS DEVELOPMENT

Анотація. *Вступ. Для України, яка перебуває на етапі активної гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу, питання правового забезпечення електронних платежів, впровадження цифрових грошей та адаптації до міжнародних норм є надзвичайно актуальним. В умовах глобальної інтеграції та модернізації фінансових ринків особливого значення набуває важливий інструмент фінансових операцій – правове регулювання електронних та цифрових грошей.*

Дана стаття присвячена аналізу нормативно-правового регулювання електронних і цифрових грошей в Україні, оцінці впливу Директиви PSD2 на формування національної правової бази та перспективам впровадження цифрової гривні як елемента модернізації фінансового сектору. Увага приділяється як міжнародному досвіду, так і внутрішнім викликам, що потребують вирішення для забезпечення сталого розвитку фінансової системи України.

Результати. Аналіз законодавства, зокрема Закону України «Про платіжні послуги», показав, що нормативно-правова база визначає основні аспекти функціонування платіжних систем, емісії електронних грошей і запровадження цифрових фінансових технологій. Важливу роль у цьому процесі відіграє Національний банк України, розробляючи та

впроваджуючи регуляторні акти для гармонізації національного законодавства з європейськими нормами, такими як Директива PSD2.

Дослідження показало, що Е-гривня може стати ефективним інструментом прискорення розрахунків, зниження вартості фінансових операцій, підвищення прозорості транзакцій та стабілізації національної валюти.

Розглянуто досвід інших країн, таких як Сінгапур і Швеція, які активно розробляють цифрові валюти центральних банків. Цей досвід є корисним для України в контексті формування стратегії впровадження цифрової гривні.

Перспективи. Гармонізація нормативно-правової бази з Директивою PSD2, зокрема у сфері захисту прав споживачів, забезпечення конкуренції серед постачальників платіжних послуг та розширення доступу до ринку небанківських установ, залишається актуальним завданням. Важливим напрямом є визначення юридичного статусу цифрової гривні, врегулювання питань її емісії, обігу та використання у платіжних системах. Особливу увагу слід приділити оцінці впливу цифрової гривні на банківську систему, зокрема на рівень кредитування та стабільність депозитної бази, а також на монетарну політику країни. Вивчення міжнародного досвіду, зокрема впровадження цифрових валют центральних банків у таких країнах, як Сінгапур і Швеція, дозволить адаптувати найкращі практики до українських реалій. Перспективним напрямом є також дослідження механізмів популяризації цифрових фінансових продуктів серед населення, підвищення фінансової грамотності громадян та забезпечення їхньої готовності до використання нових інструментів.

Ключові слова: *електронні гроші, електронний платіжний засіб, платіжні системи, цифровізація, банківські послуги, фінансові послуги, е-гривня.*

Summary. *For Ukraine, which is actively harmonizing its national legislation with the standards of the European Union, the issue of legal support for electronic payments, introduction of digital money and adaptation to international standards is extremely relevant. In the context of global integration and modernization of financial markets, an important instrument of financial transactions – legal regulation of electronic and digital money – is of particular importance.*

This article analyzes the legal regulation of electronic and digital money in Ukraine, assesses the impact of the PSD2 Directive on the formation of the national legal framework, and prospects for the introduction of the digital hryvnia as an element of the financial sector modernization. Attention is paid to both international experience and internal challenges that need to be addressed to ensure the sustainable development of Ukraine's financial system.

Results. An analysis of the legislation, in particular the Law of Ukraine «On Payment Services,» has shown that the regulatory framework defines the main aspects of the functioning of payment systems, the issuance of electronic money, and the introduction of digital financial technologies. The National Bank of Ukraine plays an important role in this process by developing and implementing regulations to harmonize national legislation with European standards, such as the PSD2 Directive.

The study shows that the E-Hryvnia can become an effective tool for speeding up payments, reducing the cost of financial transactions, increasing transparency of transactions, and stabilizing the national currency.

The experience of other countries, such as Singapore and Sweden, which are actively developing central bank digital currencies, is also considered. This experience is useful for Ukraine in the context of formulating a strategy for the introduction of the digital hryvnia.

Prospects. Harmonization of the legal framework with the PSD2 Directive, in particular in the areas of consumer protection, ensuring competition among payment service providers, and expanding market access for non-bank institutions, remains an urgent task. An important area is to define the legal status of the digital hryvnia, and to regulate its issue, circulation, and use in payment systems. Particular attention should be paid to assessing the impact of the digital hryvnia on the banking system, in particular on lending and the stability of the deposit base, as well as on the country's monetary policy. A study of international experience, including the introduction of digital currencies by central banks in countries such as Singapore and Sweden, will help to adapt best practices to Ukrainian realities. Another promising area is to study the mechanisms for popularizing digital financial products among the population, improving financial literacy, and ensuring that citizens are ready to use new tools.

Key words: *electronic money, electronic means of payment, payment systems, digitalization, banking services, financial services, e-hryvnia.*

Постановка проблеми. Постановка проблеми в статті зосереджена на необхідності вдосконалення правового регулювання електронних і цифрових грошей в умовах цифровізації економіки України та інтеграції в європейський економічний простір. Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку із потребою гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу, зокрема Директивою Європейського Парламенту І Ради (ЄС) 2015/2366 від 25 листопада 2015 року про платіжні послуги на внутрішньому ринку, про внесення змін до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС та 2013/36/ЄС і Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та про скасування Директиви 2007/64/ЄС (далі — Директива PSD2), яка встановлює сучасні стандарти у сфері платіжних послуг. Основна проблема полягає у відсутності достатньо розробленого механізму регулювання електронних і цифрових грошей, який би забезпечував баланс між інноваціями, безпекою та захистом прав споживачів. Серед ключових питань, що потребують вирішення,

є визначення правового статусу цифрових грошей, встановлення правил їх емісії та обігу, а також вплив на традиційну банківську систему.

У контексті глобальної інтеграції особливої уваги потребує питання запозичення міжнародного досвіду, адаптації найкращих практик до українських реалій та побудови правової бази, яка дозволить Україні впевнено рухатися до створення сучасної та конкурентоспроможної фінансової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості функціонування та розвитку сучасних електронних платіжних систем у своїх наукових працях досліджують наступні наукові дослідників. Глух М. В. [1] у своєму дослідженні спирається на низку актуальних джерел і досліджень, що відображають сучасний стан наукових напрацювань та нормативно-правових ініціатив у сфері електронних і цифрових грошей. Одним із ключових джерел є Закон України «Про платіжні послуги», прийнятий у 2022 році, який став основою для нормативного регулювання електронних платежів та гармонізації українського законодавства із європейськими нормами, зокрема Директивою PSD2. Крім того, Наумова А. [7] підкреслює, що важливою є Постанова НБУ № 705 від 5 листопада 2014 року, яка імплементує положення Директиви PSD2, зокрема щодо відповідальності за спірні транзакції. У міжнародному контексті значну роль відіграють Директива Європейського парламенту та Ради 2009/110/ЄС, що регулює діяльність установ, які випускають електронні гроші, та Директива PSD2, яка впроваджує сучасні стандарти у сфері платіжних послуг. Серед досвіду інших країн особливу увагу звертає Ковальчук А. С. [5] на проєкт Убін у Сінгапурі та пілотний проєкт цифрової крони у Швеції. Водночас у статті використовуються дослідження Кльоби Л. Г. [4] і Кривенко Ю. В. [6] щодо впливу цифрових грошей на банківську систему, монетарну політику та безготівкові розрахунки. На практичному рівні аналізує Соколова Д. [13] впровадження цифрової гривні, яке наразі перебуває на стадії досліджень і розробки Національним банком України.

Мета. Метою є досконально вивчити природу цифрових грошей, чітко зрозуміти їх види, порівняти українське і міжнародне правове регулювання операцій з використанням цифрових грошей і визначити напрямок їх обігу.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база щодо електронних платежів в Україні; 2) праці науковців, які проводять свої науково-практичні дослідження у сфері фінансових відносин платіжних послуг та їх аналізу.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкої диджиталізації економіки України особливої актуальності набуває питання правового регулювання електронних платежів. Українське законодавство у сфері електронних платежів охоплює основні аспекти, пов'язані з діяльністю платіжних систем, електронних грошей, а також запровадженням новітніх фінансових технологій (фінтех). Національний банк України (далі — НБУ) відіграє провідну роль у встановленні вимог до учасників ринку, контролі за діяльністю платіжних систем і забезпеченні захисту прав споживачів.

Закон України «Про платіжні послуги», який набув чинності у 2022 році, спрямований на створення основи для інтеграції внутрішнього платіжного ринку України з Європейським платіжним ринком. Пропозиції до цього закону було розроблено НБУ. Він провів юридичну експертизу за технічної підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку, тому закон підпадає під всі чинні вимоги європейського законодавства. Відповідно до цих пропозицій, пропонувалося розширити кількість суб'єктів, які мають право випускати електронні гроші та електронні платіжні засоби, включаючи небанківські фінансові установи та й інші некредитні організації. [1, с. 106]

Також новизною є те що закон збільшив перелік постачальників платіжних послуг та зазначив нефінансові послуги, враховуючи ініціювання платіжних операцій й надання інформації з рахунків. Таке збільшення може сприяти пожвавленню ринку фінансових послуг та залученню нових учасників. [14, с. 10]

У розумінні пункту 59 статті 1 ЗУ «Про платіжні послуги» платіжна система зазначається як система для здійснення платіжних операцій з використанням формальних і стандартизованих домовленостей і загальних правил, що стосуються процесингу, клірингу та/або розрахунків між учасниками платіжної системи [13]. Слід також зазначити, що термін «платіжні послуги» більш широкий за змістом, ніж пов'язані з ним поняття «платіжні операції» і «переказ грошових коштів». У цьому ж законі, а саме у пункті 59 статті 1, під платіжними послугами розуміється діяльність постачальників платіжних послуг, яка передбачається цим же законом, із здійснення чи супроводження платіжних операцій. Вважається, що суттю платіжної системи слід розглядати діяльність з надання платіжних послуг[8, с. 31]. До найбільш поширених видів платіжних послуг відносять електронні гроші, банківські перекази, кредитні картки і мобільні платежі. До того ж платіжні послуги прогресують у напрямку, який полягає у запровадженні технологій штучного інтелекту і блокчейну, що допоможе підвищити швидкість і безпеку фінансових транзакцій [14, с. 11].

Законодавець передбачає визначення електронних грошей у пункті 1 статті 14 Закону України «Про платіжні послуги» [13]. Електронні гроші — це одиниця вартості, що зберігається в електронному вигляді, випущена емітентом електронних грошей для здійснення розрахункових операцій (включаючи використання наперед оплачених багатоцільових платіжних карток), що приймається як платіжний засіб особами, відмінних від емітента, і є грошовим зобов'язанням емітента електронних грошей.

Серед іншого, згідно з Директивою Європейського парламенту і Ради 2009/110/ЄС від 16 вересня 2009 р. про започаткування і здійснення діяльності органами, що випускають електронні гроші, і про їх належний нагляд, про внесення змін до директив 2005/60/ЄС і 2006/48/ЄС і скасування Директиви 2000/46/ ЄС, електронні гроші повинні мати збережену в електронному вигляді (включаючи магнітному) грошову вартість, як вимога до емітентів, які повинні бути випущені після отримання коштів для проведення платіжних операцій, що також приймається фізичними або юридичними особами, за винятком емітента електронних грошей. [1, с.105]

Ми підтримуємо позицію К. О. Черевко, який зазначає, що згідно із законодавчого визначення, електронні гроші складається з подвійної правової природи: з одного боку, це одиниця вартості, яка приймається як платіжний засіб, а з іншого — грошове зобов'язання. Сьогодні в нашій країні електронні гроші виступають в якості грошового зобов'язання перед пред'явником в електронному вигляді, оскільки підставою випуску є цивільно-правовий договір. Також після обміну безготівкових чи готівкових грошей на електронні вони можуть служити платіжним засобом, оскільки зберігають цінність звичайних грошей.

Ринок фінансових послуг є однією з найбільш швидкозростаючих сфер сьогоденної світової економіки, що проявляється в досить великій чисельності недавно ухвалених нормативно-правових актів, особливо на рівні Європейського Союзу, які регулюють цю галузь правових відносин, таких як: Директива 2015/2366/ЄС про платіжні послуги на внутрішньому ринку[3], яка в свою чергу вносить зміни до Директиви 2002/65/ЄС та 2009/110/ЄС; Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо ініціювання і здійснення діяльності установ з випуску електронних грошей та здійснення надійного нагляду за ними [2]; Регламент (ЄС) 2015/847 Європейського Парламенту та Ради про інформацію, пов'язану з грошовим переказом. Через це, з одного боку, необхідно здійснити заходи щодо гармонізації положень цих правових актів з внутрішнім законодавством нашої країни з метою виконання зобов'язань, що накладаються на Україну Угодою асоціацію між Україною та Європейським союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та його державами-членами, з іншого боку, подальше просування європейського і євроатлантичного курсу від 21 березня 2014 року, що закріплено в преамбулі Основного Закону України [8, с. 59]

Водночас особливу увагу слід приділити гармонізації Другої платіжної Директиви ЄС з українським законодавством. Її положення імплементовано до норм чинного законодавства України, зокрема, до Постанови НБУ «Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів» № 16429.07.2022 року[11], яка перейняла норми, викладені Постановою НБУ № 705.Відповідно до Постанови, умови договору не повинні містити вимог про безумовну відповідальність користувачів електронних платіжних засобів за неналежний переказ [11]. Однак, якщо буде доведено, що дії або бездіяльність користувача, включаючи недбалість, призвели до втрати електронного платіжного засобу користувача, розкриття ПІНу або іншої інформації, яка дозволяє сторонній особі ініціювати платіжну транзакцію, то тоді він буде нести відповідальність. Ще одним положенням Директиви PSD2, яким імплементується українське законодавство, є положення частини 1 статті 74 зазначеної директиви, яке визначає, що платник зобов'язаний нести збитки, пов'язані з несанкціонованими платіжними операціями в розмірі до 50 євро через використання загублених або викрадених платіжних інструментів, або їх розтрати [3].

Але основним кроком впровадження в законодавство України положень Директиви PSD2 є ухвалення Закону України «Про платіжні послуги». До головних впроваджених норм закону можна віднести такі: запровадження дев'яті платіжних сервісів, два з яких є нефінансовими (послуги для ініціювання платіжних операцій та для надання інформації з рахунків). Небанківські постачальники платіжних послуг, особливо установи, що займаються електронними грошима, платіжні установи, поштові оператори та інші надавачі мають право відкрити платіжні рахунки, оформити платіжні картки та випустити електронні гроші. Небанківським фінансовим установам не потрібно брати участь у платіжній системі для здійснення грошових переказів. [13]

Ефективна робота банківських установ в основному пов'язана з використанням нових розробок і навіть з використанням нових банківських товарних одиниць і послуг. Першочерговою у банківському обслуговуванні є концепція клієнтоорієнтованості: максимальне використання технологій і ресурсів для задоволення потреб клієнтів. Однією з найбільш перспективних технологій є Інтернет-банкінг. Науковець Л. Г. Кльоба справедливо стверджує, що «цифровізація банківської діяльності — це система заходів, спрямованих на поглиблення співпраці з фінтех-стартапами з метою досягнення довгострокових цілей розвитку, пов'язаних з інноваційними методами роботи, впровадженням нових банківських товарних одиниць і послуг, а також з розширенням клієнтської бази і підвищенням конкурентоспроможності банків» [7].

У 2020–2024 роках тенденції, які ми спостерігали, посилилися. Банк почав прагнути вийти за рамки традиційного банківського обслуговування і надавати клієнтам послуги на основі платформ і додатків. Надання банківських послуг є основним напрямком діяльності будь-якого банку. Системи віддаленого обслуговування широко популярні серед подібних технологій банківського обслуговування.

Термін «система дистанційного обслуговування» в законодавстві охоплює різноманітні онлайн-сервіси банків: вебсайт банків, мобільні додатки, телефонні лінії та інші інструменти. Клієнт може отримувати різноманітні інформаційні послуги та здійснювати фінансові операції відповідно до умов договору з банком. Система інтернет-банкінгу — це система, призначена для надання банківських послуг клієнтам, яка містить в собі всі стандартні банківські операції, за винятком касових операцій [14, с. 94]. Використання системи інтернет-банкінгу має багато переваг:

а) клієнт банку має можливість управляти своїм рахунком 24 години на добу (приймання і зняття коштів з рахунку);

б) можливість відстежувати транзакції, здійснені за допомогою пластикової картки клієнта;

в) швидкий і безпечний доступ до послуг інтернет-магазину;

г) немає необхідності встановлювати великомасштабне програмне забезпечення на персональний комп'ютер клієнта, оскільки воно не є обов'язковим для конкретного персонального комп'ютера. [7, с. 307]

Клієнт банку має можливість працювати з будь-якого пристрою, що має доступ в інтернет. Звичайно, впроваджувати принципово нові зміни у функціонування онлайн-банкінгу стає все складніше. На етапі розвитку такої системи послуга автоматичної оплати користується популярністю. Значні можливості надання такої послуги визначаються тим, що клієнту достатньо один раз задати параметри платежу (терміни, сума платежу, реквізити одержувача грошових коштів), який автоматично виконується банківською системою з використанням системи віддаленого обслуговування. На ранніх етапах розвитку дистанційного банківського обслуговування телефонне обслуговування було найбільш поширеною формою дистанційного обслуговування. Використовуючи систему телефонного банкінгу, клієнт отримував як інформаційні послуги від банку, так і міг управляти коштами на рахунку. Але початок масового використання персональних комп'ютерів та Інтернету призвело до того, що телефонний банкінг все частіше замінюється іншими, більш сучасними і зручними формами. [7, с. 307]

Говорячи про типи цифрових грошей, була застосована концепція, згідно з якою цифрові гроші — це широка категорія, що включає електронні гроші, цифрові гроші центрального банку, віртуальні активи та криптовалюти. Стаття 1 Закону України «Про платіжні послуги» в пункті 14 передбачає, що електронні гроші приймаються як платіжний засіб (у тому числі з використанням передплаченої універсальної платіжної картки)[13]. Виходячи з аналізу визначення електронних грошей і положень Закону, можна сказати, що електронні гроші також використовуються для задоволення потреб платіжних операцій, і їх емітенти несуть перед ними зобов'язання, тому вони зберігають характеристики готівкової та безготівкової форм грошей. [14, с. 11]

Зараз Нацбанк зосередився на вивченні електронної гривні та можливих перспективах її впровадження. Перш ніж почнеться масштабний випуск цифрових грошей центрального банку, необхідно вирішити більш складні і важливі питання: дизайн електронної гривні, її технічна база, архітектура і можливість захисту даних. Однак вжиті зусилля будуть коштувати тих результатів, які може дати електронна Гривня, а саме — крім прискорення і зниження вартості транзакцій, варто відзначити ще один можливий позитивний ефект від введення української цифрової валюти. Він пов'язаний з тим, що надійність таких грошей буде для нас вищою, ніж у звичайних безготівкових коштів, оскільки такі гроші надаються Центральним банком [14, с. 24]. Таким чином, загальний рівень довіри до грошей підвищується, що, як відомо, призводить до зниження інфляції.

Важливо, що такі гроші можуть існувати тільки безготівково, таке пояснення міститься в частині 2, статті 3 Закону України «Про платіжні послуги» [13]. Його можна знайти в розділі. Крім того, згідно з частиною 2, статті 32 цього Закону, слід також зазначити, що вимоги, котрі стосуються емісії електронних грошей та проведення операцій з розрахунків з електронними грошима, не застосовуються до емісії електронних грошей та проведення операцій з розрахунків з електронними грошима. Враховуючи поточну стадію розвитку цифрової валюти України, тобто план Центрального банку щодо впровадження цифрової гривні, який не передбачає чіткої дати завершення проєкту, передбачається, що електронна гривня перебуває у стадії розробки з 2022 року.

Щоб розуміти банківську систему України, необхідно послатися на Закон України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з статтею 4 Закону, банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, створених і діючих на території України [9]. Тобто в Україні існує дворівнева банківська система, в якій регулятори представлені Національним банком України та іншими банками, які слідують вказівкам регулятора. В рамках питання про вплив цифрової валюти Центрального банку на фінансову систему відповідно до Закону України «Про Національний банк України», стаття 1 передбачає, що центральний банк здійснює контроль над грошово-кредитною політикою і вимагає, щоб на підставі цих положень Закону банки і небанківські фінансові установи, як зазначено вище, здійснювали контроль над грошово-кредитною політикою [12].

Згідно з Конституцією України, частина 1 статті 32, забороняється збирати, зберігати, використовувати і поширювати конфіденційну інформацію про фізичних осіб, за винятком випадків, визначених законом[4]. Статтею 2 Закону України «Про захист

персональних даних» передбачено, що у сфері електронної комерції згода суб'єкта персональних даних може бути надана шляхом відмітки про надання дозволу на обробку персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки під час реєстрації в інформаційно-комунікаційній системі суб'єкта електронної комерції [10]. За аналогією, така згода також може бути використана для транзакцій з цифровими грошима. Крім того, рекомендується провести аналогію зі частиною 3, статті 5 Закону «Про захист персональних даних» [10], дотримуючись ідеї, що цифрові гроші Національного банку також використовуються для здійснення платіжних операцій загальнодержавного значення, наприклад, різних платежів, фінансування за умови дотримання певні операції, так звана «програмованість». Що стосується використання персональних даних, то відповідно до статті 10 Закону [10], передбачається, що використання персональних даних — це дії власника щодо обробки цих даних, дії щодо їх захисту та дії щодо надання часткових або повних прав на обробку персональних даних за згодою інших суб'єктів відносин, пов'язаних з персональними даними. які є предметом персональних даних або здійснюються відповідно до Закону.

Враховуючи, що саме Центральний банк здійснює операції з цифровими грошима і грошовою системою країни в цілому завдяки своїм юридично закріпленим функціям, краще вивчити правове регулювання меж впливу на гроші в цій формі і операцій, які можуть бути виконані. Відповідно до статті 6 Закону України «Про Національний банк України» [12], основною функцією Національного банку є підтримка грошово-кредитної стабільності в країні. Досліджуючи інші функції Національного банку, що передбачені у статті 7 Закону [12], можна зрозуміти, що для цього органу передбачена функція регулювання та нагляду, але не передбачена функція контролю.

Центральні банки багатьох країн займаються дослідженнями та / або розробкою цифрових валют. Сінгапур — досить цікавий приклад. Протягом багатьох років країна докладала багато зусиль для розробки власної цифрової валюти. Варто відзначити, що основну увагу Сінгапур приділяє оптовим компаніям цифрових валют — міжбанківським платежам. У цій країні є кілька проєкт, часто всі вони засновані на співпраці з іншими державами. Одним з таких проєктів є проєкт Убін, який розпочався ще в 2016 році і на даному етапі вже є результати п'яти фаз цього проєкту [14, с. 34]. В цілому проєкт заснований на технології блокчейн і пропонує використання смарт-контрактів для оптимізації операцій. Планування використання блокчейна важливо, тому що з технічного погляду можна вбудувати smartcontracts. Це зручний інструмент, який дозволяє планувати безліч процесів, що значно економить фінансові, часові та людські ресурси.

Наступною країною, яку варто вивчити на шляху цифрових грошей центрального банку, є Швеція. В такому випадку це розробка роздрібної форми цифрової валюти. Перший етап пілотного проєкту розпочався у 2019 році, і його головним завданням було визначити, яка технічна база потрібна для е-крони. Виходить, що кращим варіантом є технологія блокчейн, а е-крона повинна бути заснована на токенах. Передбачається, що електронна крона еквівалентна готівковій кроні. Крім того, у користувача повинен бути електронний гаманець для здійснення транзакцій з цифровими грошима від центрального банку. Для Центрального банку Швеції також важливо впроваджувати такі правила, як використання готівки, щоб не створювати додаткову грошову масу. [14, с. 35–36]

Цікавий підхід Центрального банку Швеції до анонімності цифрової валюти. Логічно припустити, що такі правила повинні поширюватися і на користувачів е-крони, оскільки, відповідно до шведського закону про боротьбу з тероризмом і відмиванням грошей, користувачі фінансових послуг не можуть діяти анонімно. Якщо буде забезпечений певний рівень анонімності, то така можливість буде доступна тільки для транзакцій на невелику суму. Сінгапур і Швеція були обрані через значні кроки, зроблені цими державами у використанні цього інструменту. Крім того, розглянутий проєкт пропонує різні форми, а саме роздрібну та оптову, що дозволяє зрозуміти певні особливості і отримати корисний досвід для України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Впровадження правового регулювання електронних і цифрових грошей в Україні є важливим кроком для модернізації фінансової системи та інтеграції країни у світовий економічний простір. Закон України «Про платіжні послуги» та відповідні нормативні акти Національного банку створюють основу для гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема Директивою PSD2. Водночас впровадження цифрової гривні (е-гривні) відкриває нові перспективи для прискорення розрахунків, зниження операційних витрат і підвищення прозорості фінансових транзакцій. Основними викликами, які потребують вирішення, залишаються питання забезпечення безпеки, довіри до цифрових грошей, мінімізації ризиків для банківського сектору та захисту прав споживачів.

Ми вважаємо, що потрібно ввести відповідну технічну та нормативну бази, зокрема вибір оптимальної архітектури функціонування цифрової гривні, а також підвищення фінансової грамотності населення. Система дистанційного обслуговування є прикладом впровадження новітніх технологій, що дозволяють суттєво покращити якість банківського обслуговування. Банки можуть застосовувати сучасні технології, такі як штучний інтелект та машинне навчання, для аналізу даних та підвищення

точності рішень. Перелік банківських послуг для фізичних осіб постійно розширюється, що дозволяє банкам у майбутньому створювати різні пакети послуг. Проаналізований міжнародний досвід, зокрема таких країн як Сінгапур і Швеція, зможе допомогти Україні уникнути можливих ризиків та створити ефективну систему обігу цифрових грошей.

Тому подальша наукова робота над правовими, технічними та економічними аспектами комплексного регулювання електронних платежів в Україні сприятиме стабільному розвитку фінансової системи України, підвищить довіру громадян до нових фінансових інструментів і збільшить конкурентоспроможність держави на світовому ринку.

Література

1. Глух М. В., Ковалко Н. М. Правове регулювання електронних грошей в Україні. *Київський часопис права.* М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Навч.-наук. ін-т «Юрид. ін-т»; [редкол.: О. В. Кузьменко (голов. ред.) та ін.]. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. № 1. С. 104–110.

2. Директива Європ. Союзу від 16.09.2009 № 2009/101/ЄС: станом на 20 лип. 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-09#Text (дата звернення: 04.12.2024).

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 07.12.2024).

4. Кльоба Л. Г. Цифровізація — інноваційний напрям розвитку банків. *Ефективна економіка.* 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741 (дата звернення: 07.12.2024).

5. Ковальчук А. С. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні : дис. … докт. філософії в галузі знань 08 «Право»: спец.: 081 — Право. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 234 с.

6. Кривенко Ю. В. До питання цифровізації банківських послуг. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Т. 1, № 84. С. 305–310.

7. Наумова А. Стан адаптації правового регулювання платіжних систем в Україні положенням директиви PSD23. *Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційний виміри: Матеріали науково-практ. круглого столу.* (м. Суми, 28 січ. 2022 р.). Суми, 2022. С. 59–61.

8. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III: станом на 8 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text (дата звернення: 07.12.2024).

9. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 07.12.2024).

10. Про затвердження Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів : Постанова Нац. банку України від 29.07.2022 № 164: станом на 10 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164500-22#Text (дата звернення: 07.12.2024).

11. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV: станом на 8 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 07.12.2024).

12. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX: станом на 8 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text (дата звернення: 04.12.2024).

13. Соколова Д. Цифрові гроші. Аспекти правового регулювання та перспективи поширення: магістерська робота. Київ, 2023. 62 с.

14. Tovkun L., Perepelytsia M., Maryniv N., Ovcharenko A. International experience of e-commerce taxation and its application in Ukraine (legal aspect). *Experiência internacional de tributação do e-commerce e sua aplicação na Ucrânia (aspecto jurídico). Revista Juridica Portucalense*. 2023. No. 34. P. 92–114.

References

1. Hlukh M. V., Kovalko N. M. Pravove rehuliuvannia elektronnykh hroshei v Ukraini. *Kyivskyi chasopys prava*. M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ “Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana”, Navch.-nauk. in-t “Iuryd. in-t”; [redkol.: O. V. Kuzmenko (holov. red.) ta in.]. Odesa: Vyd. dim “Helvetyka”, 2022. № 1. S. 104–110 [in Ukrainian].

2. Dyrektyva Yevrop. Soiuzu vid 16.09.2009 № 2009/101/IeS: stanom na 20 lyp. 2017 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-09#Text [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text [in Ukrainian].

4. Kloba L. H. Tsyfrovizatsiia — innovatsiinyi napriam rozvytku bankiv. Efektyvna ekonomika. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741 [in Ukrainian].

5. Kovalchuk A. S. Finansovo-pravove rehuliuvannia platizhnykh system v Ukraini: dys. … dokt. filosofii v haluzi znan 08 “Pravo”: spets.: 081 — Pravo. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, M-vo osvity i nauky Ukrainy. Kharkiv, 2023. 234 s. [in Ukrainian].

6. Kryvenko Yu. V. Do pytannia tsyfrovizatsii bankivskykh posluh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2024. T. 1, № 84. S. 305–310 [in Ukrainian].

7. Naumova A. Stan adaptatsii pravovoho rehuliuvannia platizhnykh system v Ukraini polozhenniam dyrektyvy PSD23. *Pravove rehuliuvannia finansovykh posluh: natsionalnyi, yevropeiskyi, hlobalizatsiinyi vymiry: Materialy naukovo-prakt. kruhloho stolu.* (m. Sumy, 28 sich. 2022 r.). Sumy, 2022. S. 59–61 [in Ukrainian].

8. Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 № 2121-III: stanom na 8 lystop. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text [in Ukrainian].

9. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI: stanom na 27 kvit. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok emisii ta ekvairynhu platizhnykh instrumentiv: Postanova Nats. banku Ukrainy vid 29.07.2022 № 164: stanom na 10 berez. 2023 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164500-22#Text [in Ukrainian].

11. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 № 679-XIV: stanom na 8 lystop. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text [in Ukrainian].

12. Pro platizhni posluhy: Zakon Ukrainy vid 30.06.2021 № 1591-IX: stanom na 8 lystop. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text [in Ukrainian].

13. Sokolova D. Tsyfrovi hroshi. Aspekty pravovoho rehuliuvannia ta perspektyvy poshyrennia: mahisterska robota. Kyiv, 2023. 62 s. [in Ukrainian].

14. Tovkun L., Perepelytsia M., Maryniv N., Ovcharenko A. International experience of e-commerce taxation and its application in Ukraine (legal aspect). *Experiência internacional de tributação do e-commerce e sua aplicação na Ucrânia (aspecto jurídico). Revista Juridica Portucalense*. 2023. No. 34. P. 92–114.

УДК 343.37-027.543+(477)

Шишкін Олексій Васильович
аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму
Shyshkin Oleksii
Postgraduate Student of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism
ORCID: 0009-0006-2535-9601

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10596

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ В УКРАЇНІ

INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE OF COUNTERING RAIDING: CURRENT ISSUES OF USING EXPERIENCE IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. У сучасних умовах глобалізації та посилення міжнародних економічних зв'язків проблема рейдерства набула особливої актуальності, впливаючи як на розвиток національних економік, так і на загальну стабільність світового ринку. Неправомірне захоплення підприємств чи їхніх активів завдає значної шкоди суб'єктам господарювання, порушує права інвесторів, підриває довіру до державних інституцій та стримує інвестиційну активність. У зв'язку з цим розробка ефективних механізмів протидії рейдерству стала однією з ключових задач як на національному, так і на міжнародному рівнях.*

Мета. Мета статті – аналіз міжнародно-правового досвіду протидії рейдерству, визначення ключових механізмів та інструментів боротьби з цим явищем у розвинених країнах та розробка пропозицій щодо їх адаптації до українських реалій.

Матеріали і методи. У процесі дослідження використовувалися нормативно-правові акти, що регламентують протидію рейдерству у таких країнах, як США, Великобританія та Німеччина, зокрема Williams Act 1968, Companies Act 2006, Закон Німеччини про акціонерні товариства, а також відповідні міжнародні документи, такі як Директива 2004/25/ЄС «Про пропозиції поглинання». Враховувалися офіційні звіти, аналітичні матеріали, судова практика та наукові публікації, присвячені тематиці корпоративного права та захисту прав власників.

Результати, перспективи. Проаналізовані у статті особливості міжнародної протидії рейдерству дозволили дійти наступних проміжних умовиводів:

по-перше здійснено аналіз міжнародного досвіду протидії рейдерству на прикладі США, Великобританії та Німеччини, де ефективні механізми боротьби з рейдерськими атаками базуються на чіткій правовій регламентації корпоративних відносин, прозорості ведення бізнесу та незалежності судової системи. Особливу увагу приділено актуальності впровадження найкращих міжнародних практик в Україні, зокрема вдосконаленню законодавства, створенню спеціалізованих органів контролю, запровадженню сучасних механізмів захисту інформації та забезпеченню прозорості корпоративних процедур.

по-друге запропоновано адаптацію ефективних іноземних підходів для формування стабільного бізнес-середовища, захисту прав власників та залучення іноземних інвестицій в економіку України, серед яких: вдосконалення законодавства шляхом введення чітких правил корпоративного управління та протидії недружнім злиттям; створення або зміцнення спеціалізованих органів із повноваженнями контролювати корпоративні конфлікти; впровадження сучасних механізмів захисту інформації та електронного документообігу для запобігання шахрайству; забезпечення прозорості корпоративних процедур і розширення участі громадськості в моніторингу. Впровадження цих заходів дозволить підвищити рівень правового захисту власників і знизити ризик рейдерства, сприяючи стабільності та розвитку бізнес-середовища в Україні.

Ключові слова: *рейдерство, злиття, поглинання, бізнес-середовище, адміністративно-правове регулювання, міжнародний досвід, корпорація.*

Summary. *Introduction. In the current conditions of globalization and strengthening of international economic ties, the problem of raiding has become particularly relevant, affecting both the development of national economies and the general stability of the world market. The unlawful seizure of enterprises or their assets causes significant damage to business entities, violates the rights of investors, undermines trust in state institutions and inhibits investment activity. In this regard, the development of effective mechanisms to combat raiding has become one of the key tasks at both the national and international levels.*

Purpose. The purpose of the article is to analyze the international legal experience of combating raiding, identify key mechanisms and tools for combating this phenomenon in developed countries and develop proposals for their adaptation to Ukrainian realities.

Materials and methods. The research used regulatory and legal acts regulating the fight against raiding in countries such as the USA, the UK and Germany, in particular the Williams Act 1968, the Companies Act 2006, the German Joint Stock Company Act, as well as relevant international documents such as Directive 2004/25/EC «On Takeover Bids». Official reports, analytical materials, case law and scientific publications on the topic of corporate law and the protection of owners' rights were taken into account.

Results, prospects. The features of international counteraction to raiding analyzed in the article allowed us to draw the following intermediate conclusions:

firstly, an analysis of international experience in countering raiding was carried out using the example of the USA, the UK and Germany, where effective mechanisms for combating raider attacks are based on clear legal regulation of corporate relations, transparency of business conduct and independence of the judicial system. Particular attention is paid to the relevance of implementing the best international practices in Ukraine, in particular, improving legislation, creating specialized control bodies, introducing modern mechanisms for information protection and ensuring transparency of corporate procedures.

secondly, the adaptation of effective foreign approaches to form a stable business environment, protecting the rights of owners and attracting foreign investment to the economy of Ukraine is proposed, including: improving legislation by introducing clear rules for corporate governance and counteracting hostile mergers; creating or strengthening specialized bodies with the authority to control corporate conflicts; introducing modern mechanisms for information protection and electronic document flow to prevent fraud; ensuring transparency of corporate procedures and expanding public participation in monitoring. The implementation of these measures will increase the level of legal protection of owners and reduce the risk of raiding, contributing to the stability and development of the business environment in Ukraine.

Key words: *raiding, mergers, takeovers, business environment, administrative and legal regulation, international experience, corporation.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції світових економічних процесів проблема рейдерства набула особливого значення як у національному, так і в міжнародному контексті. Неправомірне захоплення підприємств чи їхніх активів завдає значної шкоди як окремим суб'єктам господарювання, так і економіці держав загалом. На фоні посилення інвестиційних зв'язків між країнами протидія рейдерству є необхідною умовою для забезпечення стабільності господарського обігу та захисту прав інвесторів.

У розвинених країнах світу, таких як США, Великобританія, Німеччина та інші, напрацьовано ефективні механізми протидії рейдерським атакам, які базуються на чіткій правовій регламентації корпоративних відносин, прозорості ведення бізнесу, а також на незалежності судової системи.

В Україні проблема рейдерства залишається надзвичайно актуальною, незважаючи на впровадження реформ у сфері права, удосконалення системи державної реєстрації та антикорупційних заходів. Масштаби цього явища не лише підривають довіру до державних інституцій, а й стримують надходження іноземних інвестицій. Водночас міжнародний досвід свідчить, що ефективні правові механізми та державна політика можуть значно обмежити ризики рейдерства, створюючи стабільне середовище для бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання протидії рейдерству досліджувалося в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Серед них варто відзначити праці Ю. Хатнюка, М. Колесніка, О. Дмитрієвої, а також дослідження міжнародних авторів, які акцентують увагу на правових та організаційних аспектах боротьби з рейдерством. Незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, потребує подальшого вивчення саме міжнародно-правовий досвід боротьби з рейдерством та можливості його імплементації у вітчизняне законодавство.

Метою дослідження — є аналіз міжнародно-правового досвіду протидії рейдерству, визначення ключових механізмів та інструментів боротьби з цим явищем у розвинених країнах та розробка пропозицій щодо їх адаптації до українських реалій.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що в економічно розвинених капіталістичних країнах сформувалася ефективна система захисту від рейдерства, яка включає такі складові: — державний (правовий) захист від недружніх захоплень; — корпоративний (організаційний) захист від рейдерських атак. Як явище, рейдерство виникло у США, тому доцільно аналізувати законодавчі механізми протидії на прикладі антирейдерського закону Вільямса, ухваленого у 1968 році (англ. Williams Act) [1].

Цей федеральний закон регулює вимоги до відкритих тендерних пропозицій (*tender offers*),

спрямованих на поглинання публічних компаній. Варто зауважити, що в США рейдерські захоплення відбуваються відкрито, через офіційну пропозицію підприємству-»жертві» щодо його придбання. При цьому ціна, запропонована за акції, зазвичай перевищує середньоринкову вартість на момент такої пропозиції, що демонструє високий рівень поваги до законодавства [1].

У США захисні дії від рейдерства поділяються на два основні види:

1) Превентивні заходи (застосовуються до моменту отримання пропозиції про поглинання): запровадження вимоги щодо справедливої ціни; необхідність кваліфікованої більшості для схвалення поглинання; створення ради директорів із частковим щорічним оновленням складу; встановлення умов щодо спеціальних класів акцій; кумулятивне голосування за певних умов; використання тактики «отруйних пігулок» (*poison pills*).
2) Тактичні заходи (використовуються після отримання пропозиції про поглинання): звинувачення ініціатора поглинання в порушенні законодавства та подання позову; реструктуризація активів; реструктуризація пасивів; застосування «стоп-згоди» (*standstill agreement*); цільовий викуп акцій у поглинача; впровадження «компенсаційних парашутів» для керівництва; використання захисту «Пек Мен» (*Pac-Man defense*); залучення «білого лицаря» (*white knight*), який виступає альтернативним покупцем. Такі заходи дозволяють компаніям захищатися як на етапі запобігання потенційним поглинанням, так і під час активного протистояння агресивному захопленню [2, с. 43].

Такий механізм здійснення поглинань неможливий у застосуванні в Україні, тому що існує прогресивність ворожих поглинань, які мають особисті інтереси та цілі. А якщо застосувати досвід США у регулюванні корпоративних відносин, це зміцнило конкурентоспроможність підприємств у державі [3, с. 89].

У випадках порушення закону застосовуються жорсткі санкції. Зокрема, в США розслідування кримінальних справ, пов'язаних з рейдерством здійснюється в рамках взаємодії Міністерства юстиції США і спеціальних агентів ФБР. Така модель змушує рейдера діяти в рамках законодавства, використовуючи ринкові механізми недружнього поглинання.

Колесник М. А. підкреслює, що у Великобританії за останні 25 років кількість випадків рейдерських захоплень і перерозподілу власності зростала незначно. Це пояснюється наявністю стійких інституційних і соціальних бар'єрів, які ефективно запобігали незаконному перерозподілу власності [4, с. 15]. З огляду на це, необхідно звернути увагу та здійснити аналіз найважливішого законодавчого акту Великобританії у даній сфері, а саме Companies Act 2006. Структурний зміст даного законодавчого акту включає в себе такі документи, що регламентують процедуру поглинання («takeover») «підприємства-мети»: — «угода акціонерів» (Shareholders Agreement); — «угода купівлі-продажу» (Sale and Purchase Agreement) [5].

У Великобританії процедура злиття компаній має бути оформлена у письмовому документі, який повинен містити наступну інформацію:

– назва компанії;
– дані про структурний склад її акцій;
– умови перерозподілу власності після завершення процесу злиття та поглинання;
– положення щодо подальшого розподілу відповідальності та прибутку між компаніями;
– запропонована ціна для компанії, що поглинається.

Такий підхід забезпечує прозорість процесу та дотримання законодавчих норм [5].

Зважаючи на суттєві відмінності між правовими системами таких країн, як США, Великобританія та Австралія, і Україною, доцільно, на нашу думку, приділити увагу також стану протидії рейдерству в країнах Європейського Союзу, які належать до романо-германської правової сім'ї. Серед них варто виділити Німеччину, Францію, Австрію та Італію. Аналіз досвіду цих країн може стати корисним для розробки та вдосконалення механізмів протидії рейдерству в Україні, враховуючи подібність правових систем.

Варто звернути увагу на Директиву Європарламенту 2004/25/ЕС, яка виявилася результатом багаторічних дебатів по досягненню консенсусу щодо врегулювання недружніх злиттів та поглинань.

Цей правовий акт передбачає два ключові положення:

– запровадження інституту публічних пропозицій як основного інструменту здійснення злиття і поглинання;
– зобов'язання кожної держави-члена ЄС створити спеціальний орган, відповідальний за нагляд за дотриманням положень цієї Директиви. Такі вимоги спрямовані на забезпечення прозорості процесів злиття і поглинання та уніфікацію правил у межах Європейського Союзу [6].

Дана директива встановлює цілий ряд вимог, дотримання яких при недружньому злитті чи поглинанні дає змогу врахувати інтереси міноритарних акціонерів. Наприклад, ускладнена процедура реалізації права вимоги продажу міноритарного пакету акцій, встановлення мінімальної ціни, за яку такий пакет може бути викуплений тощо [7, с. 272].

Слід також відзначити, що у корпоративному законодавстві Німеччини чітко визначені механізмі недружнього поглинання, вимоги та обмеження, пов'язані з цим процесом. У 1995 р. у Німеччині було розроблено добровільний Кодекс про ворожі поглинання, у якому зазначалось, що перш ніж компанія-агресор зробить пропозицію про скупку акцій, вона повинна завчасно попередити про свої наміри компанію-мету, Німецьку біржу. При цьому пропозиція про скупку акцій публікується в газеті федераль-

ного масштабу. Акціонери компанії повинні мати не менш ніж 28 днів для прийняття рішення про продаж своїх акцій за справедливою ціною [8, с. 3].

Хоча дотримання цього Кодексу спочатку мало добровільний характер, у 1998 році Німецька біржа зробила виконання його положень обов'язковою умовою для включення підприємств до основних німецьких фондових індексів. Попри це, система має кілька недоліків:

– відсутність обов'язковості дотримання Кодексу для всіх компаній, які не прагнуть входити до основних індексів;
– обмежений набір інструментів для державних агенцій, що ускладнює боротьбу з рейдерством;
– брак механізмів моніторингу змін у виконавчому органі компаній, що може бути різновидом рейдерської атаки. Ці слабкі сторони створюють прогалини у протидії рейдерству та вимагають удосконалення як на рівні державного регулювання, так і корпоративної політики [9, с. 30].

Таким чином, результатом роботи стала поява у різних розвинених країнах так званих кодексів корпоративного управління — зводів добровільно прийнятих стандартів і внутрішніх норм, що встановлюють і регулюють порядок корпоративних відносин [8, с. 3]. Правовий статус кодексів корпоративного управління в різних країнах неоднаковий. В одних країнах Кодекс є частиною обов'язкових умов, яких компанії мають дотримуватися, щоб їх цінні папери оберталися на біржі, в інших — документом, що має рекомендаційний характер і не пов'язаний з будь-якими обов'язковими вимогами [10, с. 44].

Крім Кодексу корпоративного управління в розвинених країнах існують інші методи захисту підприємств від ворожих поглинань, більшість з яких прописані в корпоративному законодавстві країни.

Наприклад, у Великобританії було створено Комісію з питань добросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності, завданням якої є відстеження всієї інформації про злиття та поглинання підприємств [11, с. 57]. Однак законодавством Великобританії не передбачено обов'язку підприємств інформувати цю Комісію про факт злиття чи його планування, а ресурси Комісії нажаль не дають їй можливості здійснювати тотальний моніторинг всіх фактів поглинання та злиття у країні. Мінусом цієї системи є неможливість ефективного моніторингу всього масиву правочинів у сфері злиття та поглинання.

Чинним законодавством Великобританії передбачено, що Комісія з питань добросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності зобов'язана відстежувати інформацію про плановане злиття і поглинання. Проте на практиці більшість компаній вважають за краще добровільно інформувати цю організацію про майбутнє злиття чи поглинання. Схвалення операції захищає компанії від можливого застосування до них санкцій Комісії з питань конкуренції. А регулювання самих процесів злиттів і поглинань здійснюється за допомогою Кодексу злиттів і поглинань, який має рекомендаційний характер [8, с. 3].

Слід підкреслити, що одним із ефективних способів боротьби з рейдерством у провідних країнах світу є впровадження регулювання облікової системи ринку корпоративних цінних паперів. У багатьох розвинених країнах документарна форма цінних паперів поступово змінюється на бездокументарну, оскільки остання дозволяє прискорити, спростити та здешевити операції з паперами, а також підвищує захист прав власників від можливих махінацій. Запровадження чітких і прозорих правил для бездокументарного обігу цінних паперів у депозитарній системі унеможливлює появу «подвійних реєстрів», оскільки централізований депозитарій є єдиним органом, який веде та контролює реєстр власників іменних цінних паперів. Особливу увагу при цьому приділяють механізмам захисту інформації в системі депозитарного обліку, а також обов'язковому використанню електронного документообігу та електронного цифрового підпису [12, с. 313].

Берлач Ю. А. наголошує, що адміністративно-правове забезпечення протидії рейдерству в зарубіжних країнах відзначається високою ефективністю. Це забезпечується наявністю розвиненої законодавчої бази (зокрема, Williams Act 1968, Companies Act 2006, Australian Securities and Investments Commission Act 2001, Директива 2004/25/ЕС тощо), яка регулює процеси недружніх злиттів і поглинань, а також визначає повноваження спеціальних державних органів у цій сфері. Діяльність цих органів спрямована на забезпечення максимальної прозорості недружніх злиттів і поглинань, дотримання законодавства та застосування заходів юридичної відповідальності (наприклад, у Великій Британії, США, ЄС). Зазначено доцільність впровадження позитивного досвіду Ради з корпоративних поглинань Австралії, яка здійснює моніторинг дотримання законодавства, а також сприяє правовому вирішенню можливих спорів між сторонами конфлікту [13, с. 8]. Тож адміністративно-правове забезпечення протидії рейдерству в зарубіжних країнах — є ефективним завдяки розвиненій законодавчій базі та діяльності спеціалізованих органів, які забезпечують прозорість процесів недружніх злиттів і поглинань. Особливо цінним є досвід Австралії, де Рада з корпоративних поглинань здійснює контроль за дотриманням законодавства і сприяє вирішенню спорів між сторонами.

Висновки. Міжнародний досвід протидії рейдерству, зокрема практики США, Великобританії та Німеччини, демонструє високу ефективність завдяки системному підходу до регулювання корпоративних відносин та інтеграції механізмів юридичного захисту прав власників. У цих країнах існує розвинене законодавство, яке чітко регулює процеси недружніх злиттів і поглинань, встановлює прозорі правила гри

для учасників ринку та передбачає відповідальність за їх порушення. Досвід США підтверджує важливість забезпечення прозорості та публічності корпоративних транзакцій через спеціалізоване законодавство, як-от Williams Act. Британський підхід наголошує на ролі спеціалізованих органів, таких як Панель з питань злиттів і поглинань, яка здійснює контроль та надає юридичні гарантії захисту прав власників. У Німеччині акцент робиться на суворих вимогах до розкриття інформації та участі незалежних експертів у врегулюванні корпоративних конфліктів. Для України, яка стикається з проблемою рейдерства, доцільно використовувати міжнародний досвід, адаптуючи його до місцевих умов. Це передбачає: вдосконалення законодавства шляхом введення чітких правил корпоративного управління та протидії недружнім злиттям; створення або зміцнення спеціалізованих органів із повноваженнями контролювати корпоративні конфлікти; впровадження сучасних механізмів захисту інформації та електронного документообігу для запобігання шахрайству; забезпечення прозорості корпоративних процедур і розширення участі громадськості в моніторингу. Впровадження цих заходів дозволить підвищити рівень правового захисту власників і знизити ризик рейдерства, сприяючи стабільності та розвитку бізнес-середовища в Україні.

Література

1. Williams Act 1968. URL: http://vlex.com/vid/williams-act-51575487 (дата звернення: 18.12.2024).

2. Бєліков О. Рейдерство в Україні — реалії сьогодення. URL: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2638; http://vlex.com/vid/williams-act-51575487 (дата звернення: 18.12.2024).

3. Туркот О. А. Удосконалення Закону України «Про акціонерні товариства» як основа протидії порушенню прав акціонерів. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 87–92.

4. Колесник М. А. Зарубіжний досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні. *Право і Безпека*. 2010. № 5 (37). С. 11–16.

5. Закон про компанії (Акт про компанію). Парламент Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії від 08.11.2006. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents (дата звернення: 18.12.2024).

6. Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids. URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:142:0012:0023:EN:PDF (дата звернення: 18.12.2024).

7. Журавель В. П. Протидія рейдерству: практ. посібник для керівників бізнес-структур з організації захисту від рейдерських атак та недружніх поглинань. Європейський ун-т. Київ : Видавництво Європейського ун-ту, 2009. 414 с.

8. Таращанська О. Б. Державна протидія рейдерству в корпоративному секторі економіки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2010. № 2. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10tobseu.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

9. Денисов А. І. Протидія рейдерству: використання іноземного досвіду з протидії агресивному поглинанню. *Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності: зб. наук. пр. за підсумками круглого столу.* 14 груд. 2018 р. Харків. Право, 2018. С. 29–31 URL: https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-7.pdf(дата звернення: 18.12.2024).

10. Корпоративне управління : навч. посіб. за ред. Д. Задихайло, О. Кібенко, Г. Назарова. Харків : Фоліо, 2003. 687 с.

11. Аналітична довідка: матеріали Комітетських слухань Верховної Ради України «Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців». Київ : Міжвідом. наук.-дослід. центр з пробл. боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. 127 с.

12. Фомічов К. С. Актуальні проблеми боротьби з рейдерством в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2014. № 4. С. 312–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_4_43. (дата звернення: 18.12.2024).

13. Берлач, Ю. А. Адміністративно-правове забезпечення протидії рейдерству в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 20 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D1%87%20%D0%AE$ (дата звернення: 18.12.2024).

References

1. Williams Act 1968. URL: http://vlex.com/vid/williams-act-51575487.

2. Belikov O. Raiding in Ukraine — current realities. URL: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2638.

3. Turkot O. A. Improvement of the Law of Ukraine “On Joint-Stock Companies” as a basis for combating the violation of shareholders’ rights. *University Scientific Notes*. 2013. No. 3 (47). P. 87–92.

4. Kolesnyk M. A. Foreign experience in combating raiding and the possibility of its use in Ukraine. Law and Security. 2010. No. 5 (37). P. 11–16.

5. Companies Act (Company / Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland dated 08.11.2006. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents.

6. Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids. URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:142:0012:0023: EN: PDF.

7. Zhuravel V. P. Counteracting raiding: a practical guide for business managers on organizing protection against raider attacks and hostile takeovers. European University. Kyiv: Publishing House of the European University, 2009. 414 p.

8. Tarashchanska O. B. State counteracting raiding in the corporate sector of the economy of Ukraine. *Public administration: improvement and development.* 2010. No. 2. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10tobseu.pdf.

9. Denisov A. I. Counteracting raiding: using foreign experience in countering aggressive takeovers. *Development of entrepreneurship in Ukraine: security of economic activity: collection of scientific papers following the round table.* December 14, 2018. Kharkiv. Law, 2018. pp. 29–31 URL: https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-7.pdf.

10. Corporate management: a textbook, edited by D. Zadykhaylo, O. Kibenko, G. Nazarova. Kharkiv. Folio, 2003. 687 p.

11. Analytical reference: Materials of the Committee hearings of the Verkhovna Rada of Ukraine "Ways of overcoming raiding: improving legislation and strengthening the response of law enforcement agencies to illegal actions of its organizers and executors". Kyiv: Interdepartmental Scientific Research Center on the Problems of Combating Organized Crime under the National Security and Defense Council, 2008. 127 p.

12. Fomichev K. S. Current problems of combating raiding in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* 2014. No. 4. P. 312–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_4_43.

13. Berlach, Yu. A. Administrative and legal support for combating raiding in Ukraine: author's abstract. dissertation … candidate of law: 12.00.07. Kyiv. Taras Shevchenko National University. Kyiv, 2014. 20 pp. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D1%87%20%D0%AE$.

// Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки» // № 12 (82), 2024

УДК 343.3/.7

Бахуринська Олена Олександрівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Bakhurynska Olena
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law Politics and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-1470-5250

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10584

РОБОТОДАВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БЕЗПЕКУ ТА ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ (АНАЛІЗ ПРОПОЗИЦІЙ DE LEGE FERENDA)

EMPLOYER AS A SUBJECT OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON THE SAFETY AND HEALTH OF EMPLOYEES (ANALYSIS OF PROPOSALS DE LEGE FERENDA)

Анотація. *Вступ. У статті здійснено аналіз окремих положень проєкту Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10147 від 13 жовтня 2023 року) та проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності роботодавців за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10148 від 13 жовтня 2023 року). Наголос зроблено на з'ясуванні ступеня узгодженості відповідних положень чинного і перспективного кримінального закону України.*

Законопроект № 10147 пропонує формулювання понять «роботодавець» і «працівник», які в майбутньому можуть безпосередньо вплинути на зміст ознак суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271–272 КК України, і може створити проблеми щодо їх тлумачення.

Мета. Метою статті є дослідження правових підходів до визначення поняття «роботодавець» як правової категорії та висвітлення проблем його тлумачення у контексті законодавчих пропозицій удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за порушення прав працівників на безпечні та здорові умови праці.

Матеріали і методи. Основою для дослідження стало чинне законодавство України, зокрема Кримінальний кодекс України та Кодекс законів про працю України, акти Ради Європи, а також законопроекти № 10147 та № 10147, проект Трудового кодексу України. У дослідженні використано наукові праці вітчизняних учених у галузі кримінального та трудового права. У ході дослідження застосовувалися методи системного та структурного аналізу, порівняння, формально-логічний, метод правової герменевтики.

Результати. Результати дослідження виявили певні проблеми суперечливого тлумачення понять «роботодавець – юридична особа» як суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 Кримінального кодексу України. Показано неузгодженість понятійного апарату законопроектів № 10147 та № 10148, яка має бути усунута.

З огляду на бланкетну диспозицію статей 271–272 КК України, які передбачають необхідність звернення до правових актів і документів у сфері безпеки праці, позицію законодавця піддано критиці. За трудовим законодавством роботодавцем може бути як фізична, так і юридична особа. За кримінальним законодавством України юридичні особи не можуть бути суб'єктами злочинної діяльності та нести кримінальну відповідальність. Замість чіткого визначення та конкретизації ознак роботодавця як суб'єкта цих кримінальних правопорушень, законодавець обмежується узагальненим позначенням. Визначено, що правильність кваліфікації, а отже і оцінка дій особи, яка обвинувачується у вчинен-

ні зазначених кримінальних правопорушень, а також подальше притягнення особи до кримінальної відповідальності, невід'ємно пов'язана з точним детальним аналізом положень законодавства, які покликані врегулювати визначення поняття «роботодавець».

Перспективи. У перспективних теоретичних дослідженнях пропонується зробити акцент на проблемах тлумачення понять «роботодавець» (як фізичної особи) та «працівник» у якості суб'єктів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271–272 КК України. Подальший аналіз цих понять може сприяти розкриттю вад кримінального закону та виявленню шляхів їх удосконалення.

Ключові слова: *роботодавець – юридична особа, суб'єкт кримінального правопорушення, кримінальне законодавство, законодавство про безпеку та здоров'я працівників на роботі.*

Summary. *Introduction.The article presents an analysis of certain provisions of the Draft Law on the safety and health of workers at work (№ 10147 dated 13.10.2023) and the Draft Law on amendments to some legislative acts of Ukraine regarding liability of employers for violation of the requirements of the legislation on the safety and health of workers at work (№ 10148 dated 13.10.2023). Emphasis is placed on clarifying the degree of consistency of the relevant provisions of current and future Ukraine criminal law.*

Draft law No. 10147 proposes wording of the concepts of "employer" and "employee", which in the future can directly impact the content of the characteristics of the subject of criminal offenses, provided for in Articles 271–272 of the Criminal Code of Ukraine, and may create problems regarding their interpretation.

Purpose. The purpose of the article is to study legal approaches to defining the concept of "employer" as a legal category and to outline the problems of its interpretation in the context of legislative proposals to improve criminal legislation in terms of liability for violations of employees' rights to safety and health at work.

Materials and methods. The research was based on the current legislation of Ukraine, including the Criminal Code of Ukraine and the Labor Code of Ukraine, acts of the Council of Europe also proposed legislation, including Draft Law No. 10147 and No. 10147, Draft Labor Code of Ukraine. The research used scientific works of domestic scientists in the field of criminal and labor law. The study used the methods of system and structural analysis, comparison method, and a formal legal, method of legal hermeneutics.

Results.The study's results identified certain problems of contradictory interpretation of the concepts of "employer – legal entity" as a subject of criminal offenses provided for by Articles 271 and 272 of the Criminal Code of Ukraine.

Inconsistency of the conceptual apparatus of the Draft Laws № 10147 and № 10148, which must be eliminated, is demonstrated.

The legislator's position has been criticized, considering the blanket dispositions of Articles 271–272 of the Criminal Code of Ukraine, which implies the need for recourse to legal acts and documents in the field of labor protection. According to labor legislation, an employer can be both a natural person and a legal entity. According to the criminal legislation of Ukraine, legal entities cannot be subjects of criminal liability. Instead of clearly defining and specifying the features of the employer as the subject of these criminal offenses, the legislator is limited to a general designation. It has been determined that the correct qualification of criminal offenses, and therefore the evaluation of a person's actions accused of committing the specified criminal offense, as well as the further bringing of the person to criminal responsibility, is integrally linked to an accurate detailed analysis of the provisions of "employer".

Prospects. In promising theoretical studies, it is proposed to focus on the problems of interpretation of the concepts of "employer" (as a natural person) and "employee" as subjects of criminal offenses provided for by Articles 271–272 of the Criminal Code of Ukraine. Further analysis of these concepts can contribute to identifying the imperfection of criminal legislation and determining ways to improve it.

Key words: *"employer – legal entity", subject of criminal offense, criminal legislation, legislation on the safety and health of workers at work.*

Постановка проблеми. З метою наближення національного законодавства у галузі охорони праці до права ЄС українськими законодавцями розроблено проект ЗУ «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10147 від 13.10.2023 р.) (далі — проект № 10147) [1], який рішенням ВРУ 21.08.2024 р. був прийнятий за основу та готується до другого читання. Порівняно з чинним ЗУ № 2694-XII від 14.10.1992 р. «Про охорону праці» цим законопроектом запропонована нова концепція системи заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності працівників на робочому місці, відповідно до законодавства ЄС та міжнародно-правових зобов'язань України.

Водночас, для системного забезпечення безпеки та здоров'я працівників на роботі розроблений законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10148 від 13.10.2023 р.) (далі — проект № 10148), змістовно пов'язаний з проектом № 10147, яким пропонуються зміни до КУпАП та КК України [2]. Одна зі змін до КК України стосується формулювання ознак суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 КК.

Запропоновані проектом № 10147 формулювання понять «роботодавець» та «працівник» можуть

мати (у разі прийняття проекту № 10147 та в подальшому — № 10148) безпосередній вплив на зміст ознак суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 271–272 КК, обумовлюючи їх відповідне тлумачення. Бланкетний характер норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, ставить правильність їх застосування у залежність від положень регуляторних нормативно-правових актів насамперед таких галузей права, як трудове, цивільне, господарське право. Це зумовлює потребу постійного моніторингу змін у правовому забезпеченні регулювання відповідних галузевих правовідносин.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблематиці змісту кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за правопорушення вимог безпеки праці й безпеки виробництва, та практиці їх застосування присвячені доробки багатьох українських дослідників, серед яких праці В. Борисова [3], О. Пащенка [3], Г. Крайника [4], О. Дудорова [5], Р. Мовчана [5], М. Куцевича [6] та інших вчених. Теоретичною основою дослідження поняття роботодавця як суб'єкта трудових правовідносин, його ознак та правового статусу є праці фахівців у галузі трудового права, зокрема, С. Венедіктова [7], О. Лук'янчикова [8], П. Пилипенка [9], Г. Чанишевої [10].

Віддаючи належне вагомості наукового досвіду цих та інших вчених, зазначу, що, змінюючи концептуальні підходи до політики у сфері безпеки праці та переглядаючи зміст відповідних кримінально-правових заборон de lege ferenda, законодавець спонукає до нової дискусії з проблем тлумачення окремих бланкетних ознак складів кримінальних правопорушень проти безпеки праці та подальшого їх дослідження, а також з питань забезпечення системного підходу до вживання термінів та понять у кримінальному законодавстві. Як справедливо зазначають О. Дудоров та Р. Мовчан, неврахування бланкетного характеру диспозицій статей 271–275 КК з відсутністю належної конкретизації обвинувачення може призводити до неправильної кваліфікації вчиненого [5, с. 117].

Метою статті є дослідження правових підходів до визначення поняття «роботодавець» як правової категорії та окремлення проблем його тлумачення у контексті законодавчих пропозицій удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за порушення прав працівників на безпечні та здорові умови праці.

Виклад основного матеріалу. Проблема встановлення конкретного змісту ознак складів кримінальних правоворушень, передбачених ст.ст.271–272 КК, у тому числі й ознаки суб'єкта, була і залишається предметом як наукового обговорення, так і правозастосовної практики. Зокрема, в актуальній практиці ККС ВС є декілька рішень у кримінальних провадженнях стосовно обвинувачення у порушенні вимог безпеки праці, у яких ККС ВС вирішував питання обґрунтованості висновків попередніх судових інстанцій та вимог сторін обвинувачення чи захисту щодо визнання особи суб'єктом зазначених кримінальних правопорушень [11].

Згідно чинного КК України суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК є службова особа підприємства, установи, організації або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК, визначена особа, яка зобов'язана їх дотримувати.

У проекті № 10148 пропонується ознаку суб'єкта кримінального правопорушення викласти наступним чином: у ч. 1 ст. 271 КК — *«порушення вимог… роботодавцем або особою, на яку покладено обов'язки із забезпечення організації, виконання та дотримання цих вимог»*; у ч. 1 ст. 272 КК — *«порушення вимог… роботодавцем або працівником»*.

В цілому можна констатувати, що ініціатори цього законопроекту концептуально не змінили підходу чинного КК у тому, що відповідальність за порушення загальних вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК) мають нести тільки особи, на яких нормативно-правовими актами покладені обов'язки забезпечувати дотримання таких вимог. Рядові ж працівники не можуть визнаватися суб'єктами цього кримінального правопорушення (згідно п. 8 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 12.06.2009 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК, є службова особа підприємства, установи, організації, яка на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції чи відповідно до займаної посади має спеціальні обов'язки з охорони праці, або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності) [12]. Так само збережений підхід і щодо ознак суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК (згідно з п. 16 вказаної постанови суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст .272 КК, можуть бути особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати додержання правил безпеки при виконання робіт з підвищеною небезпекою (громадяни — суб'єкт підприємницької діяльності, службові особи (керівники робіт, інженерно-технічні працівники), робітники та службовці відповідних підприємств) [12].

Водночас, системне тлумачення положень проектів № 10147 та № 10148 дає підстави для висновку, що ідея законодавця щодо приведення термінології аналізованих норм КК України у відповідність з термінами та поняттями, визначеними у базовому проекті № 10147, без урахування їх змістовного наповнення та галузевої специфіки, ставить (може поставити) перед кримінальним правом низку по-

тенційних проблемних питань інтерпретаційного та правозастосовного характеру.

Проблема перша. Проект № 10148, замінивши поняттям «роботодавець» передбачені ч. 1 ст. 271 та ч. 1 ст. 272 чинного КК категорії суб'єктів кримінального правовопорушення, змістовно не ставить їх в один синонімічний ряд.

У п. 31 ч. 1 ст. 1 проекту № 10147 роботодавець визначається як юридична або фізична особа, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб. Таке визначення узгоджується як з міжнародно-правовими підходами, так і з нормами деяких чинних національних нормативно-правових актів. І хоча для законодавства України у питанні визначення поняття «роботодавець» характерна певна розбалансованість та неоднозначність, наразі існує тенденція до його уніфікації у аналізованому аспекті.

Так, у п. (b) ст. 3 Директиви Ради Європейських співтовариств від 12.06.1989 р. про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС) роботодавцем визнається фізична або юридична особа, яка має трудові відносини з працівником та несе відповідальність за підприємство та/або установу [13].

Згідно ч. 1 ст. 1 ЗУ № 5026-VI від 22.06.2012 р. «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності» роботодавець — це юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа — підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб [14]. Подібне визначення пропонується і у ч. 1 ст. 23 проекту Трудового кодексу України (текст станом на 12.01.2024 р.) [15].

Водночас зазначу, що чинний ЗУ № 2694-XII від 14.10.1992 р. «Про охорону праці» поняття роботодавця визначає як власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізичну особу, яка використовує найману працю. Чинний КзпПУ поняття «роботодавець» не визначає.

У контексті досліджуваних у цій публікації питань увагу привертає саме така категорія роботодавців як юридичні особи.

З точки зору трудового права юридична особа беззаперечно є суб'єктом трудових правовідносин і наділяється ознаками роботодавця, до яких відносять, зокрема, наступні: діє у трудових правовідносинах самостійно або за допомогою спеціально створеного органу (органів, посадових осіб); організовує та залучає найману працю на підставі трудового договору; виступає стороною трудового договору; умови набуття правосуб'єктності та участі у трудових правовідносинах визначаються відповідно до трудового законодавства [10, с. 55]. Як зазначається у теорії трудового права, саме юридична особа (а не її засновник (учасник, член) є: стороною трудового договору, що укладається з найманим працівником, який реалізує право на працю на підприємстві, в установі, організації; особою, що зобов'язана сплачувати внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; суб'єктом матеріальної відповідальності перед працівником тощо [8, с. 74].

Однак, з точки зору кримінального права визначення роботодавця-юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення є неприйнятним з огляду на те, що за кримінальним законодавством України юридична особа не може бути суб'єктом кримінального правопорушення та кримінальної відповідальності. Це повертає нас до необхідності розуміння роботодавця у сенсі суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271, 272 КК, як певної категорії фізичних осіб, які уповноважені таким роботодавцем-юридичною особою на виконання його прав та обов'язків у трудових правовідносинах (у т.ч. у сфері безпеки та здоров'я працівників) та діють відповідно до закону, інших нормативно-правових актів, установчих документів як представники роботодавця. Як, наприклад, визначено у ст. 23 «Роботодавець» проекту ТК України, повноваження юридичної особи як роботодавця реалізуються її органами та посадовими особами відповідно до законодавства, установчих документів.

Треба підтримати зауваження ГНЕУ Верховної Ради України до проекту № 10148 про те, що поняття «роботодавець» у сенсі суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 271 та 272 КК, потребує коригування (див. п. 3.1 висновку) [16]. Як варіант такого «коригування», що має усунути правову невизначеність, можна запропонувати чітку фіксацію у диспозиціях частин перших статей 271–272 КК тих категорій фізичних осіб, які «представлятимуть» роботодавця-юридичну особу і наділені ознаками суб'єкта кримінальної відповідальності, або ж легальне роз'яснення поняття «роботодавець» у примітці до ст. 271 КК чи іншої статті КК (з урахуванням продовження процесів реформування трудового законодавства, що в майбутньому може позначитися і на регламентації кримінальної відповідальності не тільки у сфері безпеки та здоров'я працівників, але і щодо інших посягань на трудові права громадян (наприклад, ст.ст. 172, 173, 175 КК України)).

Доречною може бути нормативна конструкція, яку містить чинний КК України у розділі XIV-1 Загальної частини «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», і яка може слугувати певним орієнтиром для роз'яснення поняття «роботодавець» у кримінально-правовому значенні. Йдеться про п. 1 примітки до ст. 96-3 — «під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи».

У джерелах з трудового права зазначається, що роботодавці-юридичні особи безпосередньо не набувають прав та обов'язків, а реалізують свою правосуб'єктність через органи, які представляють їх інтереси. Представляти такі інтереси можуть як одноособові органи (директор, голова, начальник, ректор, президент тощо), так і колегіальні органи (правління, дирекція, тощо) [9, с. 136].

Таким чином, уповноваженим роботодавцем-юридичною особою органом є посадова особа чи група посадових осіб, що здійснюють управління підприємством, установою, організацією у межах наданих їм згідно закону, інших нормативно-правових актів, установчих документів тощо повноважень, представляють юридичну особу (її інтереси) у трудових та інших пов'язаних правовідносинах.

Проблема друга. При формулюванні ознак суб'єкта кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 271 КК у редакції проекту № 10148, поряд з категорією «роботодавець» передбачене поняття «особа, на яку покладено обов'язки із забезпечення організації, виконання та дотримання цих вимог», яке, за логікою законопроекту, треба розуміти як альтернативу поняттю «роботодавець».

У проекті № 10147, на який мала б спиратися вказана вище пропозиція, поняття такої особи не визначається; втім, з урахуванням попереднього аналізу змісту поняття «роботодавець», можна зробити припущення, що до цієї категорії осіб мають бути віднесені ті, що не охоплюються поняттям уповноважених осіб юридичної особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи на підставі договору мають право діяти від імені юридичної особи. Тобто, йдеться про інших осіб, на яких роботодавцем-юридичною особою (його уповноваженими представниками) покладаються конкретні обов'язки, які полягають у забезпеченні організації, виконання та дотримання вимог безпеки та здоров'я працівників на робочому місці. Різноманітність та «ієрархія» таких вимог (від загальних для галузі, підприємства (установи, організації) і до конкретизованих для окремого структурного підрозділу чи для окремого виду робіт) передбачає і розподіл обов'язків забезпечити організацію, виконання та дотримання таких вимог між відповідальними особами різного рангу та статусу.

Проблема третя. У перспективі труднощів у питанні конкретизації змісту поняття «роботодавець» та визначення суб'єктів відповідальності за порушення вимог безпеки та здоров'я працівників додадуть деякі неузгоджені положення і вельми неоднозначні формулювання проекту № 10147. Зокрема, назва ст. 35 цього проекту «Відповідальність роботодавця за порушення законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі» є вужчою за її зміст, оскільки передбачені у ній окремі норми орієнтують на більш широке коло суб'єктів відповідальності («особи, винні у порушенні…», «роботодавець та\або пов'язані з ним особи…»). Ймовірно, це можна пояснити галузевою специфікою відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, матеріальної та кримінальної), яка передбачає і специфіку її суб'єктів; однак, рішення тут вбачається у приведенні назви ст. 35 проекту № 10147 у відповідність з її змістом, виключивши з неї термін «роботодавець». Крім того, проблемним є вжитий у ч. 2 ст. 35 проекту № 10147 термін «пов'язані з роботодавцем особи», значення якого у проекті не роз'яснюється, закладена у ньому невизначеність очевидно зумовить проблеми у правозастосуванні, які бажано усунути.

Висновки. Здійснений у публікації правовий аналіз окремих положень законопроектів № 10147 та № 10148 з оцінкою їх потенційного впливу на зміст ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271–272 КК України, дозволяє резюмувати наступне.

Загальним висновком з проведеного дослідження проблеми визначення поняття роботодавця як суб'єкта кримінальної відповідальності за порушення вимог безпеки та здоров'я працівників на роботі є те, що для забезпечення системності у правовому регулюванні відносин безпеки на робочому місці необхідний узгоджений та несуперечливий підхід до визначення цього поняття як у нормах трудового, так і кримінального законодавства.

Співставлення та оцінка тих положень проектів № 10147 та № 10148, які стосуються роботодавця-юридичної особи, показує, що без подальшого удосконалення та конкретизації даної категорії у базовому регуляторному законопроекті, або ж без тлумачення її змістовних ознак у «кримінальному» законопроекті, потенційне (у разі прийняття цих законопроектів) застосування статей 271 та 272 КК України для врегулювання ситуацій порушення роботодавцем вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі буде вельми утрудненим. Тому при подальшому розгляді законопроектів № 10147 та № 10148 законодавець, дотримуючись принципу юридичної визначеності, має удосконалити пропоновані дефініції та юридичні конструкції, щоб уникнути фрагментарності та невичерпності правового регулювання.

Перспективою у дослідженні пропозицій законодавця, викладених у законопроектах № 10147 та № 10148, може стати вивчення понять «роботодавець як фізична особа» та «працівник» у контексті суб'єктів кримінальних правопорушень вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі.

Література

1. Про безпеку та здоров'я працівників на роботі : проект Закону України реєстр.н. 10147 від 13.10.2023 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42995 (дата звернення: 25.11.2024).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі : проект Закону України, реєстр.н. 10148 від 13.10.2023 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42996 (дата звернення: 25.11.2024).

3. Борисов В. І., Пащенко О. О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: монографія. Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 224 с.

4. Крайник Г. Щодо удосконалення формулювань складів кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва. *Слово Національної школи суддів.* 2022. № 1–2. С. 181–195.

5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Судова практика в справах про кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва: питання кваліфікації. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 2. С. 116–122.

6. Куцевич М. П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.05, 12.00.08. Одеса, 2018. 460 с.

7. Венедіктов С. В. Трудове право України : підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Діа, 2024. 228 с.

8. Лук'янчиков, О. М. Правове регулювання матеріальної відповідальності роботодавця: монографія. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2019. 254 с. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/79036593-3496-4f0d-82f6-a13a51480b0b/content (дата звернення: 25.11.2024).

9. Трудове право України: академічний курс : підручник. Для студентів вищих навчальних закладів / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; за заг. ред. П. Д. Пилипенка. К., Ін Юре, 2014. 552 с.

10. Чанишева Г. І. Трудове право України : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2022. 282 с.

11. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі 08 червня 2023 р., справа № 451/1511/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111554040; Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 16.01.2024 р., справа № 741/784/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116487706 (дата звернення: 30.11.2024).

12. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: постанова Пленуму ВСУ № 7 від 12.06.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text (дата звернення: 30.11.2024).

13. Директива Ради Європейських співтовариств від 12 червня 1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (дата звернення: 25.11.2024).

14. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України № 5026-VI від 22.06.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text (дата звернення: 30.11.2024).

15. Проект Трудового кодексу України (станом на 12.01.2024 р.). URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1proekt_trudovogo_kodeksu_12.01.2024.pdf (дата звернення: 02.12.2024)

16. Висновок ГНЕУ ВРУ на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр. № 10148 від 13.10.2023). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42996 (дата звернення: 25.11.2024).

References

1. Pro bezpeku ta zdorovia pratsivnykiv na roboti: proekt Zakonu Ukrainy reiestr.n. 10147 vid 13.10.2023 r. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42995 [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za porushennia vymoh zakonodavstva pro bezpeku ta zdorovia pratsivnykiv na roboti: proekt Zakonu Ukrainy, reiestr.n. 10148 vid 13.10.2023 r.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42996 [in Ukrainian].

3. Borysov B. I., Pashchenko O. O. Zlochyny proty bezpeky vyrobnytstva: poniattia ta vydy. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia pravyl yadernoi abo radiatsiinoi bezpeky: monohrafiia. Kh.: Vydavets SPD FO Vapniarchuk N. M., 2006. 224 s. [in Ukrainian].

4. Krainyk H. Shchodo udoskonalennia formuliuvan skladiv kryminalnykh pravoporushen proty bezpeky vyrobnytstva. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv*. № 1–2. 2022. S. 181–195 [in Ukrainian].

5. Dudorov O. O., Movchan R. O. Sudova praktyka v spravakh pro kryminalni pravoporushennia proty bezpeky vyrobnytstva: pytannia kvalifikatsii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 2. S. 116–122. [in Ukrainian].

6. Kutsevych M. P. Problemy zakhystu trudovykh prav pratsivnyka zasobamy kryminalnoho prava: dys. … doktora yuryd. nauk: 12.00.05, 12.00.08. Odesa, 2018. 460 s. [in Ukrainian].

7. Venediktov S. V. Trudove pravo ukrainy: pidruchnyk. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kyiv: Dia, 2024. 228 s. [in Ukrainian].

8. Lukianchykov, O. M. Pravove rehuliuvannia materialnoi vidpovidalnosti robotodavtsia: monohrafiia. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, 2019. 254 s. (elektronne vydannia). URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/79036593-3496-4f0d-82f6-a13a51480b0b/content [in Ukrainian].

9. Trudove pravo Ukrainy: akademichnyi kurs: pidruchnyk. Dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / P. D. Pylypenko, V. Ia. Burak, Z. Ia. Kozak ta in.; za zah. red. P. D. Pylypenka. K., In Yure, 2014. 552 s. [in Ukrainian].

10. Chanysheva H. I. Trudove pravo Ukrainy: navchalno-metodychnyi posibnyk. Odesa: Feniks, 2022. 282 s. [in Ukrainian].

11. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi 08 chervnia 2023 r., sprava № 451/1511/13-k. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111554040; Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty KKS VS vid 16.01.2024 r., sprava № 741/784/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116487706 [in Ukrainian].

12. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny proty bezpeky vyrobnytstva: postanova Plenumu VSU № 7 vid 12.06.2009 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text [in Ukrainian].

13. Dyrektyva Rady Yevropeiskykh spivtovarystv vid 12 chervnia 1989 roku pro zaprovadzhennia zakhodiv, poklykanykh zaokhochuvaty do pokrashchennia bezpeky ta okhorony zdorovia pratsivnykiv na roboti (89/391/IeES). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text

14. Pro orhanizatsii robotodavtsiv, yikh obiednannia, prava i harantii yikh diialnosti: Zakon Ukrainy № 5026-VI vid 22.06.2012 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text [in Ukrainian].

15. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy (stanom na 12.01.2024 r.). URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1proekt_trudovogo_kodeksu_12.01.2024.pdf [in Ukrainian].

16. Vysnovok HNEU VRU na proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za porushennia vymoh zakonodavstva pro bezpeku ta zdorovia pratsivnykiv na roboti" (reiestr. № 10148 vid 13.10.2023). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42996 [in Ukrainian].

УДК 343.14

Доценко Денис Дмитрович
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
Dotsenko Denys
PhD Student of the Department of Criminal Law and Procedure
State Tax University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10585

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПЕРЕВАГИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

PERSPECTIVES AND ADVANTAGES OF DIGITALIZATION IN CRIMINAL JUSTICE

Анотація. *Вступ. У сучасних умовах цифровізація є невід'ємною складовою розвитку суспільства, охоплюючи всі державні інститути, включаючи правосуддя. Стрімкий розвиток технологій і кризи перед якими постала держава та суспільство змушують судову систему пристосовуватися до нових реалій та використовувати усі здобутки від нових технологій для впровадження у судовій системі та судочинстві. Останні технології, зокрема штучний інтелект змушують досліджувати різноманітні способи їх використання для користі судових процесів та судів. Впровадження цифрових технологій дає поштовх для чималої кількості досліджень на цю тему, що є надзвичайно важливим на фоні криз, до яких судова система була не зовсім готова.*

Мета. Метою статті є визначення основних переваг цифровізації кримінального судочинства та які перспективи та проблеми постають перед судовою системою зараз. Дослідження перспектив застосування цифрових технологій, ЄСІТС та штучного інтелекту у цій сфері – їх аналіз та пропозиції щодо ймовірного застосування та розвитку.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження охоплюють міжнародні документи та наукові праці. Дослідження було здійснено з використанням загально-наукових методів: порівняльного, логічного, системного, узагальнення.

Результати. Проаналізовано вплив цифровізації на судовий процес, зокрема на підвищення ефективності та прозорості судочинства через вплив нових технологій, а також переваги для держави та самих судів від використання нових технологій. Увагу було приділено можливостям використання штучного інтелекту для автоматизації рутинних процесів у кримінальному судочинстві та допомоги учасникам судового процесу та як це вплине на швидкість та якість судового розгляду. Було проаналізовано кілька досліджень на цю тему, та запропоновано конкретні пропозиції щодо переваг цифровізації та які кроки можливо зробити у майбутні кілька років. Зазначено перспективи оптимізації судового процесу, а також покращення комунікації між суб'єктами судового процесу. Була приділена особлива увага перевагам штучного інтелекту та наведено приклади й переваги їх використання у інших країнах.

Перспективи. Подальше впровадження цифрових технологій та інструментів однозначно буде викликом для української судової системи, але показові переваги від їх впровадження перекривають будь-які недоліки. Розробка та покращення штучного інтелекту дозволить оптимізувати судові процеси, зробити їх прозорішими та ефективнішими. Велика кількість програм, єдиної системи та ШІ-асистентів зможуть значно зняти тягар у сфері кримінальних правопорушень та прискорить здійснення правосуддя. Запропоновані напрямки подальших досліджень впровадження штучного інтелекту та їх практична значущість дозволяють бути впевненими у вірному шляху у бік цифровізації.

Ключові слова: *цифровізація, кримінальне судочинство, оперативність правосуддя, ефективність правосуддя, штучний інтелект.*

Summary. *In the modern context, digitalization is an integral part of societal development, encompassing all state institutions, including the judiciary. The rapid development of technology and crises faced by the state and society compel the judicial system to adapt to new realities and utilize the benefits of new technologies in the court system and legal proceedings. Recent technologies, including artificial intelligence (AI), necessitate exploring various ways of their application for the benefit of judicial processes and courts. The implementation of digital technologies stimulates numerous studies on this topic, which is extremely important against the backdrop of crises for which the judicial system was not entirely prepared.*

Purpose. The aim of this article is to identify the main advantages of digitalizing criminal justice and to discuss the current perspectives and challenges facing the judicial system. The study examines the prospects of applying digital technologies, ICT (Information and Communication Technologies), and AI in this field – their analysis and proposals for potential application and development.

Materials and Methods. The study materials include international documents and scientific works. The research was conducted using general scientific methods: comparative, logical, systematic analysis, and generalization.

Results. The impact of digitalization on judicial proceedings was analyzed, particularly in terms of enhancing efficiency and transparency through the influence of new technologies, as well as the benefits for the state and the courts themselves from their use. Attention was paid to the possibilities of using AI for automating routine processes in criminal justice and assisting court participants, and how this would affect the speed and quality of judicial proceedings. Several studies on this subject were analyzed, and specific proposals regarding the advantages of digitalization were made, along with steps that can be taken in the coming years. The prospects for optimizing judicial processes and improving communication between judicial actors were highlighted. Special attention was given to the advantages of AI, with examples and benefits of its use in other countries presented.

Discussion. The further implementation of digital technologies and tools will undoubtedly be a challenge for the Ukrainian judicial system, but the demonstrated benefits of their application outweigh any shortcomings. The development and improvement of AI will allow for the optimization of judicial processes, making them more transparent and efficient. A vast number of programs, a unified system, and AI assistants could significantly alleviate the burden in the field of criminal offenses and speed up the administration of justice. The proposed areas for further research on AI implementation and their practical significance provide confidence in moving towards digitalization.

Key words: *digitalization, criminal justice, judicial efficiency, accessibility of justice, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується стрімким впровадженням інформаційно-телекомунікаційних технологій у всі сфери суспільного життя. Протягом останніх років цифровізація, або як її ще називають «діджиталізація», стала одним із головних пріоритетів державної політики, охоплюючи як економічні, так і соціальні процеси, включаючи правову сферу, в тому числі і судочинство. У світі йдуть активні дослідження у сфері застосування та покращення нових технологій у судочинстві для забезпечення доступного, оперативного та ефективного правосуддя. Водночас кримінальне судочинство, як одна з ключових складових системи правосуддя, стикається з численними викликами, пов'язаними з необхідністю адаптації до нових цифрових реалій.

Розвиток та впровадження нових технологій, певною мірою, став відповіддю на кризи з якими зіткнулося останнім часом суспільство, зокрема COVID-19 та агресивна війна проти України. На сучасному етапі цифровізація в Україні перебуває у стані активного впровадження, однак її потенціал залишається не повністю реалізованим. Зовнішні чинники значно ускладнили діяльність системи здійснення судочинства у всіх галузях, зокрема і у кримінальному судочинстві, тому пошук можливостей вдосконалення певних процесів за допомогою нових технологій є надзвичайно перспективною галуззю дослідження, адже цифровізація відкриває нові перспективи для удосконалення процедур збереження та аналізу доказів, покращення комунікації між суб'єктами процесу, а також застосування штучного інтелекту для автоматизації рутинних завдань. Застосування новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, у кримінальному судочинстві потребує детального дослідження його можливостей і ризиків попри усі переваги, які теоретично можна отримати.

Необхідність подальшого вивчення перспектив цифровізації є особливо актуальною, оскільки вона здатна докорінно змінити підходи до здійснення правосуддя, зробити його доступнішим та ефективнішим. Саме дослідження перспектив застосування сучасних технологій у кримінальному судочинстві та їх потенційному впливу на якість і швидкість судового процесу є ключовою проблемою, що потребує детального аналізу задля розробки перспективних напрямів подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку кримінального судочинства та роль новітніх технологій в ньому були предметом багатьох наукових публікацій, оскільки цей напрям є актуальним для діяльності усієї судової системи та правосуддя в цілому, а в епоху розвитку цифрових технологій на всіх рівнях дослідження на цю тематику здобувають все більше уваги. Серед українських авторів Дрозд Ю. О. та Сорока Л. В. розглядають переваги цифровізації та європейський досвід їх застосування [1]. Скочиляс-Павлів О. В. досліджує сучасний стан сучасний стан електронного судочинства в Україні та його проблеми [2]. В свою чергу дослідження Котовича І. О. ще більше підкреслило сучасні проблеми електронного судочинства й необхідність подальших реформ [3]. Вплив інформаційних технологій на судочинство було досліджено Борщенко В. В., а також окреслений свій погляд на подальші перспективи [5]. Змістовним є дослідження Кавчак О. Р. у якому були підняті питання проблем застосування інформаційних технологій у кримінальному судочинстві [6]. Цікавими дослідженнями виділяється Дурач О. А., в одному зі своїх досліджень були розглянуті переваги цифровізації як шляху до дистанційної роботи

судів під час криз, та наведені зарубіжні приклади таких заходів [7]. В іншому дослідженні був розглянутий міжнародний досвід та запропоновані шляхи його імплементації в Україні [8]. Барабаш О.О. були досліджені виклики та завдання які стоять перед судовою системою для впровадження цифровізації і розглянула перспективи використання штучного інтелекту у правосудді [9]. Група американских вчених Simonsohn U., Nelson L.D., Simmons J.P. розглянули великий масив даних та провели грунтовну роботу щодо застосування комп'ютерних програм та штучного інтелекту судами [11].

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз переваг та перспектив подальшого розвитку цифровізації кримінального судочинства, виявлення переваг впровадження цифрових технологій та обґрунтування необхідності подальших наукових досліджень у цьому напрямку. Для досягнення цієї мети у статті поставлено завдання: проаналізувати сучасний стан цифровізації кримінального судочинства в Україні; визначити ключові переваги застосування нових технологій для оптимізації судових процесів; дослідити перспективи впровадження та застосування штучного інтелекту як інструменту підвищення ефективності та прозорості правосуддя; запропонувати напрямки подальших наукових досліджень та власні пропозиції щодо вдосконалення у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація як опис певного процесу має різні тлумачення цього терміну, наприклад вважається, що цифровізація судочинства — це поступове перетворення судочинства у формі електронного правосуддя для забезпечення прозорості, доступності та ефективності системи правосуддя [1]. У наукових публікація є різні тлумачення терміну «цифровізація», але узагальнюючи можна сказати, що цифровізація судочинства у кримінальному процесі — це процес інтеграції та впровадження цифрових технологій та засобів у різних етапах кримінального процесу з метою оптимізації здійснення правосуддя за допомогою нових цифрових технологій та засобів. Важливим поштовхом до активного впровадження цифровізації в судах стала епідемія COVID-19, що змусило пристосовуватися та зміщувати фокус у бік збільшення дистанції між учасниками судового процесу та застосування електронних засобів. Електронне судочинство сприяє покращенню доступності правосуддя, забезпечує ефективність процесів та підвищує рівень довіри до нього, а у контексті війни та загрози безпеці громадян, електронне судочинство є корисним для забезпечення конфіденційності судових справ та забезпечує безпеку учасників судового процесу [2].

Цифровізація будь-якого процесу має на меті вдосконалити та більш ефективно застосовувати певні елементи, або зменшити ресурси на їх виконання, так головною метою такого вдосконалення у кримінальному судочинстві є:

– зменшення часових витрат — оскільки величезна кількість справ та обмеженість людських ресурсів у судах потребують неймовірних зусиль, то будь-які інновації, що зможуть значно скоротити цей процес надзвичайно актуальні та корисні;
– зменшення матеріальних витрат — під час здійснення судочинства витрачається значна кількість ресурсів, наприклад папір та інше, тому переведення всіх елементів на електронний формат зможе спростити витрати;
– більш відкритий та швидкий доступ до інформації — за допомогою електронного формату учасники процесу зможуть легше отримувати інформацію, що вже було частково реалізовано за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі ЄСІТС).

Важливим кроком у розвитку було впровадження модулю ЄСІТС, що тривало доволі довго і продовжується й на зараз. Незважаючи на проблеми деякі модулі ЄСІТС працюють та можуть ефективно використовуватися, зокрема з переваг цього модулю є:
– покращений доступ для правосуддя: електронний суд дозволяє більш ефективно здійснювати роботу, даючи змогу обробляти інформацію швидко та в режимі онлайн;
– підвищення ефективності: завдяки переходу від паперових документів до електронних документів і систем управління справами судові процеси стають значно ефективнішими, а судові справи у цифровому форматі легше знаходити та аналізувати;
– стійкість до криз: розраховуючи на ведення всієї інформації по справах онлайн значно зменшується ризик втрати матеріалів через певні кризи, такі як війна, що було проблемою у 2014 та 2022 роках. В свою чергу вченими відзначаються переваги ЄСІТС та електронного суду у вигляді значного підвищення ефективності та прозорості підзвітності судочинства, що пропонує можливості економії коштів у довгостроковій перспективі і більш ефективний розподіл ресурсів у рамках правової системи [3].

Підвищення ефективності відбувається завдяки переходу від паперових документів до електронних документів та систем управління справами судові завдяки чому процеси стають значно ефективнішими, а судові справи легше упорядковувати та аналізувати, що сприяє швидшому вирішенню справ та зменшенню кількості нерозглянутих справ. Підвищення прозорості та підзвітності відбувається за рахунок електронного суду, який активно сприяє прозорості надаючи онлайн-доступ до інформації про справи — така прозорість зміцнює довіру до судової системи та запобігає корупції та хабарництву. Мінімізуючи потребу у фізичній інфраструктурі, електронний суд пропонує можливості застосування нових технологій та віддаленого збереження інформації.

Основною перевагою електронного правосуддя для громадян має бути скорочення фінансових та

часових витрат при отриманні судових послуг, які утворюються за рахунок виключення посередників. Про необхідність подібного підходу зазначено у Висновку Консультативної Ради Європейських суддів № 26 (2023) від 01.12.23 під назвою «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві». Згідно з цим висновком судам у майбутній перспективі треба зосереджуватись на головному — на правосудді, а нові технології візьмуть на себе «технічну» роботу та більш прості завдання, що в свою чергу забезпечить більшу ефективність у процесі здійснення судочинства [4]. Згідно з цим висновком суди у майбутньому зможуть мінімізувати вплив сторонньої роботи у судах та більш ефективно використовуватимуть свій час та ресурси безпосередньо у здійсненні правосуддя, а за допомогою нових технологій «технічну» роботу на себе візьмуть цифрові асистенти, що в свою чергу забезпечить більшу ефективність у судовому процесі.

Цифрові технології можна використовувати на всіх стадіях судового провадження, і використання таких технологій має кілька переваг, а саме сприяння адміністративній та процесуальній стандартизації в судах першої та апеляційної інстанцій, переоцінці внутрішніх процесів роботи всього суду та належної реалізації принципу доступу до правосуддя [5]. Подібні переваги та їх реалізація є абсолютно необхідними для судочинства, адже це призведе до більш рентабельного та ефективного розміщення адміністративного персоналу судів та оптимізації фінансування судової гілки влади з економією бюджетних коштів. Також варто зазначити, що використання інформаційних технологій призведе до переоцінки внутрішніх процесів роботи всього суду, а непотрібні та неефективні етапи усуватимуться, зменшивши адміністративні витрати та часові ресурси персоналу. Щодо матеріальних ресурсів, то паперові документи, наприклад, більше не треба буде зберігати та транспортувати, оскільки в будь-який час і в будь-якому місці будуть доступні електроні файли. Вказане сприятиме більш ефективному управлінню судовими справами і створенню більш гнучких моделей організації роботи та ведення судової справи для належної реалізації принципу доступу до правосуддя та транспарентності судової гілки влади в цілому.

Шлях до розвитку електронного суду та цифровізації судочинства має сенс на фоні викликів та криз, що стоять перед державою зараз. В далекій перспективі кримінальний процес повинен бути надзвичайно швидким, доступним та ефективним, щоб використаний час та ресурси були найбільш оптимальними. Деякі науковці пропонують розглянути доцільність передачі судді матеріалів кримінального провадження в електронній формі з метою перевірки законності, обґрунтованості та справедливості вироку чи іншого судового рішення, що вже набрало законної сили [6]. Ця пропозиція значно зменшить ризик упередження та корупції, що є великою проблемою сучасної судової системи, що лише підкреслює необхідність подібних досліджень у майбутньому, а напрямки досліджень у сфері цифровізації кримінального судочинства надзвичайно перспективні та актуальні.

За останні роки Україна хоч і просувається в плані впровадження та вдосконалення електронних інструментів у судовому процесі завдяки ЄСІТС, але система була впроваджена лише частково, і досі виникають чимало питань. Так, введена система «Електронного Суду» була впроваджена без відповідних змін в Інструкції діловодства в місцевих та апеляційних судах України, що зводить нанівець перехід до цифровізації суду та її ефективність [7]. Враховуючи це, для ефективного здійснення та впровадження електронних інструментів у судочинстві потрібні не лише самі технології, а й правильне вдосконалення нормативно-правових актів їх застосування.

Особливо дискусійним є питання дистанційної роботи судів, адже це було доволі масовим явищем під час епідемії COVID-19, у різних країнах світу, особливо при розглядах кримінальних правопорушень, але це не стало розповсюдженим після цього. Вважається, що при розгляді кримінальних правопорушень не можна вважати дистанційну роботу суду нормою, і що технічно наша судова система, як і суспільство — до цього ще не готові [8]. Подібне твердження дійсно має місце бути, але не можна забувати, що світ змінюється надзвичайно швидко, і хоч зараз є як внутрішні, так і зовнішні чинники, що заважають перейти до цифрової й дистанційної роботи суду з більшості питань — цей вектор змін не зупинити, і наша судова система повинна бути гнучкою та готовою до цих змін. Запровадження можливості віддаленого розгляду незначних кримінальних правопорушень зможе значно допомогти зменшити навантаження на суди та прискорити сам процес.

Наступним етапом вдосконалення потрібно забезпечити повноцінне впровадження ЄСІТС та автоматизувати передачу процесуальних документів через електронну систему усім учасникам процесу. Також є сенс більше застосовувати електронні носії інформації, особливо це матиме сенс на апеляційній стадії кримінального процесу. На цій стадії електронні документи, що містять відомості про хід процесуальної дії перед розглядом в першій інстанції допоможе судді уникнути суб'єктивного фактора, який притаманний усім паперовим носіям провадження і завдяки цьому винести правильне рішення. Цифровізація стосується далеко не лише судочинства, а й усього кримінального провадження, в тому числі й під час досудового розслідування. Завдяки використанню новітніх технологій буде можливо максимально детально переглянути в електронному форматі усі процесуальні дії та матеріали по справі, що вплине на точність винесених рішень. Також

проблемою є оцінка цифрових доказів і питання їх достовірності, законодавство все ще доволі суперечне щодо цього, що негативно впливає на судочинство в деяких категоріях справ, де подібні докази застосовуються все частіше.

Говорячи про електронне судочинство та новітні технології є обов'язковим згадати дуже популярну тему штучного інтелекту (далі — ШІ). Що стосується штучного інтелекту — досвід їх застосування поки що незначний, але багато вчених зазначають великий потенціал для судочинства у майбутньому. Так, чимало елементів електронного судочинства вже інтегровані, тому «віддалене судочинство» поступово, крок за кроком, реалізується, однак у зв'язку з швидкоплинним розвитком інформаційних технологій та окремого елемента — штучного інтелекту (ШІ) — якість та форми цього судочинства ще невідомі, тому важливо надавати пропозиції щодо подальшого використання інформаційних технологій у судочинстві [5]. Щодо потенційного застосування штучного інтелекту, то програми штучного інтелекту можуть застосовуватись як допоміжний інструмент, що сприяє пошуку, аналізу та систематизації необхідної інформації. Також штучний інтелект може виконувати відповідні функції — це, скажімо, допомога у складанні документів; аналіз (прогноз, оцінна функція); врегулювання суперечок у режимі онлайн; пошукова функція тощо [9]. Теоретично, ШІ має надзвичайно високий потенціал використання у судочинстві: від спрощення рутинної роботи та пошуку інформації до власного аналізу обставин справи та допомоги з пошуком судової практики в цих справах і формуванні рішень. Важливою частиною ШІ є машинне навчання, за допомогою якого він може аналізувати великі бази даних та на їх основі прогнозувати можливі рішення та формувати типовий текст того чи іншого документу, що значно спростить роботу усім учасникам процесу.

Підтвердженням майбутнього штучного інтелекту стало прийняття Етичної Хартії про використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі (англ. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment), що була запроваджена Європейською комісією з Ефективності правосуддя Ради Європи. У ній було закріплено 5 принципів щодо використання штучного інтелекту під час здійснення правосуддя:

– принцип дотримання основних прав людини при використанні штучного інтелекту (що унеможливлюють пряме або опосередковане порушення конвенції про захист персональних даних);
– принцип недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб;
– принцип якості та безпеки, який стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі;
– принцип «під контролем користувача» (учасник судового процесу повинен бути проінформований зрозумілою мовою про всі процесуальні аспекти та про можливості й функції штучного інтелекту відповідно до статті 6 Європейської Конвенції прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ);
– принцип прозорості, неупередженості та справедливості [10].

Багатьох лякає перспектива застосування ШІ при розгляді кримінальних справ, адже усіх турбує етичний момент, але ШІ має занадто великий потенціал, щоб його не застосовувати, тим паче він може бути використаний виключно помічник як самим суддею або суддями, так у допоміжним персоналом суду та його учасниками. Великою проблемою наразі можна вважати великий обсяг справ та інформації, з якою суддям та сторонам потрібно ознайомлюватися — і ось тут ШІ може дуже сильно допомогти, адже він здатен швидко аналізувати текст, та виділяти основні моменти що варті уваги, тим самим скорочуючи час для ознайомлення з інформацією. Подібні програми існують вже зараз, хоч і для звичайних користувачів, але цілком можливо застосувати таку програму виключно в рамках кримінального процесу. В противагу цьому можна зазначити, що в такому разі ШІ може пропустити певні деталі — але рішення все одно приймає людина, і в будь-який момент сторони можуть вказати на той чи інший елемент, який вважатимуть за потрібне. Також ШІ може використовуватися як аналітичний інструмент для оцінки рішень на основі певної сформованої бази.

Враховуючи перспективи використання ШІ у правосудді та судочинстві в майбутньому, його можливості вже активно впроваджуються на найвищому рівні у провідних державах світу. Деякі країни вже активно використовують штучний інтелект у судочинстві, так у США розробили алгоритм, який асистує судді під час обрання запобіжного заходу для підсудного: тримання під вартою або застава, таким чином програма дає змогу справедливо оцінити ризики й тримати під вартою значно меншу кількість осіб, не наражаючи на небезпеку громадськість [11]. Оскільки останні кілька років — це ера впровадження ШІ на всіх рівнях, за прогнозами багатьох експертів ця тенденція буде продовжуватися й надалі, тому розробка та застосування програм, що зможуть допомагати у визначенні ризиків рецедиву та точно оцінити необхідні міри щодо запобіжного заходу — однозначно позитивно вплинуть на довіру суспільства до судової системи та її рішень.

ШІ дуже зручний інструмент, адже дає можливість проаналізувати минулі подібні справи та видати оціночний прогноз з рекомендаціями на основі інформаційної бази подібних рішень, хоч остаточне рішення все ще буде за суддею. Таким чином на основі історичних даних справ та чинного законодавства ШІ буде здатний прогнозувати приблизний результат розгляду справ та допомагати у плануванні

судових стратегій. Подібні можливості хоч і не замінять суддю, але посилять контроль і зменшать корупційні ризики, адже у будь-який момент штучний інтелект зможе сформувати статистику прийнятих рішень певного судді. Подібні алгоритми можуть зменшити вплив людських упереджень на судові рішення, особливо у випадках, де рішення залежать від суб'єктивних оцінок.

ШІ здатен обробляти інформацію надзвичайно швидко, тим самим одночасно аналізуючи як судові архіви і бази матеріальних справ, так і записи відеофіксації, що неодмінно допоможе швидше прийняти рішення та не пропустити елементи, які могли бути пропущені при ручному аналізі. ШІ інтелект може бути застосований для автоматичного складання різних типів рішень, позовів на основі сталої практики, хоч і буде перевірятися людиною. Подібні інструменти також значно скоротять надмірне навантаження на секретарів судового засідання, адже з подальшим використанням цифрових форматів та інструментів зменшується обсяг роботи для цих співробітників, а в майбутньому ШІ зможе виконувати більшу частину цих функцій, хоч і теоретично.

Висновки. Можна стверджувати, що ера цифрових технологій захоплює та продовжуватиме захоплювати та активно впливати на розвиток судочинства у всіх сферах, зокрема у кримінальному процесу та розгляді кримінальних правопорушень. Впровадження ЄСІТС, хоч і частково, було важливим кроком для подальшої модернізації судочинства та його трансформації на вимогу викликів часу та криз, з якими стикається наша країна та взагалі світ. Впровадження різноманітних систем, засобів, технологій та інструментів з метою поліпшення ефективності та доступності судочинства — це лише основа для фундаменту майбутнього, до якого прагне світ. Раціоналізація використання часових та матеріальних ресурсів для досягнення найбільшої ефективності та прозорості у кримінальних справах — є основою для підтримки суспільства до судової системи. Поява та розвиток ШІ лише ще більше прискорив тенденцію для використання цифрових інструментів та асистентів для роботи у судах. Дослідження останніх років, що розвиваються з кожним роком настільки стрімкі, що судова система та сучасне законодавство просто не встигають за цим розвитком, саме тому дослідження тематики застосування усіх цих цифрових технологій заради розвитку судочинства — це надзвичайно актуально для суспільства, якому необхідна довіра до судової системи. Українське судочинство хоч і повільно, але впевнено повинно йти у майбутнє маючи на озброєнні як зарубіжний досвід, так і розробляти свій власний.

Література

1. Дрозд О.Ю., Сорока Л.В. Цифровізація судів: європейський досвід. *Вчені записки*. 2023. С. 77–81. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/1_2023.pdf#page=83 (дата звернення: 21.12.2024).

2. Скочиляс-Павлів О.В. Сучасний стан електронного судочинства в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 207–212. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/425/411 (дата звернення: 22.12.2024).

3. Котович І.О. Електронне судочинство в Україні. Чому майже вдалося. *Scientific Achievements and Innovations as a Way to Success: XXI International scientific and practical conference (May 1–3, 2024, Vilnius, Lithuania)*. International Scientific Unity, 2024. P. 103–105. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/05/Scientific_achievements_and_ innovations_as_a_way_to_success_May_1_3_2024_Vilnius_Lithuania.pdf#page=104 (дата звернення: 22.12.2024).

4. Висновок Консультативної ради європейських суддів № 26. Неофіційний переклад. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_pereklad.pdf (дата звернення: 21.12.2024).

5. Борщенко В.В. Інформаційні технології в судочинстві: сучасний стан та перспективи. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2024. Т. 26, № 1. С. 7–11. URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/471/461 (дата звернення 21.12.2024).

6. Кавчак О.Р Інформаційні технології електронного правосуддя у кримінальному судочинстві. *Академічні візії*. 2023. № 21. С. 1–8. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/747/683 (дата звернення 22.12.2024).

7. Дурач О.А. Цифровізація суду як шлях до запровадження дистанційної роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2024. № 4 (51). С. 265–277. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/318164 (дата звернення: 24.12.2024).

8. Дурач О.А. Міжнародний досвід дистанційної організації роботи судів та можливість його імплементації в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2024. № 10. С. 116–121. https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10421.

9. Барабаш О.О. Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи е-Суд: виклики та завдання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 1. С. 57–66. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/ article/view/564/558 (дата звернення 20.12.2024).

10. Рада Європи. Етична хартія про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c (дата звернення: 21.12.2024).

11. Simonsohn U., Nelson L. D., Simmons J. P. Simple Rules for Transparent Research. URL: https://5harad.com/papers/simple-rules.pdf (дата звернення: 22.12.2024).

References

1. Drozd O. Iu., Soroka L. V. Tsyfrovizatsiia sudiv: yevropeiskyi dosvid. *Vcheni zapysky.* 2023. S. 77–81. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/1_2023.pdf#page=83 [in Ukrainian].

2. Skochylias-Pavliv O. V. Suchasnyi stan elektronnoho sudochynstva v Ukraini. *Kyivskyi chasopys prava.* 2024. № 1. S. 207–212. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/425/411 [in Ukrainian].

3. Kotovych I. O. Elektronne sudochynstvo v Ukraini. Chomu maizhe vdalosia. *Scientific Achievements and Innovations as a Way to Success: XXI International scientific and practical conference* (May 1–3, 2024, Vilnius, Lithuania). International Scientific Unity, 2024. P. 103–105. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/05/Scientific_achievements_and_ innovations_as_a_way_to_success_May_1_3_2024_Vilnius_Lithuania.pdf#page=104 [in Ukrainian].

4. Vysnovok Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv № 26. Neofitsiinyi pereklad. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_pereklad.pdf [in Ukrainian].

5. Borshchenko V. V. Informatsiini tekhnolohii v sudochynstvi: suchasnyi stan ta perspektyvy. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo.* 2024. T. 26, № 1. S. 7–11. URL: https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/471/461 [in Ukrainian].

6. Kavchak O. R. Informatsiini tekhnolohii elektronnoho pravosuddia u kryminalnomu sudochynstvi. *Akademichni vizii.* 2023. № 21. S. 1–8. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/747/683 [in Ukrainian].

7. Durach O. A. Tsyfrovizatsiia sudu yak shliakh do zaprovadzhennia dystantsiinoi roboty sudiv zahalnoi yurysdyktsii v umovakh voiennoho stanu. *Informatsiia i pravo.* 2024. № 4 (51). S. 265–277. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/318164 [in Ukrainian].

8. Durach O. A. Mizhnarodnyi dosvid dystantsiinoi orhanizatsii roboty sudiv ta mozhlyvist yoho implementatsii v Ukraini. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky".* 2024. № 10. S. 116–121. https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10421 [in Ukrainian].

9. Barabash O. O. Tsyfrovizatsiia pravosuddia u konteksti vprovadzhennia systemy e-Sud: vyklyky ta zavdannia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia yurydychna).* 2023. № 1. S. 57–66. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/564/558 [in Ukrainian].

10. Rada Yevropy. Etychna khartiia pro vykorystannia shtuchnoho intelektu v sudovykh systemakh ta yikh seredovyshchi. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c.

11. Simonsohn U., Nelson L. D., Simmons J. P. Simple Rules for Transparent Research. URL: https://5harad.com/papers/simple-rules.pdf.

УДК 159.9:343.985

Павлюк Оксана Дмитрівна
доктор філософії, асистент кафедри соціальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Pavliuk Oksana
PhD, Assistant of the Department of Social Psychology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-1066-1235

Романенкова Олена Юріївна
кандидат медичних наук,
доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій
ПВНЗ «Європейський університет»
Romanenkova Olena
Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies
PHEI "European University"
ORCID: 009-0003-1099-0300

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10572

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF INTERROGATION OF MINORS

Анотація. *Вступ. Одним із актуальних питань кримінального провадження за участю неповнолітніх осіб в Україні є здійснення правосуддя з урахуванням особливостей притаманних судовому провадженню за участю осіб, які не досягли вісімнадцяти років. Вирішення нагальних питань, пов'язаних із здійсненням правосуддя за участю даної категорії осіб, вимагає окрім дотримання юридичних норм, врахування морально-етичних, психологічних аспектів, що тісно переплітаються із злочинністю неповнолітніх та скоєнням кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, відповідним реагуванням на такі правопорушення, із запобіганням вчиненню кримінально караних діянь особами, які законом визнаються неповнолітніми, а також забезпеченням прав усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження на різних його етапах. Допит, у тому числі, неповнолітньої особи є чи не єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться в усіх без винятку кримінальних провадженнях. У теорії кримінального процесу та в практичній діяльності слідчих підрозділів, судів існує чимало проблемних питань, що стосуються допиту неповнолітніх. Складність його проведення обумовлена специфікою психології формування такої категорії допитуваних, їх віковими та індивідуальними особливостями. Глибинні перетворення в суспільстві, суттєві зміни в системі цінностей у молоді, що відбулися останніми роками, зміни в психофізичному та соціальному розвитку неповнолітніх, що вплинуло на мотивацію їх поведінки, зумовило актуальність теми дослідження і необхідність комплексного вивчення психологічних аспектів допиту неповнолітніх.*

Мета. Метою дослідження є розкриття психологічних особливостей допиту неповнолітніх.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення проведення допиту неповнолітніх в рамках кримінального провадження; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження психологічних особливостей допиту неповнолітніх, розмежування кримінально-процесуальних та психологічних відносин у цій сфері. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів.

Результати. У науковій статті автором було здійснено спробу виділити психологічні особливості допиту неповнолітніх, підґрунтям чого стали погляди науковців і практиків. Рекомендовано допит з вільної розповіді, так як це сприяє активізації латентного шару, відображеного в пам'яті. Тому не слід без крайньої потреби переривати вільну розповідь допитуваного. Поставлене під час такої розповіді питання часто розсіює увагу допитуваного, порушує хід його думок, заважає пригадуванню фактів. Важливим є проведення повторного допиту, який може бути більш ефективним ніж первинний,

оскільки слідчий вже володіє більшою інформацією про подію злочину, особу неповнолітнього в результаті першого допиту і новими даними у провадженні. З метою уникнення забування події рекомендується своєчасне проведення допиту з найменшим відривом у часі. Запропоновано внести зміни в законодавство, які б чітко зазначали можливість слідчим залучати окрім психолога, педагога, лікаря ще й психіатра для участі у допиті як неповнолітнього так і будь-якої іншої особи у необхідних випадках. А саме пропонуємо доповнити ст. 224 КПК України новою частиною у наступній редакції: «Слідчий, прокурор при проведенні допиту особи, що страждає відставанням у психічному розвитку, що не пов'язане з психічним розладом або визнана розумово відсталою, та у інших необхідних випадках може залучити психолога на підставі клопотання захисника чи за власною ініціативою».

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях буде визначено інші проблеми та перспективи їх вирішення, що стосуються психологічних особливостей допиту неповнолітніх. Це надасть змогу покращити методику та організацію допиту неповнолітніх в рамках проведення кримінального провадження.

Ключові слова: *кримінальне провадження, допит, неповнолітній, тактика, слідчий.*

Summary. *One of the most pressing issues of criminal proceedings involving minors in Ukraine is the administration of justice with due regard to the peculiarities inherent in court proceedings involving persons under the age of eighteen. The solution of urgent issues related to the administration of justice involving this category of persons requires, in addition to compliance with legal norms, consideration of moral, ethical and psychological aspects that are closely intertwined with juvenile delinquency and the commission of criminal offences against minors, appropriate response to such offences, prevention of criminal offences by persons recognised by law as minors, and ensuring the rights of all juvenile participants in criminal proceedings at various stages of the proceedings. Interrogation, including of a minor, is almost the only investigative (detective) action that is conducted in all criminal proceedings without exception. In the theory of criminal procedure and in the practical work of investigative units and courts, there are many problematic issues relating to the interrogation of minors. The complexity of its conduct is due to the specific psychology of the formation of this category of interrogated persons, their age and individual characteristics. The profound transformations in society, significant changes in the system of values among young people in recent years, changes in the psychophysical and social development of minors, which affected the motivation of their behaviour, have led to the relevance of the research topic and the need for a comprehensive study of the psychological aspects of interrogating minors.*

Purpose. The purpose of the study is to psychological features of interrogation of minors.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support for the interrogation of minors in criminal proceedings; 2) works of domestic authors who conduct their scientific and practical research on the psychological features of interrogation of minors, and the distinction between criminal procedure and psychological relations in this area. In the course of the study, the following scientific methods were used: theoretical generalisation; formalisation, analysis and synthesis; logical generalisation of the results.

Results. In the article, the author attempts to highlight the psychological features of interrogation of juveniles, based on the views of scholars and practitioners. The author recommends free narrative interrogation, as it helps to activate the latent layer reflected in memory. Therefore, one should not interrupt the interrogated person's free speech unless absolutely necessary. A question asked during such a story often distracts the interrogated person, disrupts his or her train of thought, and interferes with the recall of facts. It is important to conduct a second interrogation, which can be more effective than the initial one, as the investigator already has more information about the crime, the identity of the minor as a result of the first interrogation and new data in the proceedings. In order to avoid forgetting the event, it is recommended that the interrogation be conducted in a timely manner with the smallest possible time gap. It is proposed to amend the legislation to clearly state that investigators may involve a psychologist, teacher, or doctor in addition to a psychiatrist to participate in the interrogation of both a minor and any other person in necessary cases. Namely, we propose to add a new part to Article 224 of the CPC of Ukraine as follows: "When interrogating a person suffering from mental retardation not related to a mental disorder or recognised as mentally retarded, and in other necessary cases, the investigator, prosecutor is obliged to involve a psychologist on the basis of a defence counsel's request or on his/her own initiative".

Discussion. In further research it is proposed to other problems and prospects for their solution relating to the psychological characteristics of interrogation of minors. This will help to improve the methodology and organisation of interrogation of minors in criminal proceedings.

Key words: *criminal proceedings, interrogation, minor, tactics, investigator.*

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань кримінального провадження за участю неповнолітніх осіб в Україні є здійснення правосуддя з урахуванням особливостей притаманних судовому провадженню за участю осіб, які не досягли вісімнадцяти років. Вирішення нагальних питань, пов'язаних із здійсненням правосуддя за участю даної категорії осіб, вимагає окрім дотримання юридичних норм, врахування морально-етичних, психологічних аспектів, що тісно переплітаються із злочинністю неповнолітніх та скоєнням кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, відповідним реагуванням на такі правопорушення, із запобіганням вчиненню кримінально караних діянь такими особами, а також забезпеченням прав усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження на різних його етапах.

На сьогодні найбільша увага зосереджується на захисті прав і свобод неповнолітніх у кримінальному провадженні, хід якого може негативно вплинути на їх психологічний і моральний стан. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України) [1] в рамках окремої глави 38 передбачає кримінальне провадження щодо неповнолітніх, норми якого визначають особливості кримінальної процесуальної діяльності за участю таких осіб, що забезпечує додатковий захист їх прав та законних інтересів.

Варто зазначити, що допит, у тому числі, неповнолітньої особи є чи не єдиною слідчою дією, яка проводиться в усіх без винятку кримінальних провадженнях. У теорії кримінального процесу та в практичній діяльності слідчих підрозділів, судів існує чимало проблемних аспектів, що стосуються допиту неповнолітніх. Складність його проведення обумовлена специфікою психології формування такої категорії допитуваних, їх віковими та індивідуальними особливостями.

Глибинні перетворення в суспільстві, суттєві зміни в системі цінностей у молоді, що відбулися останніми роками, зміни в психофізичному та соціальному розвитку неповнолітніх, що вплинуло на мотивацію їх поведінки, зумовило актуальність теми дослідження і необхідність комплексного вивчення психологічних аспектів допиту неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень та проблематики за цією темою свідчить, що питання психологічних особливостей допиту неповнолітніх неодноразово були предметом наукових праць таких науковців: В.В. Баранчук [7], В.В. Гірук [5], В.М. Лушпієнко [2] та ін. Значну увагу проблемі кримінальна процесуальної регламентації й тактики допиту неповнолітнього підозрюваного приділив О.М. Процюк у кандидатській дисертації «Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного» (2017 р.) [3]. Питанню пошуку напрямів удосконалення процесуального законодавства щодо неповнолітніх присвятила О.А. Галустян у кандидатській дисертації на тему «Юридико-психологічна характеристика нейтралізації слідчим негативного психологічного впливу з боку допитуваних» (2013 р.) [4].

Уявлення зазначених науковців про можливість удосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх в аспекті психологічного дискурсу викликають безсумнівний теоретичний інтерес. Однак такі погляди досі не поєднані в цілісне уявлення про механізм впливу досягнень психологічної науки на тактику допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є розкриття психологічних особливостей допиту неповнолітніх.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення проведення допиту неповнолітніх в рамках кримінального провадження; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження психологічних особливостей допиту неповнолітніх, розмежування кримінально-процесуальних та психологічних відносин у цій сфері.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. В рамках кримінального провадження для отримання доказів виникає необхідність у допиті неповнолітніх осіб. Враховуючи особливості психіки неповнолітніх, слідчий або прокурор не повинен беззастережно довіряти їх показанням. Тут варто обумовити, що неповнолітнім властиві такі якості, як підвищена орієнтовно-дослідницька діяльність, спрямованість уваги на екстраординарні події, безпосередність, щирість, правдивість порівняно з дорослими [2, с. 278]. З іншого — вони мають менший обсяг сприйняття та довготривалої пам'яті, менш точно відображають просторові якості об'єктів: їх розмір, віддаленість, конфігурацію, кольорові відтінки; частіше за дорослих помиляються у визначенні часових періодів, плутають послідовність подій.

Починаючи допит, варто звернути увагу на «важливість комунікабельної поведінки слідчого, прокурора, яка повинна охоплювати демонстрацію його особистих якостей, які можуть схилити до нього допитуваного. У це поняття можна включити такі якості, як ввічливість, об'єктивність, добросовісність, справедливість. Під час допиту неповнолітніх комунікабельна поведінка слідчого, прокурора повинна компенсувати недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей у підлітків, попередити з його сторони дії, які можуть призвести до конфлікту» [3, с. 127].

Загалом сутністю тактичних прийомів допиту є психологічний вплив, який здійснюється на допитуваного. Так, можна виділити наступні тактично-психологічні прийоми допиту неповнолітнього.

Бесіда. Тактичний прийом «бесіда» являє собою довірчу розмову на абстрактні теми між слідчим і неповнолітнім. Цільова характеристика названого тактичного прийому полягає, по-перше, у встановленні психологічного контакту з допитуваною особою, по-друге, в аналізі та тестуванні поведінкової характеристики особи в спокійній обстановці під час розмови. Також, при застосуванні зазначеного тактичного прийому слідчий нейтралізує, наприклад, нервовий стан допитуваної особи, її зайву невпевненість і коливання, якщо вони помітні на початку допиту, коли розмова ще не торкнулася з'ясовуваних обставин і предмета доказування. Під час бесіди, шляхом постановки запитань щодо деяких обставин, про які слідчий має повну інформацію, він може в такий спосіб здійснювати діагностику поведінкових і психологічних особливостей особи у випадках надання завідомо неправдивої інформації. Розгля-

нутий тактичний прийом може застосовуватися як в умовах безконфліктної, так і в умовах конфліктної слідчої ситуації.

Метод контрасту. З метою встановлення психологічного контакту і підлаштування неповнолітнього до конструктивної інформаційної взаємодії, у випадках необхідності зняття стану напруженості, зайвої нервозності, слідчий може продемонструвати існування ще гірших ситуацій, що складаються для допитуваних осіб, які він зустрічав у своїй слідчій практиці. Подібне порівняння становища особи, яку допитують, і можливих найгірших ситуацій може благотворно вплинути на неї, створивши спокійну і довірчу обстановку на допиті. Ефект від застосування подібного тактичного прийому, що ґрунтується на досягненнях психології, яскраво проілюстровано в науковій літературі [4, с. 108].

Метод когнітивного інтерв'ювання (пригадування забутого). Тактичний прийом, що розглядається, ґрунтується на досягненнях сучасної когнітивної психології та використовується у випадках, коли особа, яку допитують, щиро з огляду на різні причини зазнає складнощів зі спогадом злочинної події, яка відбулася. Сам метод ґрунтується на кількох принципах: а) викладення інформації про подію у зворотному хронологічному порядку; б) викладення інформації про подію з погляду інших її учасників; в) викладення інформації про злочинну подію, яка сталася, в умовах когнітивної репрезентації (уявний образ події, яка сталася); г) викладення інформації з акцентом на будь-які деталі події, яка відбулася, зокрема й ті, що не мають значення для розслідування, але, проте, допомагають допитуваній особі пригадати забуте, ґрунтуючись на асоціативному ряду. Використання зазначеного тактичного прийому обмежене безконфліктними слідчими ситуаціями, коли немає підстав вважати, що допитувана особа навмисне спотворює або приховує криміналістично значущу інформацію. Загалом ефективність методу науково доведена, хоча окремими дослідниками наголошується на необхідності подальшого його вдосконалення [5, с. 140].

Метод прямого запитання. Суть тактичного прийому полягає в тому, що допитувана особа з великою часткою ймовірності правдиво відповість на запитання, яке їй ставлять безпосередньо. Ефективність зазначеного тактичного прийому полягає в успішному поєднанні фактора несподіванки та односкладового запитання, що не передбачає варіантів відповіді.

Заміна мотивацій. Як уже доведено психологами, в основі обману лежить цілеспрямований характер дій, обумовлених психологічними умовами, тобто мотивом [6, с. 112]. Серед мотивів дачі завідомо неправдивих показань можна виділити страх кримінального покарання допитуваної особи, страх за своє життя і здоров'я, життя і здоров'я своїх близьких родичів, корисливість, яка виражається, наприклад, у небажанні розкривати місцезнаходження викраденого, релігійні мотиви тощо. Основним напрямком роботи слідчого у таких випадках є розкриття зазначених мотивів і пробудження позитивної мотивації на дачу правдивих показань. Це досягається різними способами із використанням різних рекомендацій. Одним із найпоширеніших способів є метод переконання (аргументації), визначення позитивних перспектив тощо шляхом зміни мотивацій.

Варто також вказати, що допит неповнолітньої особи проводиться обов'язково у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності — лікаря. Присутність лікаря разом із законним представником, педагогом або психологом необхідна при наявності даних про розумову відсталість дитини, її хворобливість тощо. Як законні представники до участі в допиті можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності — опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Процесуальний порядок залучення законного представника до участі у кримінальному провадженні передбачений ст. 44 КПК України.

Батьки та інші законні представники, як правило, мають авторитет і довіру неповнолітнього, можуть сприяти встановленню контакту з дитиною, отриманню правдивих показань, а також захисту його прав і законних інтересів. Разом із тим, якщо є підстави вважати, що батьки або інші законні представники заінтересовані в неправдивих показаннях неповнолітнього, справляють на нього негативний вплив чи їх інтереси суперечать інтересам особи, яку вони представляють, за рішенням слідчого чи прокурора такий законний представник замінюється іншим.

Встановити психологічний контакт з неповнолітнім слідчому може допомогти спеціаліст педагог, психолог чи психіатр. Використання слідчим спеціальних психологічних знань може проходити у таких формах як участь спеціаліста-психолога при проведенні допиту на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду, проведення судово-психологічної експертизи, надання психологічних консультацій.

Варто зазначити, що досягнення психологічної науки недостатньо використовуються у розслідуванні, не говорячи вже про практичні навички їх застосування на практиці.

В. В. Баранчук справедливо стверджує, що здебільшого їх використання зводиться до призначення слідчим судово-психологічної експертизи [7, с. 505]. Основна причина цьому — нечітке нормативно-правове закріплення форм застосування спеціальних психологічних знань, зазначає вчений, недостатнє визначення компетенції спеціалістів, що беруть участь у слідчих діях, відсутність єдності поглядів учених щодо бачення цієї проблеми та

надання слідчим систематизованих практичних рекомендацій. Перешкодою залучення психологічних знань у практику є недосконаліть організаційних основ такої діяльності, відсутність системи спеціальних психологічних підрозділів, які б забезпечували участь спеціаліста-психолога в слідчих і судових діях, проведення судово-психологічних експертиз та надання офіційних психологічних консультацій.

Ще однією важливою проблемою є відсутність технічних можливостей використання допомоги спеціаліста-психолога в Україні. Так, поліцейські відділення більшості розвинених зарубіжних країн обладнані кімнатами для допитів зі спеціальним дзеркальним склом і мікрофонами. Це дозволяє спеціалісту в ході допиту знаходитися за склом із зовнішньої сторони в процесі допиту і по його закінченню, ефективніше здійснювати нагляд за допитуваним, давати рекомендації щодо напрямку процесу допиту, про зміну його тактики, а приховане спілкування між ним та слідчим через мікрофони не порушує атмосферу. Відсутність третьої особи у кабінеті сприяє налагодженню психологічної атмосфери допиту.

Проблеми застосування психологічних знань для встановлення психологічного контакту пов'язані з формами їх застосування на практиці. Основною процесуальною формою є участь спеціаліста при проведенні допиту. У якості спеціаліста, що може допомогти налагодити психологічний контакт з допитуваним слідчий може залучити педагога (у більшості випадків при допиті неповнолітнього), психолога, психіатра, лікаря (наприклад лікаря педіатра при допиті малолітньої особи).

Чітка регламентація застосування психологічних знань стосується лише допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Так, статтями 226, 227, 354 та 491 КПК України, законодавець зобов'язав слідчого проводити допит малолітньої або неповнолітньої особи з обов'язковою присутністю законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря. Законодавець виходить з того, що педагог — це спеціаліст, який володіє знаннями в галузі психології дітей та підлітків, володіє професійними навичками спілкування. Закон не надає вказівок щодо мети та змісту діяльності педагога, психолога чи лікаря під час проведення допиту зазначених осіб. У статтях КПК України відсутні вимоги до особи, яка виконує функцію педагога під час допиту неповнолітньої особи. Зазначено лише про можливість вказаних осіб ставити запитання допитуваному (ст. 491 КПК України). «Педагог здатний методично грамотно підготувати підлітка до майбутньої процедури допиту, яка, безумовно, є малоприємною, а іноді й травмує його ще не сформовану психіку, сконцентрувати увагу на подіях, про які будуть розпитувати, переконати в необхідності говорити правду» [8, с. 183]. До початку проведення допиту неповнолітнього бажано провести попереднє знайомство та бесіду педагога (психолога чи лікаря педіатра) з підлітком у присутності слідчого (прокурора) для налагодження психологічного контакту між підлітком та спеціалістом.

При необхідності функцію педагога на допиті неповнолітнього може виконати особа, яка має досвід практичної роботи з відповідною віковою групою (наприклад, керівник гуртка дитячого клубу, тренер, викладач музичної школи, школи мистецтв як педагоги додаткової освіти). В такому випадку пріоритетними є саме досвід роботи і вміння знайти підхід до дитини, встановити з нею психологічний контакт, розташувати до дачі показань, а також характер відносин між педагогом і неповнолітнім.

Вчені абсолютно справедливо відзначають, що для успішного встановлення психологічного контакту запрошений на допит педагог повинен мати досвід роботи не з будь-якими дітьми, а саме того віку, до якого належить допитуваний підліток [9, с. 119]. Залучати педагога, що викладає в старших класах, для участі в допиті школяра третього класу небажано. Це пов'язано з тим, що істотне значення тут має професійний досвід з керівництва дітьми певного віку.

На жаль, на практиці так буває не завжди. І навіть трапляються випадки, коли на допити неповнолітніх як педагогів запрошуються вихователі дитячих садків, які постійно працюють з дітьми від двох до семи років. А пояснити це можна лише інтересами практичної зручності для слідчого, який не обтяжує себе пошуком і викликом того педагога, який дійсно зміг би бути активним учасником допиту, і постійно звертається «за педагогами» в розташований неподалік від місця його роботи дитячий садок.

Щодо питання про те, якого педагога (психолога) краще запросити на допит, безумовно, слід враховувати думку неповнолітнього. Залежно від ситуації це може бути як знайомий, так і незнайомий підлітку педагог. Важливо, щоб вони не знаходилися в неприязних стосунках, інакше педагог однією своєю присутністю буде негативно впливати на допитуваного, що не зможе не вплинути на процес встановлення психологічного контакту. На наш погляд, у таких випадках доцільно залучати саме психолога, який незнайомий допитуваному.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, автором було здійснено спробу виділити психологічні особливості допиту неповнолітніх, підґрунтям чого стали погляди науковців і практиків. Рекомендовано допит зі вільної розповіді, так як це сприяє активізації латентного шару, зображеного в пам'яті. Тому не слід без крайньої потреби переривати вільну розповідь допитуваного. Поставлене під час вільної розповіді питання часто розсіює увагу допитуваного, порушує хід його думок, заважає пригадування фактів. Важливим є проведення повторного допиту. Повторний допит може бути більш ефективним ніж первинний, оскільки слідчий вже володіє більшою інформацією про подію злочину, особу неповнолітнього в результаті першого

допиту і новими даними у провадженні. З метою уникнення забування події рекомендується своєчасне проведення допиту з найменшим відривом у часі. У зв'язку з цим можна констатувати, що допитувати неповнолітнього необхідно якомога швидше після подій, які цікавлять слідство, так як спотворення при відтворенні може статися у них набагато швидше ніж у дорослих, а при їх відносно задовільному психічному і фізичному стані це гарантує точність і повноту їх показань.

Окрім того, можна прийти висновку, що чинним законодавством України не досить чітко визначені форми застосування спеціальних психологічних (психіатричних) знань, компетенція психолога, психіатра, педагога чи лікаря, порядок проведення допиту неповнолітнього за їх участю. Зазначені недоліки ускладнюють процес взаємодії між слідчим та спеціалістом (експертом) при встановленні психологічного контакту під час проведення допиту. На наш погляд, необхідно внести зміни в законодавство, які б чітко зазначали можливість слідчим залучати окрім психолога, педагога, лікаря ще й психіатра для участі у допиті як неповнолітнього так і будь-якої іншої особи у необхідних випадках. А саме пропонуємо доповнити ст. 224 КПК України новою частиною у наступній редакції: «Слідчий, прокурор при проведенні допиту особи, що страждає відставанням у психічному розвитку, що не пов'язане з психічним розладом або визнана розумово відсталою, та у інших необхідних випадках зобов'язаний залучити психолога на підставі клопотання захисника чи за власною ініціативою».

В подальших наукових дослідженнях буде визначено інші проблеми та перспективи їх вирішення, що стосуються психологічних особливостей допиту неповнолітніх.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 16.12.2024).

2. Лушпієнко В. М. Дослідження показань свідка як елемент справедливого судового розгляду. *Инновации юридической науки в процессе европейской интеграции: Міжнародна наукова-практична конференція* (м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 березня 2017 р.) Сладковічево, 2017. С. 278–281.

3. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного: дис. канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.

4. Галустян О. А. Юридико-психологічна характеристика нейтралізації слідчим негативного психологічного впливу з боку допитуваних. дис. канд. юр. наук: 19.00.06. Київ, 2013. 203 с.

5. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2021. 250 с.

6. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.

7. Баранчук В. В. Участь спеціаліста-психолога у проведенні допиту. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законодавчій і правозахисній діяльності: тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 3 квіт. 2009 р.). Київ : Атіка, 2009. С. 504–506.

8. Коміссарчук Ю. А., Литвин Е. П. Особливості проведення допиту щодо неповнолітніх у воєнний час. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 21 жовт. 2022 р.) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 182–186.

9. Загамула В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 242 с.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI [On virtual assets: Law of Ukraine of 13.04.2012]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

2. Lushpiienko, V. M. (2017). Doslidzhennia pokazan svidka yak element spravedlyvoho sudovoho rozghliadu [Investigation of witness testimony as an element of a fair trial]. Innovatsii yuridicheskoy nauki v protsesse evropeyskoy intehratsii: Mizhnarodna naukova-praktychna konferentsiia. Sladkovichevo. P. 278–281 [in Ukrainian].

3. Protsiuk, O. M. (2017). Kryminalna protsesualna rehlamentatsiia y taktyka dopytu nepovnolitnoho pidozriuvanoho [Criminal Procedural Regulation and Tactics of Interrogation of a Juvenile Suspect]. Dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv [in Ukrainian].

4. Halustian, O. A. (2013). Yurydyko-psykholohichna kharakterystyka neitralizatsii slidchym nehatyvnoho psykholohichnoho vplyvu z boku dopytuvanykh [Legal and Psychological Characteristics of the Investigator's Neutralization of Negative Psychological Influence on the Part of Interrogated Persons]. Dys. … kand. yuryd. nauk: 19.00.06. Kyiv [in Ukrainian].

5. Hiruk, V. V. (2021). Taktyka dopytu malolitnikh poterpilykh vid nasylnytskykh zlochyniv [Tactics of interrogation of juvenile victims of violent crimes]. Dys. … kand. yuryd. nauk: 19.00.06. Kyiv [in Ukrainian].

6. Maziar, O. V. (2017). Dyferentsialna psykholohiia: modulnyi kurs: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnychyi dim "Kondor". 284 p.

7. Baranchuk, V. V. (2009). Uchast spetsialista-psykholoha u provedenni dopytu [Participation of a psychologist in interrogation]. Zasady kryminalnoho sudochynstva ta ikh realizatsiia v zakonodavchiy i pravozakhysniy diialnosti: tezy dop. ta povidoml. nauk.-prakt. konf. Kyiv, P. 504–50 [in Ukrainian].

8. Komissarchuk, Yu. A., Lytvy, n E. P. (2022). Osoblyvosti provedennia dopytu shchodo nepovnolitnikh u voiennyi chas [Peculiarities of interrogation of minors in wartime]. Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnykh umovakh: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, P. 182–186 [in Ukrainian].

9. Zahamula, V. V. (2019). Rozsliduvannia vtiahnennia nepovnolitnikh v zaniattia prostytutsiieiu [Investigation of involvement of minors in prostitution]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 341.645

Переверза Альбіна Миколаївна
здобувач вищої освіти, магістр
Національного університету «Чернігівська політехніка»
Pereverza Albina
Graduate of higher Education at the Master's Level
Chernihiv Polytechnic National University

Коломієць Наталія Володимирівна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та правосуддя
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Kolomiiets Nataliia
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department Criminal Law and Justice
Chernihiv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-5609-2651

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10564

ОГЛЯД ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ ЩОДО ГРУПИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

OVERVIEW OF THE ECTHR'S POSITION ON THE GROUP OF CASES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

Анотація. *Вступ. У статті проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справах «Левчук проти України», «Івашків проти України» та «М.М. і З.М. проти України». Справи є типовими й висвітлюють проблеми бездіяльності держави щодо випадків домашнього насильства, зокрема недоліки у розслідуванні, дискримінаційне ставлення та неефективність судового захисту.*

Особливу увагу приділено юридичним аспектам захисту прав потерпілих, зокрема порушенням статей 3, 8 та 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Проаналізовано ставлення поліції та суддів до потерпілих від домашнього насильства. Це ставлення є упередженим та містить стереотип, що жертва провокує кривдника.

Визначено, що рішення ЄСПЛ впливають на формування судової практики в Україні. Важливе значення має ратифікація Стамбульської конвенції, яка дала початок впровадженню європейських стандартів протидії домашньому насильству.

Мета. Метою є дослідження рішень ЄСПЛ у справах, що стосуються домашнього насильства, для визначення основних проблем національного законодавства та судової практики України, а також розроблення рекомендацій для вдосконалення нормативно-правової бази й адміністративних механізмів захисту прав потерпілих.

Матеріали і методи. Для написання статті використано рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справах «Левчук проти України», «Івашків проти України» та «М.М. і З.М. проти України». Здійснено аналіз юридичних документів, норм міжнародного та національного права, зокрема положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також Стамбульської конвенції. У роботі застосовано методи системного аналізу, порівняльно-правовий метод, а також метод узагальнення для виявлення ключових проблем реагування держави на випадки домашнього насильства.

Результати. Аналіз рішень ЄСПЛ у справах «Левчук проти України», «Івашків проти України» та «М.М. і З.М. проти України» виявив низку системних проблем у реагуванні держави на випадки домашнього насильства. Зокрема, недоліки у судовій та адміністративній практиці, формальне ставлення до захисту прав постраждалих, низьку ефективність розслідувань, а також дискримінацію жертв насильства. Встановлено, що рішення ЄСПЛ є інструментом для вдосконалення українського законодавства та практики протидії домашньому насильству.

Перспективи. Перспективи дослідження полягають у розширенні аналізу впливу рішень ЄСПЛ на українську судову практику, зокрема щодо впровадження принципів захисту прав дітей та жертв домашнього насильства. Важливими є подальші дослідження з оцінки ефективності імплементації Стамбульської конвенції в національне законодавство. Окрему увагу слід приділити вдосконаленню процедур розслідування та забезпечення виконання судових рішень у справах про домашнє насильство.

Ключові слова: *ЄСПЛ, домашнє насильство, Стамбульська конвенція, право на приватне життя, дискримінація, судова практика, Україна, ефективність розслідувань.*

Summary. *Introduction. The article analyzes the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) in the cases of "Levchuk v. Ukraine", "Ivashkiv v. Ukraine" and "M.M. and Z.M. v. Ukraine". The cases are typical and highlight the problems of state inaction in cases of domestic violence, in particular shortcomings in the investigation, discriminatory attitude and ineffectiveness of judicial protection.*

Particular attention is paid to the legal aspects of protecting the rights of victims, in particular violations of Articles 3, 8 and 14 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The attitude of the police and judges towards victims of domestic violence is analyzed, such an attitude is biased, contains a stereotype that the victim provokes the abuser.

It has been determined that the decisions of the ECHR influence the formation of judicial practice in Ukraine. The ratification of the Istanbul Convention, which initiated the implementation of European standards for combating domestic violence, is of great importance.

Purpose. The purpose is to study the decisions of the ECHR in cases concerning domestic violence in order to identify the main problems of national legislation and judicial practice of Ukraine, as well as to develop recommendations for improving the regulatory framework and administrative mechanisms for protecting the rights of victims.

Materials and methods. The article uses the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) in the cases of "Levchuk v. Ukraine", "Ivashkiv v. Ukraine" and "M.M. and Z.M. v. Ukraine". An analysis of legal documents, norms of international and national law, in particular the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as the Istanbul Convention, was carried out. The work uses the methods of systemic analysis, comparative law, and generalization to identify key problems in the state's response to cases of domestic violence.

Results. Analysis of the ECHR decisions in the cases of "Levchuk v. Ukraine", "Ivashkiv v. Ukraine" and "M.M. and Z.M. v. Ukraine" revealed a number of systemic problems in the state's response to cases of domestic violence. In particular, shortcomings in judicial and administrative practice, a formal attitude towards protecting the rights of victims, low efficiency of investigations, as well as discrimination against victims of violence. It was established that the ECHR decision is a tool for improving Ukrainian legislation and practice in combating domestic violence.

Discussion. The prospects of the study are to expand the analysis of the impact of the ECHR decisions on Ukrainian judicial practice, in particular regarding the implementation of the principles of protecting the rights of children and victims of domestic violence. Further research is important to assess the effectiveness of the implementation of the Istanbul Convention in national legislation. Special attention should be paid to improving investigation procedures and ensuring the execution of court decisions in cases of domestic violence.

Key words: *ECHR, domestic violence, Istanbul Convention, right to privacy, discrimination, case law, Ukraine, effectiveness of investigations.*

Постановка проблеми. Домашнє насильство є серйозною соціальною проблемою, яка потребує ефективного правового регулювання. Попри існування нормативної бази, зокрема ратифікацію Стамбульської конвенції, національна система захисту потерпілих залишається неефективною. Рішення ЄСПЛ у справах «Левчук проти України», «Івашків проти України» та «М.М. і З.М. проти України» висвітлили системні недоліки реагування держави, включаючи дискримінацію жертв і неналежне виконання судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження зосереджені на вдосконаленні правового регулювання та практики протидії домашньому насильству. У працях Б. Блага, О. Тунтули та О. Кочемировської [1] підкреслено важливість навчальних програм і законодавчих змін. І. Главюк [2; 3] аналізує ефективність розслідувань і розмежування конфліктів та насильства, акцентуючи на стандартах Стамбульської конвенції.

Я. Горбунова [4] досліджує адміністративно-правові механізми захисту, тоді як П. Пархоменко [5] фокусується на імплементації рішення «Левчук проти України» щодо прав дітей. І. Слободенюк і В. Сахнюк [6] вивчають проблеми кримінальної відповідальності за насильство.

Рішення ЄСПЛ у справах «Івашків проти України» [7] та «М.М. і З.М. проти України» [8] висвітлюють системні недоліки національної практики, акцентуючи на необхідності розслідування таких справ як питань суспільного інтересу.

Попри значний науковий інтерес, аспекти впливу рішень ЄСПЛ на українську судову практику потребують подальших досліджень.

Метою статті. Метою статті є дослідження рішень ЄСПЛ, що стосуються домашнього насильства,

для виявлення основних проблем української судової та адміністративної практики, а також розроблення рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. В останні роки ситуація в Україні призвела до того, що рівень домашнього насильства дуже зріс. Початок такої негативної тенденції був помітний ще під час хвороби COVID-19. Причиною було те, що карантин змусив людей залишатися вдома і бути нібито замкненими в межах своєї родини, що і вплинуло на збільшення випадків домашнього насильства.

Становище в країні ще більше погіршується через початок російсько-української війни. Офіційні дані свідчать, що рівень домашнього насильства зменшився, пояснюється це тим, що під час повномасштабного вторгнення люди почали піклуватися про життя і безпеку себе і своєї сім'ї. Хоча насправді в регіонах активних бойових дій держава не може захистити осіб від домашнього насильства належним чином.

До системи нормативно-правових актів у сфері протидії домашньому насильству відносять: Конституцію України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», «Про Національну поліцію» та деякі інші підзаконні нормативно-правові акти.

Воєнний час сприяв тому, що Україна в 2022 році ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Крім того, були прийняті й інші законодавчі акти, які були спрямовані на впровадження в різні сфери життєдіяльності європейських стандартів. Таким чином, внесені зміни до Кримінального кодексу та прийняті нові закони, а це свідчить про позитивні кроки, однак їх імплементація залишається викликом.

У вересні 2020 року Європейський суд з прав людини ухвалив рішення у справі «Левчук проти України». Суд встановив, що пані Левчук уклала шлюб з О.Л. у 2006 році. В 2007 році у них народилося троє дітей, у зв'язку з цим влада надала квартиру, як соціальне житло. Ситуація в сім'ї погіршилася, оскільки чоловік зловживав спиртними напоями. В родині були скандали, переслідування та погрози їй та дітям, іноді доходило до фізичного насильства. Шлюб був розірваний у 2015 році. Опіку над дітьми отримала Левчук. О.Л., продовжував жити в квартирі, ухилявся від сплати аліментів на дітей та не брав участі у їх вихованні. Колишній чоловік був обвинувачений, але ніколи не був офіційно визнаний винним у домашньому насильстві [1, с. 36–37].

Становище не покращувалося, діти були постійними свідками сварок та насильства. У 2016 році пані Левчук відкрила провадження відповідно до статті 116 Житлового кодексу, яка передбачала виселення за регулярну неправомірну поведінку власників соціального житла. На національному рівні ситуацію не вирішили: позов було відхилено, оскільки для такого заходу, як виселення, поведінка мала бути систематичною, чого не було виявлено [1, с. 36–37].

Заявниця у своїй скарзі посилалась на статтю 8 Європейської Конвенції з прав людини. Пані Левчук скаржилася на відмову видати наказ про виселення її колишнього чоловіка. Весь час вона та її діти піддавалися ще більшому ризику психологічного переслідування та нападу. ЄСПЛ вважає, що національні судові органи не зробили достатній аналіз ситуації та подальшої появи майбутнього психологічного й фізичного насильства, якому піддавалась Левчук та її діти. Така реакція судів на позов заявниці про виселення не відповідає позитивному зобов'язанню держави забезпечити ефективний захист Левчук від домашнього насильства. Отже, Суд визнав, що у цій справі було порушено статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) [1, с. 36–37].

Що стосується справи «Івашків проти України», то в період з 2007 по 2013 роки колишній чоловік заявниці, І.В., п'ять разів наносив їй тілесні ушкодження. Всі ушкодження були задокументовані та кваліфіковані як легкі. Івашків не один раз отримувала відмову від правоохоронних органів, причиною по словам поліції є відсутність складу злочину [7].

На жаль, Україна має низьку ефективність розслідування домашнього насильства. Суд визнав, що у рішенні «Івашків проти України» поліція допитала чоловіка заявниці стосовно його версії подій. І.В. стверджував, що побиття не було, що в заявниці чутлива шкіра і будь-який дотик залишає синці. Такі показання стали причиною відмови у відкритті справи, незважаючи на акти судово-медичних досліджень з описом тілесних ушкоджень заявниці [2, с. 40].

Виходячи з вище сказаного, поліція не провела ретельного розслідування і не звернула уваги на жорстоке поводження до заявниці. Крім того, показанням кривдника було віддано пріоритет, а інші докази навіть не були досліджені, оскільки вони потребували подальших дій з боку працівників поліції. Очевидно, що розслідування було неналежним та несерйозним і взагалі не відповідало інтересам потерпілої [2, с. 40].

Стосовно цієї справи слід зазначити позицію ЄСПЛ. Існує думка, що жертва насильства провокує кривдника. Насправді це спроба виправдати злочинців. ЄСПЛ звернув увагу, що такі припущення з приводу жертви є неприпустимими. У рішенні «Івашків проти України», визнавши порушення ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ зазначив, що ставлення до заявниці було дискримінаційним, оскільки Апеляційний суд зменшив суму моральної шкоди, мотивувавши це

тим, що заявниця спровокувала І.В., тобто вона винна в тому, що її побив чоловік [3, с. 58].

Схожою є справа «М.М. та З.М. проти України», оскільки заявники також намагалися захистити себе від насильства на національному рівні, однак це вдалося лише звернувшись до ЄСПЛ.

«Перша заявниця та Р., її цивільний чоловік, розійшлися в березні 2017 року. Після розлучення їхні сини, другий заявник і С., 2017 року народження, переважно проживали з першою заявницею. Р., як стверджувалося, намагався змусити її відновити їхні стосунки та поводився агресивно з нею та їхніми синами. Зокрема, близько десяти разів у період з липня 2017 року по вересень 2018 року він, як стверджувалося, приходив додому до першої заявниці, кричав і нецензурно обзивав її, хапав за горло, погрожував побити чи вбити її та підпалити її квартиру, забрав другого заявника без її згоди й відмовлявся повернути його протягом близько чотирьох місяців, і намагався «викрасти» їхнього другого сина, С. Перша заявниця негайно повідомила про відповідні події працівників поліції та надала їм письмові показання кількох осіб, які, як стверджувалося, були свідками деяких випадків. Працівники поліції не вбачали підстав для розслідування її тверджень, зазначаючи, у більшості випадків, що вони не змогли знайти та допитати Р. і вона мала скористатися цивільноправовими засобами юридичного захисту для вирішення суперечок, які вона мала з ним щодо виховання їхніх дітей» [8].

Таким чином, заявники, мати та її син, скаржились на те, що стали жертвами випадків домашнього насильства, і, що органи державної влади не вжили заходів для захисту їх прав, що вимагається статтями 3, 8 та 13 Конвенції. Крім того, заявники скаржились за статтями 6, 8 і 13 [8].

Наявні документи у Суду не містять медичних матеріалів, які б свідчили про те, що заявники зазнали насильства і не було достатньо доказів, які б показували якого рівня досяг психологічний вплив агресивної поведінки Р. на заявників. Суд вважає, що дану справу слід розглядати за статтею 8 Конвенції, оскільки державна влада не приділила достатньої уваги на скарги заявників [8].

Проаналізувавши типові справи, що стосуються домашнього насильства, слід зазначити, що трапляються випадки помилкової ідентифікації конфлікту як домашнього насильства. «Конфлікт — це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій або поглядів опонентів — суб'єктів соціальної взаємодії. У конфліктах, як правило, обов'язково існує напруження між сторонами та взаємне виключення інтересів. Конфлікт може, без сумніву, призвести і до домашнього насильства» [3, с. 58–59].

Насильство має латинське походження. Слово «violentia» означає «стихійний та некерований прояв сили на противагу поняттю законного і нормального використання сили інститутом держави» [4, с. 32].

Насильство має відмінні риси від конфлікту. По-перше, кривдник домінує над жертвою, контролює її, порушуючи її права, тобто посягає на свободу, особисту недоторканість, життя, здоров'я постраждалої. По-друге, кривдник усвідомлює нанесену шкоду і завдає її умисно і має намір досягти поставленого результату. По-третє, домашнє насильство має таку особливість як повторюваність та систематичність. Виходячи з цих ознак, якщо в родині є одна з форм насильства, то більше всього є й інші форми насильства між членами сім'ї, що можуть розвиватися [3, с. 59].

Рівень домашнього насильства залежить від багатьох факторів. Правові, економічні (фінансові), адміністративно-організаційні, військові, соціальні чинники є основними причинами цього явища. Крім того, на рівень насильства впливають суб'єктивні детермінанти, до яких відносять психологічний стан, емоційна нестабільність, девіантна поведінка та релігійні переконання [4, с. 31].

Таким чином, домашнє насильство характеризують як: 1) протиправне діяння або бездіяльність; 2) вчиняється умисно; 3) посягає на права та свободи жертви; 4) завдає шкоди; 5) сторони пов'язані родинними та сімейними зв'язками; 6) циклічність [4, с. 34].

У сфері протидії домашньому насильству існують такі виклики:

• Недоліки законодавчої бази

ЄСПЛ зазначає, що законодавчий інструментарій, який існує в Україні для розгляду справ про домашнє насильство є обмеженим. Для прикладу, Суд зазначав на застарілість положень Житлового кодексу УРСР.

• Неефективність розслідування

ЄСПЛ підтверджує, що слідство працює неефективно, оскільки досить часто правоохоронці не відкривають або закривають провадження через стереотипи та свої упередження, заплющуючи очі на насильство збоку кривдників.

Вище розглянута справа «Івашків проти України» є прикладом неефективного розслідування. ЄСПЛ вперше підтвердив позицію, що дискримінація, применшення шкоди, яка завдана постраждалій особі, бездіяльність державних органів порушують не одну статтю Конвенції [6, с. 542–543].

• Залежність справ від скарг потерпілих

Домашнє насильство відносять до справ приватного обвинувачення Відповідно до статті 55 Конвенції, Україна зобов'язалася гарантувати, що розслідування не будуть повністю залежати від повідомлення або скарги постраждалої особи. У згаданій справі «Івашків проти України» ЄСПЛ підкреслив, що Стамбульська конвенція зобов'язує держави розглядати справи з домашнім насильством, навіть за відсутності скарг чи заяв постраждалої [6, с. 542–543].

• Вплив війни та COVID-19

Пандемія COVID-19 та війна в Україні спричинили збільшення випадків домашнього насильства

та суттєве обмеження доступу до захисту, особливо в зонах бойових дій.

Повертаючись до рішень ЄСПЛ щодо справ проти України, пов'язаних з домашнім насильством, то слід підбити підсумки дослідження.

Справа «Левчук проти України» зробила вагомий внесок на шляху в боротьбі з домашнім насильством, оскільки вперше Україну було визнано відповідальною за неналежне реагування на випадки домашнього насильства. ЄСПЛ вирішив, що Україна не забезпечила ефективний захист заявниці, адже Левчук та її діти залишалися під загрозою подальшого насильства. Після таких висновків Суду, практика національних судів, які імплементували відповідні принципи, досліджуючи питання захисту від домашнього насильства, змінилася [5, с. 64].

Справа «Івашків проти України» показала, що дискримінація заявниці мала місце, оскільки національні суди при визначенні суми моральної шкоди за легкі тілесні ушкодження, мали упереджене ставлення до постраждалої від домашнього насильства. Крім того, ЄСПЛ підтвердив бездіяльність та неефективність розслідування правоохоронцями.

Справа «М.М. та З.М. проти України» є також підтвердженням бездіяльності правоохоронних органів. В цій справі мало місце неналежне розслідування заяв про домашнє насильство, що є порушенням Конвенції. Вперше сформульовано позицію Суду з приводу того, що законодавство повинно передбачати розслідування справ, що стосуються домашнього насильства за ініціативою органів влади як питання, що відносять до суспільного інтересу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна дійти висновку, що тема домашнього насильства охоплює такі проблеми:

1. Системний характер порушень.

Аналіз рішень ЄСПЛ у справах «Левчук проти України», «Івашків проти України» та «М.М. та З.М. проти України» вказує на явні порушення в адміністративній та судовій практиці України. Відповідно до Конвенції про захист прав та основоположних свобод частими є порушення статей 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

2. Недоліки у сфері захисту прав дітей та сімей.

ЄСПЛ зазначає, що при вирішенні справ, що стосуються домашнього насильства, досить часто не враховуються інтереси дітей. Це свідчить про те, що є необхідним реформування процедури вирішення спорів щодо домашнього насильства з найкращим забезпеченням інтересів дитини відповідно до міжнародних стандартів, таких як Конвенція ООН про права дитини.

3. Необхідність вдосконалення процедур виконання судових рішень.

ЄСПЛ у справі «Левчук проти України» акцентував на тому, що в Україні немає реально дієвих механізмів реалізації судових рішень, оскільки виконання рішення про виселення не могли виконати у належний спосіб.

4. Вплив на законодавство та практику.

Висновки ЄСПЛ є дуже важливими для національної адміністративної та судової практики, оскільки вони стимулюють приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Це сприяє запобіганню повторенню аналогічних порушень та створення чітких механізмів захисту прав громадян.

5. Необхідність підвищення правової обізнаності.

Важливим аспектом є підвищення рівня правової культури громадян. Крім того, не менш вагомим є підготовка суддів, правоохоронців та адвокатів щодо належного застосування норм Конвенції. Це дозволить ефективніше інтегрувати практику ЄСПЛ у національну правову систему та її активному використанні під час вирішення спорів.

Література

1. Блага А.Б., Тунтула О.С., Кочемировська О.О. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.

2. Гловюк І.В. Ефективність розслідування домашнього насильства: стандарти Стамбульської конвенції та практика ЄСПЛ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 84, ч. 4. С. 36–43.

3. Гловюк І.В. Питання ідентифікації домашнього насильства. *Теорія та практика правозастосування в сучасних умовах державотворення*: матеріали всеукр.наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 05 трав. 2023 р.). Івано-Франківськ : Університет Короля Данила. 2023. С. 58–62.

4. Горбунова Я.М. Адміністративно-правове забезпечення протидії домашньому насильству: дис. … докт. філософії в галузі знань 08 Право. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. 187 с.

5. Пархоменко П.І. Імплементація рішення Європейського Суду з прав людини «Левчук проти України» в контексті захисту прав дитини від домашнього насильства (не кримінальний аспект). *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*. (October 18, 2024; Berlin, Germany). С. 62–64.

6. Слободенюк І.В., Сахнюк В.В. Проблемні аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 540–544.

7. Справа «Івашків проти України» (Заява № 59670/14): Рішення Європейського Суду з прав людини від 22.09.2022 р. *Верховна Рада України*: *вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i22#Text (дата звернення: 17.12.2024).

8. Справа «М.М. та З.М. проти України» (Заява № 4669/20): Рішення Європейського Суду з прав людини від 3.11.2022 р. *Верховна Рада України*: *вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h64#Text (дата звернення: 17.12.2024).

References

1. Blaha A. B., Tuntula O. S., Kochemyrovska O. O. Aktualni problemy protydii domashnomu nasylstvu: navch. posib. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 2021. 208 s. [in Ukrainian].

2. Hloviuk I. V. Efektyvnist rozsliduvannia domashnoho nasylstva: standarty Stambulskoi konventsii ta praktyka YeSP L. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo. 2024. Vyp. 84, ch. 4. S. 36–43 [in Ukrainian].

3. Hloviuk I. V. Pytannia identyfikatsii domashnoho nasylstva. Teoriia ta praktyka pravozastosuvannia v suchasnykh umovakh derzhavotvorennia: materialy vseukr.nauk.-prakt. konf. (m. Ivano-Frankivsk, 05 trav. 2023 r.). Ivano-Frankivsk: Universytet Korolia Danyla. 2023. S. 58–62 [in Ukrainian].

4. Horbunova Ya. M. Administratyvno-pravove zabezpechennia protydii domashnomu nasylstvu: dys. … dokt. filosofii v haluzi znan 08 Pravo. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, 2023. 187 s. [in Ukrainian].

5. Parkhomenko P. I. Implementatsiia rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny "Levchuk proty Ukrainy" v kontekysti zakhystu prav dytyny vid domashnoho nasylstva (ne kryminalnyi aspekt). Collection of Scientific Papers "SCIENTIA". (October 18, 2024; Berlin, Germany). S. 62–64 [in Ukrainian].

6. Slobodeniuk I. V., Sakhniuk V. V. Problemni aspekty prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia domashnoho nasylstva. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2024. № 1. S. 540–544 [in Ukrainian].

7. Sprava "Ivashkiv proty Ukrainy" (Zaiava № 59670/14): Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 22.09.2022 r. *Verkhovna Rada Ukrainy: vebsait.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i22#Text [in Ukrainian].

8. Sprava "M.M. ta Z.M. proty Ukrainy" (Zaiava № 4669/20): Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 3.11.2022 r. *Verkhovna Rada Ukrainy: vebsait.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h64#Text [in Ukrainian].

УДК 343.301(477)

Рубащенко Микола Анатолійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Rubashchenko Mykola
Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Associate Professor at the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0003-4969-8780

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10594

ПРАВО НА ДОСТУП ДО СУДУ І НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ VS МАТЕРІАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЇХ СУМІСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОРУШЕННЯ САНКЦІЙ

THE RIGHT OF ACCESS TO COURT AND LEGAL AID VS SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW: HOW TO ENSURE THEIR COMPATIBILITY IN THE CONTEXT OF CRIMINALIZATION OF SANCTIONS VIOLATIONS

Анотація. *Вступ. За останні два десятиліття обмежувальні заходи (санкції) перетворилися на звичний інструмент міжнародної політики, засіб впливу на порушників міжнародного права і прав людини. Віднедавна на тлі російської агресії санкційне право швидко розвивається і в Україні. Згідно з Державним реєстром санкцій станом на кінець грудня 2024 року Україна застосувала санкції щодо понад 10 тисяч фізичних осіб та понад 7 тисяч юридичних осіб. Проте ефективність санкцій значною мірою залежить від того, які заходи загрожують особам, що їх порушують чи обходять. Закономірно виникла необхідність криміналізувати порушення та обхід санкцій. Водночас запровадження кримінальної відповідальності за порушення санкцій може вступити в суперечність з гарантіями права на доступ до суду та права на правову допомогу.*

Метою статті є висвітлення проблеми сумісності криміналізації порушення/обходу санкцій і права на доступ до суду в контексті обговорюваної в Україні потреби встановлення відповідальності за порушення санкцій та пошук шляхів вирішення проблеми.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є національні, міжнародні та зарубіжні нормативні акти, якими врегульовано відповідальність за порушення/обхід санкцій, а також наукові праці зарубіжних та вітчизняних дослідників. Методологічно дослідження базується на використанні діалектичного методу пізнання, а також на загально-наукових та спеціально-наукових методах: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, формалізації та абстрагування, порівняльно-правового методу і методу узагальнення.

Результати. У науковій статті виявлено потенційну несумісність між криміналізацією порушення санкцій та дотриманням мінімальних гарантій права на доступ до суду та на правову допомогу. Санкції у виді «блокування активів» та «заборони укладення договорів» здатні суттєво обмежити доступ до суду та можливість отримувати як первинну, так і вторинну правову допомогу. Засобами, які дозволяють усунути цю несумісність, є законодавчі винятки щодо санкцій та механізм видачі ліцензій (дозволів) на вчинення дії, заборонених або обмежених санкціями. У статті пропонується паралельно із запровадженням кримінальної відповідальності за порушення санкцій врегулювати механізм видачі ліцензій на вчинення дій, що заборонені санкціями.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні зарубіжного досвіду регулювання механізму ліцензування як окремого аспекту адміністрування санкцій з метою імплементації найкращих практик до вітчизняного законодавства.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, доступ до суду, право на правову допомогу, злочини проти основ національної безпеки України, міжнародні санкції, порушення санкцій, криміналізація.*

Summary. *Introduction. Over the past two decades, restrictive measures (sanctions) have become a common instrument of international politics, a means of influencing violators of international law and human rights. Recently, against the backdrop of Russian aggression, sanctions law has been developing rapidly in Ukraine. According to the State Register of Sanctions, as of the end of December 2024, Ukraine has imposed sanctions on more than 10,000 individuals and more than 7,000 legal entities. However, the effectiveness of sanctions largely depends on what measures threaten those who violate or circumvent them. The need to criminalize the violation and circumvention of sanctions naturally arose. At the same time, the introduction of criminal liability for violation of sanctions may conflict with the guarantees of the right of access to court and the right to legal aid.*

The purpose of the article is to highlight the problem of compatibility between the criminalization of sanctions violation/circumvention and the right of access to court in the context of the need to establish liability for sanctions violations discussed in Ukraine and to find ways to solve the problem.

Materials and methods. The research materials are national, international and foreign regulations that regulate liability for violation/bypassing sanctions, as well as scientific works of foreign and domestic researchers. Methodologically, the study is based on the dialectical method of cognition, as well as on general scientific and special scientific methods: analysis and synthesis, induction and deduction, formalization and abstraction, comparative legal method and method of generalization.

Results. The article identifies potential incompatibilities between the criminalization of sanctions violations and the observance of minimum guarantees of the right to access to court and legal aid. Sanctions in the form of "asset freeze" and "prohibition to enter into contracts" can significantly limit access to court and the ability to receive both primary and secondary legal aid. The means to eliminate this incompatibility are legislative exceptions to sanctions and the mechanism for issuing licenses (permits) to perform acts prohibited or restricted by sanctions. The article proposes that, in parallel with the introduction of criminal liability for violation of sanctions, the mechanism for issuing licenses for actions prohibited by sanctions should be regulated.

Discussion. In further research, it is proposed to focus on the study of foreign experience in regulating the licensing mechanism as a separate aspect of sanctions administration in order to implement best practices in domestic legislation.

Key words: *criminal liability, access to court, right to legal aid, crimes against the foundations of Ukraine's national security, international sanctions, violation of sanctions, criminalization.*

Постановка проблеми. Санкційна політика стала невід'ємною частиною діяльності держави, спрямованої на захист демократичних ліберальних цінностей та основ міжнародного правопорядку. Сукупність норм, які регулюють процес запровадження, реалізації санкцій та моніторингу їх ефективності, утворюють санкційне право, як комплексний інститут, що знаходиться на стику різних галузей права. Стрімко розвивається санкційне право й в Україні, адже в умовах агресії РФ воно стало самостійним інструментом стримування та протидії ворогу.

У процесі протидії державі-агресору, яка має авторитарний режим, важливо при цьому не забувати заради яких цінностей здійснюється протидія для того, щоб самим не перетворитися в тиранію. Тому навіть застосування санкцій щодо осіб, які прямо чи опосередковано причетні до російської агресії в Україні, як і переслідування порушників санкцій, попри умови воєнного стану повинно супроводжуватися забезпеченням мінімальних гарантій права на доступ до суду, на оскарження, на правову допомогу, на належну правову процедуру тощо, особливо у випадках, коли рішення про застосування санкцій приймається не судом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і в більшості європейських країн в Україні санкційне право є відносно новою та малорозробленою сферою. Чимало публікацій присвячено аналізу чинних санкційних політик ООН, ЄС, США, Великої Британії та їх правової основи, наприклад в роботах F. Giumelli [9], J. Bastien & S. Bonifassi [3], R. Barnes, B. Summers, P. Hill & C. Puthuppally [2], John D. Buretta & Megan Y. Lew [4]. Еволюцію санкційної політики та її природу досліджено зокрема в працях M. Asada [1], D. Drezner [8], G. Hakimdavar [11], C. Portela [12], Subedi Surya P. [14], R.Gordon, M. Smyth & T. Cornell [10]. В Україні проблематика санкцій була висвітлена в працях Р. Абдуллаєва [15], Ю. Блажевича [17], А. Климосюка [18], Ю. Малишевої [21] та деяких інших.

Водночас залишається невирішеним питання про те, як криміналізація порушення та обходу санкцій впливає на право на доступ до суду та право на правову допомогу і як забезпечити їх сумісність у демократичному суспільстві.

Метою статті є висвітлення проблеми сумісності криміналізації порушення/обходу санкцій і права на доступ до суду в контексті обговорюваної в Україні потреби встановлення відповідальності за порушення санкцій та пошук шляхів вирішення проблеми.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є національні, міжнародні та зарубіжні нормативні акти, якими врегульовано відповідальність за порушення/обхід санкцій, а також наукові праці зарубіжних та вітчизняних дослідників проблем реалізації обмежувальних заходів.

Методологічно дослідження базується на використанні діалектичного методу пізнання, а також на загально-наукових та спеціально-наукових методах: аналізу та синтезу, індукції та дедукції (при визначенні потреби в криміналізації порушення санкції та взаємозв'язку криміналізації та гарантування права на доступ до суду та на правову допомогу), формалізації та абстрагування (у процесі встанов-

лення шляхів забезпечення сумісності криміналізації порушення санкцій та права на доступ до суду/на правову допомогу), порівняльно-правовий (при вивченні досвіду країн-партнерів при врегулюванні означеного питання), узагальнення (при формулюванні висновків).

Виклад основного матеріалу. *Потреба в криміналізації порушення санкцій.*

Обмежувальні заходи як політико-правовий інструмент відомий ще з давніх-давен. Однак сучасна історія санкційного права починається лише у ІІ пол. ХХ ст. У цей час санкції викристалізовуються в окремий напрямок діяльності держав та міжнародної спільноти, отримують міжнародне та національне регулювання. В Україні історія санкційного права бере свій початок від прийняття Закону України «Про санкції» у 2014 р. З часом, зокрема після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. закон зазнав суттєвих змін, перелік санкцій був переглянутий та доповнений, з'явився Державний реєстр санкцій тощо.

Наразі в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» передбачено 32 пункти, кожен з яких містить окремий вид обмежувального заходу чи декілька заходів, наприклад, блокування активів, стягнення в дохід держави активів, обмеження торговельних операцій, запобігання виведенню капіталів за межі України, зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань, припинення дії або зупинення ліцензій та інших дозволів, заборона поширення медіа на території України, заборона збільшення розміру статутного капіталу тощо. За змістом ст. 5 цього ж Закону всі санкцій можуть бути поділені на 2 види:

– секторальні санкції — санкції, передбачені пунктами 1, 2–5, 13–15, 17–19, 24–1, 25 ч. 1 ст. 4 Закону, які застосовуються щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб чи певного виду діяльності і рішення про застосування, скасування та внесення змін до яких приймається Радою національної безпеки України (далі — РНБОУ), вводиться в дію указом Президента України та затверджується протягом 48 годин постановою Верховної Ради України, прийняття якої є моментом набрання чинності рішення;
– персональні санкції — санкції, передбачені пунктами 1, 2–21, 23–25 ч. 1 ст. 4 Закону, які застосовуються щодо окремих іноземних юридичних осіб, юридичних осіб, які знаходяться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. Рішення про застосування, скасування та внесення змін до таких санкцій не потребує затвердження постановою Верховної Ради України та набирає чинності з моменту видання указу глави держави.

Ще дві санкції мають особливий статус і процедуру застосування:

– припинення дії міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (пункт 22). Ця санкція застосовується Верховною Радою України за поданням суб'єкта законодавчої ініціативи та є за своєю природою секторальною;
– стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними (пункт 1–1). Ця санкція за своєю природою є персональною, є винятковою та застосовується лише в судовому порядку [23].

Особливістю вітчизняного переліку видів санкцій є їх невичерпний характер. Останній пункт частини 1 ст. 4 Закону містить «інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом». Фактично це може бути будь-яка санкція, конкретний зміст якої визначається суб'єктом, що приймає рішення про її застосування, тобто РНБОУ. На практиці такими «іншими санкціями» найчастіше були: а) зупинення фінансових операцій, б) заборона укладення договорів/вчинення правочинів та в) зупинення операцій за рахунками фізичної/юридичної особи.

Багатократне посилення обмежень та вдосконалення їх регулювання збільшує випадки їх обходу: відбувається як порушення заборони безпосередньо, так і шляхом віднаходження лазівок у юридичних правилах, що в тому числі призводить до отримання надприбутків окремими особами та компаніями, які надають перевагу значному фінансовому зиску перед дотриманням прав людини та міжнародного правопорядку [31, с. 6]. У більшості випадків застосування санкцій пов'язано із значними ресурсами, як наслідок, самі лише цивільні засоби впливу вочевидь не є достатніми, а тому виникає потреба в криміналізації їх порушення та обходу. Годі сподіватися на те, що підсанкційний суб'єкт, надто — коли це іноземна держава, добровільно дотримуватиметься санкційних заборон і обмежень. Установлення кримінальної відповідальності є необхідною умовою забезпечення ефективності санкцій.

У Верховній Раді України зареєстровано декілька проєктів законів про криміналізацію порушення санкцій:

– проєктом № 4002 від 01.09.2020 [24] пропонується карати за умисне порушення вимог законодавства щодо застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів;
– проєктом № 5193 від 02.03.2021 [25] передбачається покарання зокрема за порушення обмежень і заборон, встановлених щодо підсанкційних суб'єктів, за неповідомлення чи несвоєчасне повідомлення про порушення вимог санкційного законодавства, за умисне порушення обмежень і заборон щодо підсанкційних суб'єктів;

– проєктом № 8384 від 25.01.2023 [26] пропонується криміналізувати невиконання, перешкоджання виконанню або ухилення від виконання санкцій.

Жоден із згаданих проєктів законів наразі не передбачає паралельного внесення змін до регулюючого законодавства, зокрема до Закону України «Про санкції». При цьому пропонується встановити кримінальну відповідальність за порушення будь-яких санкцій (тобто передбачених кожним із 32 пунктів ч. 1 ст. 4 Закону).

Водночас серед таких санкцій є й такі, застосування яких значно обмежує, а в деяких випадках — навіть унеможливлює реалізацію права на справедливий суд, зокрема таких його складових як право на доступ до суду та право на правову допомогу.

Право на доступ до суду первісно розглядалось як право ініціювати розгляд справи в суді, пізніше воно почало тлумачитися не тільки як можливість порушити справи в суді, а і як право на розгляд справи, ухвалення рішення і виконання судового рішення [32]. Право на доступ до суду неодноразово було предметом розгляду у Конституційному Суді України (далі — КСУ). Так орган конституційного контролю у своїх рішеннях відмічав, що «ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [29]. Також КСУ відмічав, що «ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права» [27]. Зрештою КСУ відмітив, що «право на судовий захист, гарантоване ст. 55 Конституції України, та всі складники цього права, зокрема ті, що забезпечують доступ до суду та визначають обсяг і зміст процесуальних прав учасників процесуальних відносин, мають бути практичними та ефективними, а не теоретичними й ілюзорними» [28].

Щодо *права на правову допомогу* КСУ зазначив, що «правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати… Право на правову допомогу — це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [30].

Проблема сумісності і шляхи її вирішення. Зазвичай право на справедливий суд розглядається виключно у процесуальному аспекті та пов'язано з різноманітними процедурними порушеннями. Відповідно й доступ до суду та правнича допомога є гарантіями, що традиційно регламентуються процесуальним правом. Однак у випадку з криміналізацією порушення та обходу санкцій, вони можуть зазнавати суттєвих обмежень й на підставі положень матеріального кримінального права.

По-перше, якщо санкція полягає в блокуванні активів, в зупиненні фінансових операцій, то de-jure особа, щодо якої вона застосована, має право лише володіти цими активами, рахуватися їх власником, однак самі активи заморожуються: за змістом цього обмежувального заходу сутність заборони зводиться до позбавлення права ними користуватися чи розпоряджатися у будь-який спосіб. Недотримання цієї заборони в разі криміналізації порушення санкцій може тягнути за собою кримінальну відповідальність, у т.ч. й у випадку сплати судового збору або сплати гонорару за наданні послуги з правової допомоги.

Зазначене фактично може внеможливлюти реалізацію суб'єктом, щодо якого застосовано санкцію, права на справедливий суд (права на судовий захист), у т.ч. й права на доступ до суду. Суб'єкт не може звернутися до суду щодо оскарження рішення про застосування чи зміну санкції чи визнання протиправними бездіяльності відповідного суб'єкта владних повноважень. На практиці це може означати, що прийняте суб'єктом владних повноважень (до того ж не судом) рішення апріорі вважатиметься законним, оскільки оскаржити його буде неможливо без наслідку у виді притягнення до кримінальної відповідальності за сплату судового збору, невнесення якого у свою чергу внеможливлює відкриття судового провадження.

По-друге, якщо санкція полягає в забороні укладення договорів/учинення правочинів, то криміналізація порушення санкцій de-jure внеможливлює отримання правничої допомоги як на платній, так і на безоплатній основі. У разі паралельного застосування санкції у виді блокування активів суб'єкт не може укласти який-небудь договір за надання йому послуг з правничої допомоги — консультацій, представництва в суді тощо. У разі ж якщо до суб'єкта застосовано санкцію у виді блокування активів, однак заборона на укладення договорів/вчинення правочинів не застосована, то представництво його інтересів у суді можливе фактично лише на безоплатній основі.

Зрештою підсанкційний суб'єкт може мати потребу не лише в реалізації права на оскарження рішень про застосування чи зміну санкцій щодо нього чи отримання правничої допомоги у зв'язку з цим, але й у зв'язку з іншими підставами (наприклад, у зв'язку

з позовом про розірвання шлюбу чи у зв'язку з притягненням до адміністративної відповідальності).

Звичайно, Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» гарантує безоплатну первинну правничу допомогу будь-якій особі, яка знаходиться під юрисдикцією України (статті 7 і 8): надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень з правових питань, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру). Однак ця гарантія навряд чи може вважатися достатньою для належного (згідно з світових стандартів прав людини) забезпечення доступу до суду з огляду на таке:

– безоплатна первинна правнича допомога надається лише суб'єктам, що перебувають під юрисдикцією України; суб'єктами її надання є переважно ті, які засновані на публічно-правові основі, що породжує сумніви в об'єктивності, адже скарга щодо застосування санкції може подаватися на рішення, дії чи бездіяльність публічного суб'єкта;
– вторинна правнича допомога, як вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, і полягає у послугах захисту, здійснення представництва інтересів та складення процесуальних документів, надається безоплатно лише невеликому колу осіб, визначеному у ст. 14 Закону [22].

У зв'язку з вище викладеним стає зрозуміло, що сама собою криміналізація порушення/обходу санкцій потенційно спричиняє колізію з правом на доступ до суду та правом на правничу допомогу, тож важливим є пошук шляхів убезпечення від виникнення цієї суперечності.

Країни-партнери України (передусім США, Велика Британія, ЄС) давно використовують механізми винятків та дозволів (ліцензій) на вчинення дій, заборонених або обмежених санкціями. Цей же механізм передбачається і у зв'язку з санкціями, що застосовуються на рівні ООН.

Важливе практичне значення в умовах триваючої повномасштабної агресії РФ має вивчення досвіду ЄС щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення санкцій, ба більше цей досвід має бути врахований при прийнятті спеціального законодавства України у цій сфері, а також у зв'язку із вступом України до ЄС при приведенні вітчизняного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС [16, с. 519]. Так, у ст. 4 Регламенту Ради ЄС «Про обмежувальні заходи щодо дій, які підривають чи загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України» встановлені випадки, коли компетентні органи держав-членів можуть дозволити вивільнення певних заморожених коштів, якщо вони є необхідними, зокрема й для оплати розумних професійних гонорарів або відшкодування понесених витрат, пов'язаних з наданням юридичних послуг або якщо вони призначені для сплати зборів [6]. Водночас, порушення або невиконання умов дозволів, визнається порушенням санкцій («violation of Union restrictive measures») відповідно до п. (i) ч. 1 ст. 3 Директиви ЄС 2024/1226 [7] і тягне за собою кримінальну відповідальність.

У законодавстві США передбачено можливість видачі загальних та спеціальних ліцензій, тобто таких, які дозволяють за визначених умов певні типи операцій, які заборонені санкцією. Указані повноваження реалізує Управління з контролю за іноземними активами (OFAC) відповідно до норм Кодексу федеральних правил США [5]. У Великій Британії можливість надання дозволів (ліцензій) передбачена в Sanctions and Anti-Money Laundering Act 2018. Подати запит на отримання ліцензії можна шляхом надсилання відповідної форми до Офісу імплементації фінансових санкцій (OFSI). Ліцензію можна отримати на здійснення фінансових операцій з покриття базових потреб, сплати юридичних послуг, виконання зобов'язань тощо. Також OFSI може видавати загальні ліцензії, які дозволяють кільком сторонам здійснювати певну діяльність, яка в іншому випадку була б заборонена законодавством про санкції, без необхідності отримання спеціальної ліцензії [13].

Запровадження суворої кримінальної репресії, за відсутності дієвої можливості «легально» порушити санкцію, може суперечити принципу верховенства права та порушувати права людини [20, с. 11].

Таким чином, запровадження кримінальної відповідальності за порушення/обхід санкцій є безумовно важливим та давно назрілим кроком. Однак криміналізація цих діянь має супроводжуватися одночасним забезпеченням мінімальних гарантій права на судовий захист (на справедливий суд), що включає в себе право на доступ до суду та право на правову допомогу. «Гола» криміналізація без належного внесення змін до Закону України «Про санкції» означатиме, що особа щодо якої застосована санкція «заборона вчинення правочинів» та «блокування активів» не зможе отримати належну професійну правничу допомогу та реалізувати право на доступ до суду, що може бути розцінено як порушення статей 55 і 59 Конституції України і ст. 6 ЄКПЛ. Урешті-решт підсанкційні особи матимуть підстави для звернення з заявами до ЄСПЛ проти України, а українська санкційна політика може розцінюватись як репресивна та така, що не відповідає демократичним стандартам.

Шляхи забезпечення сумісності криміналізації порушення/обходу санкцій та прав на доступ до суду і на правову допомогу можуть бути різними. Не варто при цьому вигадувати велосипед, оскільки подібні проблеми вже давно були розв'язані іншими країнами, що обумовлює необхідність спиратися на їх досвід. Засобами забезпечення сумісності можуть бути:

1) винятки — формування в Законі України «Про санкції» переліку умов, за яких отримання правової допомоги, розумні гонорари за надані правничі послуги та сплата судового збору не

вважатимуться порушенням санкцій. Так, у ч. 4 ст. 4 чинного Закону вже містяться положення, згідно з якими санкції не поширюються на сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів до державного та/або місцевих бюджетів. Цей виняток сформульований широко і вочевидь включає не лише обов'язкові платежі, передбачені Податковим кодексом України (податки і збори), однак з метою уникнення різнотлумачень понять «збори» та «обов'язкові платежі» доцільно окремо вказати і на судові збори. Крім того, ця частина може бути доповнена положеннями, згідно з якими санкція у виді «заборони укладення договорів» не поширюються на укладення договорів про надання правничої допомоги;

2) дозволи (ліцензії) — надання можливості зі сплати гонорару за надані правничі послуги чи відшкодування витрат у зв'язку з цим. Такі дозволи мають надаватися визначеним законом уповноваженим органом і можуть бути загальними, тобто розрахованими не певне коло суб'єктів та випадки, що відповідають визначеним у цьому дозволі умовам, або спеціальними, тобто надаватися конкретному суб'єкту у зв'язку з його зверненням. За допомогою цього механізму також може бути врегульовано надання можливості конкретним суб'єктам розпоряджатися заблокованими активами з метою їх використання для оплати гонорарів в межах і в порядку, визначених законодавством, відшкодування витрат на правову допомогу. Наразі ч. 4 ст. 4 Закону України «Про санкції» формулює виняток щодо сплати обов'язкових платежів, і якщо під ними й розуміти судові збори, то механізм їх сплати підсанкційним суб'єктом може бути вдосконалений за допомогою дозволів (ліцензій).

Наразі вітчизняний регулюючий закон про санкції повністю ігнорує такий важливий та незамінний інструмент адміністрування санкцій, як ліцензії (дозволи). Запровадження механізму ліцензування передбачає насамперед визначення відповідного органу, що буде наділений повноваженнями з видачі загальних та спеціальних дозволів, і зрештою — затвердження порядку надання дозволів [19, с. 22].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запровадження відповідальності за порушення санкцій без надання можливості в екстрених чи інших виправданих випадках вчиняти діяння, які цими санкціями заборонені, може порушувати Конституцію України та гарантовані нею і міжнародними договорами України права людини, що може стати приводом для оскарження в міжнародних інституціях (зокрема, ЄСПЛ), несе в собі істотні репутаційні ризики та суперечить санкційному законодавству ЄС та країн-партнерів.

Механізм видачі ліцензій (дозволів) на вчинення дій, що заборонені санкціями, вже давно апробований в країнах-партнерах України. Він дозволяє запобігти порушенню прав людини, дозволяє забезпечення гуманітарних цілей та загалом робить санкційну політику гнучкою до різного роду викликів. Країни-партнери видають як загальні, так і індивідуальні ліцензії, за запитом як підсанкційної, так і будь-якої третьої особи чи організації.

Тож паралельно з криміналізацією порушення/обходу санкцій необхідним є також і запровадження цього механізму в Україні, коли ліцензію (дозвіл) можна буде отримати у виняткових випадках. У Законі «Про санкції» може бути визначена лише загальна юридична рамка, а всі деталі процесу натомість — врегулювані на підзаконному рівні.

Література

1. Asada M. Definition and legal justification of sanctions / in: "*Economic Sanctions in International Law and Practice*". Routledge, 2019. P. 3–23.

2. Barnes R., Summers B., Hill P., Puthuppally C. UK Sanctions Enforcement. *The Guide to Sanctions — Fourth Edition*. URL: https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourth-edition/article/uk-sanctions-enforcement (дата звернення: 28.12.2024).

3. Bonifassi S., Bastien J. EU Sanctions Enforcement. 2023. URL: https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourthedition/article/eu-sanctions-enforcement#footnote-045 (дата звернення: 28.12.2024).

4. Buretta D. John, Lew Y. Megan. US Sanctions. *The Guide to Sanctions — Fourth Edition.* URL: https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourth-edition/article/us-sanctions#footnote-108 (дата звернення: 28.12.2024).

5. Code of Federal Regulations. Title 31. URL: https://www.ecfr.gov/current/title-31/subtitle-B/chapter-V/part-501/subpart-E#p-501.801(a) (дата звернення: 28.12.2024).

6. Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0269 (дата звернення: 28.12.2024).

7. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj (дата звернення: 28.12.2024).

8. Drezner D. W. Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice. *International Studies Review.* 2011. P. 96–108.

9. Giumelli F. Implementation of sanctions: European Union. Economic Sanctions in International Law and Practice. 2019. P. 116–135. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780429052989–9/implementation-sanctions-francesco-giumelli (дата звернення: 28.12.2024).

10. Gordon R., Smyth M., Cornell T. Sanctions Law. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing, 2019. 287 p.

11. Hakimdavar G. A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions: International Relations, Law and Development. New York: Routledge, 2014. 228 p.

12. Portela C. Sanctions, conflict and democratic backsliding. *European Institute for Security Studies.* 2022. 6. URL: https://politx.de/en/documents/7424729/europa/english/europeanagencies/euiss/publications-2022-06-01-sanctions-conflict-and-democraticbacksliding (дата звернення: 28.12.2024).

13. Sanctions and Anti-Money Laundering Act 2018. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/13/section/15 (дата звернення: 28.12.2024).

14. Subedi Surya P. Introduction / in "Unilateral Sanctions in International Law", by Surya P Subedi. Oxford: Hart Publishing, 2021. P. 1–18.

15. Абдуллаєв Р.А. Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу: дис. … канд. юрид. наук. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 198 с.

16. Анакіна Т.М., Зіняк Л.В., Чорнозуб Л.В. Кримінальна відповідальність за порушення санкцій (обмежувальних заходів): підхід Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 516–520. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/118.

17. Блажевич Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 21 с.

18. Климосюк А. Суб'єкти реалізації державної санкційної політики України. *Публічне адміністрування та національна безпека.* 2023. № 11. С. 60–65.

19. Климосюк А., Рубащенко М. Директива ЄС про криміналізацію порушення санкцій: огляд та рекомендації для України. *Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей».* 2024. URL: https://confiscation.com.ua/analytics/dyrektyva_ies_pro_kryminalizatsiiu_porushennia_sanktsij_ohliad_ta_rekomendatsii_dlia_ukrainy/ (дата звернення: 28.12.2024).

20. Климосюк А.С. Видача дозволів на дії, заборонені санкціями: європейський досвід та перспективи для України. *Публічне адміністрування та національна безпека.* 2024. № 8. https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-8-10237.

21. Малишева Ю.В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016.

22. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 28.12.2024).

23. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77 (дата звернення: 28.12.2024).

24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за порушення вимог санкційного режиму, діючого на захист національної безпеки і територіальної цілісності України : Проект Закону. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3755 (дата звернення: 28.12.2024).

25. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про санкції : Проект Закону. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25767 (дата звернення: 28.12.2024).

26. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України та інших законів щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про санкції : Проект Закону. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41227 (дата звернення: 28.12.2024).

27. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text (дата звернення: 28.12.2024).

28. Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023 (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text (дата звернення: 28.12.2024).

29. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997 (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text (дата звернення: 28.12.2024).

30. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text (дата звернення: 28.12.2024).

31. Хутор Т., Климосюк А., Рябченко Т., Карнаух Б. Огляд стану притягнення до відповідальності за обхід санкцій: сучасний стан та перспективи. *Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей».* 2023. URL: https://confiscation.com.ua/analytics/oglyad_stanu_prytyagnennya_do_vidpovidalnosti_za_obhid_sankczij_suchasnyj_stan_ta_perspektyvy/ (дата звернення: 28.12.2024).

32. Цувіна Т. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 4. С. 60–69. https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.10.

References

1. Asada, M. (2019). Definition and legal justification of sanctions / in: "*Economic Sanctions in International Law and Practice*". Routledge. P. 3–23.

2. Barnes, R., Summers, B., Hill, P. & Puthuppally, C. (2023). UK Sanctions Enforcement. *The Guide to Sanctions — Fourth Edition*. URL: https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourth-edition/article/uk-sanctions-enforcement.

3. Bonifassi, S. & Bastien, J. (2023). EU Sanctions Enforcement. URL: https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourthedition/article/eu-sanctions-enforcement#footnote-045.

4. Buretta, D. John & Lew, Y. Megan (2023). US Sanctions. *The Guide to Sanctions — Fourth Edition*. URL: https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourth-edition/article/us-sanctions#footnote-108.

5. Code of Federal Regulations. Title 31. URL: https://www.ecfr.gov/current/title-31/subtitle-B/chapter-V/part-501/subpart-E#p-501.801(a).

6. Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0269.

7. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj.

8. Drezner, D. W. (2011). Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice. *International Studies Review*. P. 96–108..

9. Giumelli, F. (2019). Implementation of sanctions: European Union. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. P. 116–135. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780429052989–9/implementation-sanctions-francesco-giumelli.

10. Gordon, R., Smyth, M. & Cornell, T. (2019). Sanctions Law. Oxford, UK; Portland, Oregon: Hart Publishing. 287 p.

11. Hakimdavarl, G. (2014). A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions: International Relations, Law and Development. New York: Routledge. 228 p.

12. Portela, C. (2022). Sanctions, conflict and democratic backsliding. *European Institute for Security Studies*. URL: https://politx.de/en/documents/7424729/europa/english/europeanagencies/euiss/publications-2022-06-01-sanctions-conflict-and-democraticbacksliding.

13. Sanctions and Anti-Money Laundering Act 2018. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/13/section/15.

14. Subedi, Surya P. (2021). Introduction / in "*Unilateral Sanctions in International Law*", by Surya P Subedi, p. 1–18. Oxford: Hart Publishing.

15. Abdullaiev, R. A. (2022). Pravove rehuliuvannia sanktsii u pravi Yevropeiskoho Soiuzu: dys. … kand. yuryd. nauk. Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia". Odesa. 198 p. [in Ukrainian].

16. Anakina, T. M., Ziniak, L. V. & Chornozub, L. V. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia sanktsii (obmezhuvalnykh zakhodiv): pidkhid Yevropeiskoho Soiuzu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. pp. 516–520. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/118 [in Ukrainian].

17. Blazhevych, Yu. (2006). Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni diiannia: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.11. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].

18. Klymosiuk, A. (2023). Subiekty realizatsii derzhavnoi sanktsiinoi polityky Ukrainy. *Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka*. № 11. pp. 60–65 [in Ukrainian].

19. Klymosiuk, A. & Rubashchenko, M. (2024). Dyrektyva YeS pro kryminalizatsiiu porushennia sanktsii: ohliad ta rekomendatsii dlia Ukrainy. *Analitychnyi tsentr "Instytut zakonodavchykh idei"*. URL: https://confiscation.com.ua/analytics/dyrektyva_ies_pro_kryminalizatsiiu_porushennia_sanktsij_ohliad_ta_rekomendatsii_dlia_ukrainy/ [in Ukrainian].

20. Klymosiuk, A. S. (2024). Vydacha dozvoliv na dii, zaboroneni sanktsiiamy: yevropeiskyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy. *Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka*. № 8. https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-8-10237 [in Ukrainian].

21. Malysheva, Yu. V. (2016). Tsilespriamovani sanktsii ta yikh zastosuvannia Radoiu Bezpeky OON: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.11. NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv [in Ukrainian].

22. Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 02.06.2011 № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460 17#Text [in Ukrainian].

23. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14.08.2014 № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644 18#n77 [in Ukrainian].

24. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za porushennia vymoh sanktsiinoho rezhymu, diiuchoho na zakhyst natsionalnoi bezpeky i terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3755 [in Ukrainian].

25. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia zakonodavstva pro sanktsii. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25767 [in Ukrainian].

26. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakoniv shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia zakonodavstva pro sanktsii. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41227 [in Ukrainian].

27. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-rp/2012 (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text [in Ukrainian].

28. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 lystopada 2023 roku № 10-r(II)/2023 (shchodo harantuvannia prava na sudovyi zakhyst u maloznachnykh sporakh). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text [in Ukrainian].

29. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25 hrudnia 1997 roku № 9-zp/1997 (sprava za zvernenniamy zhyteliv mista Zhovti Vody). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text [in Ukrainian].

30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 30 veresnia 2009 roku № 23-rp/2009 (sprava pro pravo na pravovu dopomohu). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text [in Ukrainian].

31. Khutor, T., Klymosiuk, A. Riabchenko, T. & Karnaukh, B. (2023). Ohliad stanu prytiahnennia do vidpovidalnosti za obkhid sanktsii: suchasnyi stan ta perspektyvy. *Analitychnyi tsentr "Instytut zakonodavchykh idei"*. URL: https://confiscation.com.ua/analytics/oglyad_stanu_prytyagnennya_do_vidpovidalnosti_za_obhid_sankczij_suchasnyj_stan_ta_perspektyvy/ [in Ukrainian].

32. Tsuvina, T. (2020). Pravo na dostup do sudu: pidkhid YeSP L. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. pp. 60–69. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.10 [in Ukrainian].

УДК 343.98

Клепка Дар'я Ігорівна
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України
Klepka Daria
PhD in Law, Senior Researcher, Senior Scientific Researcher
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems
National Academy of the Law Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0001-8423-4581

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10595

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УНОРМУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

SEPARATE ISSUES OF NORMATIVE REGULATION OF REMOTE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Анотація. *Вступ. Попри повномасштабне вторгнення росії, Україна продовжує слідувати шляхом цифрового розвитку усіх сферах суспільного життя. Впровадження новітніх цифрових технологій у царину кримінального судочинства є вельми затребуваним, зокрема, з огляду на необхідність запровадження додаткових заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, підвищення оперативності та ефективності досудового розслідування тощо. Зокрема, одним з напрямів цифровізації кримінального провадження є розширення дистанційних процедур (дистанційне досудове розслідування, дистанційне судове провадження). Водночас нормативне регулювання здійснення дистанційного досудового розслідування подекуди відстає від запитів правозастосовної практики, у зв'язку з цим актуальним видається дослідження окремих питань унормування дистанційного досудового розслідування.*

Мета – статті є висвітлення окремих проблемних питань здійснення дистанційного досудового розслідування та запропонувати шляхи їх подолання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) рішення ЄСПЛ; 2) національна судова практика; 3) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання здійснення дистанційного досудового розслідування.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення.

Історико-правовий метод став у нагоді під час дослідження здійснення судового контролю в режимі дистанційного судового розгляду на різних етапах. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз проведення окремих процесуальних дій у дистанційній формі. Статистичним методом використаний у процесі дослідження практики ЄСПЛ, національної судової практики, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Результати. На підставі проведеного дослідження встановлено, що нормативне регулювання здійснення дистанційного досудового розслідування потребує свого вдосконалення у двох напрямах: 1. спрощення здійснення окремих дистанційних процедур; 2. розширення переліку процесуальних дій, які можуть здійснюватись під час досудового розслідування в дистанційній формі.

Перспективи. Перспективним напрямом подальшого дослідження видається здійснення дистанційного перекладу як під час досудового розслідування так і в судовому провадженні. Окремим предметом наукового пошуку може стати питання щодо здійснення перекладу письмових документів у кримінальному провадженні за допомогою цифрових технологій.

Ключові слова: *досудове розслідування, відеоконференція, дистанційне досудове провадження, цифровізація.*

Summary. *Introduction. Despite the full-scale invasion of Russia, Ukraine continues to follow the path of digital development of all spheres of public life. The introduction of the latest digital technologies in the field of criminal justice is in great demand, in particular, given the need to introduce additional measures to ensure the safety of participants in criminal proceedings, increase the efficiency and effectiveness of pre-trial investigation, etc. In particular, one of the directions of digitalization of criminal proceedings is the expansion of remote procedures (remote pre-trial investigation, remote judicial proceedings). At the same time, the regulatory regulation of the implementation of remote pre-trial investigation in some places lags behind the requests of law enforcement practice, in this regard, the study of individual issues of the normalization of remote pre-trial investigation seems relevant.*

The goal of the article is to highlight individual problematic issues of the implementation of remote pre-trial investigation and suggest ways to overcome them.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) decisions of the ECHR; 2) national judicial practice; 3) foreign and national literature, which highlights the issues of conducting a remote pre-trial investigation.

In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: dialectical, historical-legal, statistical, systemic-structural, generalization method.

The historical-legal method was useful in studying the implementation of judicial control in the mode of remote judicial proceedings at different stages. The comparative-legal method allowed for the analysis of conducting individual procedural actions in a remote form. The statistical method was used in the process of studying the practice of the ECHR, national judicial practice, and its generalization. The generalization method was useful in combining individual facts into a single whole and formulating conclusions.

Results. Based on the research conducted, it was established that the regulation of conducting a remote pre-trial investigation requires improvement in two areas: 1. simplifying the implementation of individual remote procedures; 2. expanding the list of procedural actions that can be carried out during a remote pre-trial investigation.

Prospects. A promising direction for further research is the implementation of remote translation both during pre-trial investigation and in court proceedings. A separate subject of scientific research may be the issue of translating written documents in criminal proceedings using digital technologies.

Key words: *pre-trial investigation, videoconferencing, remote pre-trial proceedings, digitalization.*

Постановка проблеми. Попри повномасштабне вторгнення Росії, Україна продовжує слідувати шляхом цифрового розвитку усіх сферах суспільного життя. Впровадження новітніх цифрових технологій у царину кримінального судочинства є вельми затребуваним, зокрема, з огляду на необхідність запровадження додаткових заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, підвищення оперативності та ефективності досудового розслідування тощо. Зокрема, одним з напрямів цифровізації кримінального провадження є розширення дистанційних процедур (дистанційне досудове розслідування, дистанційне судове провадження). Водночас нормативне регулювання здійснення дистанційного досудового розслідування подекуди відстає від запитів правозастосовної практики, у зв'язку з цим актуальним видається дослідження окремих питань унормування дистанційного досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо дистанційних процедур у кримінальному провадженні висвітлювалися в роботах Н. В. Глинської [1], Гловюк Н. В., Завтура В. А. [2], Павлової Н. В. [3], Пасюк Т. Б., Антонюк А. Б. [4], Шаренко С. Л. [5]. Окрім того, питання дистанційного досудового провадження висвітлені в науково-методичних рекомендаціях «Відеоконференція у кримінальному провадженні» [6], а також у наших попередніх публікаціях [7]. Водночас незважаючи на вже наявні наукові доробки, звернення до проблематики нормативного регулювання дистанційного досудового розслідування не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є висвітлити окремі проблемні питань нормативного регулювання дистанційного досудового розслідування та запропонувати шляхи їх подолання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) рішення Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ; 2) національна судова практика; 3) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання здійснення дистанційного досудового розслідування.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення.

Історико-правовий метод став у нагоді під час дослідження здійснення судового контролю в режимі дистанційного судового розгляду на різних етапах. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз проведення окремих процесуальних дій у дистанційній формі. Статистичним методом використаний у процесі дослідження практики ЄСПЛ, національної судової практики, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Порядок дистанційного досудового розслідування закріплюється у ст. 232 КПК. Окрім того, варто зазначити, що під час досудового розслідування у режимі відео- або телефонної конференції може проводитися допит у межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ст. 567 КПК). Також дистанційні процедури закріпленні в статті 615 КПК.

На сторінках цієї публікації, звернімо увагу на окремі проблемні питання нормативного регулювання дистанційного досудового розслідування.

По-перше, звернімо увагу на унормування дистанційного досудового розслідування в ст. 232 КПК. Аналізуючи зазначену норму автори науково-методичних рекомендацій «Відеоконференція у кримінальному провадженні» доречно звертають увагу на неврегульованість низки принципових питань, пов'язаних зі здійсненням дистанційного досудового розслідування. Зокрема, ст. 232 КПК не містить жодних темпоральних орієнтирів щодо подання клопотання про проведення допиту/пред'явлення для впізнання в режимі відео конференції під час досудового розслідування. Крім того, порядок застосування технічних засобів при проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференції на стадії досудового розслідування взагалі не визначено жодним нормативно-правовим актом. Законодавчого врегулювання потребує структурування як понятійного апарату, так і власне науково-технічних засобів, розроблення та впровадження тактико-технічних і нормативно-правових засад їх застосування в діяльності правоохоронних органів. [6, с. 39]

Окрему увагу в контексті нашого дослідження привертає порядок реалізації допиту/впізнання в режимі відеоконференції. Так відповідно до ч. 5 ст. 232 КПК якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії. Відповідно до ч. 6 ст. 232 КПК, якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, на території юрисдикції якого перебуває така особа, Національному антикорупційному бюро України або Державному бюро розслідувань, здійснити дії, передбачені ч. 5 ст. 232 КПК.

Законодавець робить акцент на тому, що службова особа органу досудового розслідування: 1) вручає пам'ятку особі про її процесуальні права; 2) перевіряє документи, що посвідчують особу; 3) перебуває поряд з учасниками дистанційної слідчої (розшукової) дії до її закінчення. Зазначений комплекс процесуальних дій реалізовується уповноваженим співробітником на підставі доручення слідчого/прокурора. Вважаємо, що такий порядок реалізації дистанційного досудового розслідування є надто ускладнений. Видається, що аналогічний ефект до передбаченого законом порядку здійснення дистанційного досудового розслідування мало б й надання слідчим, прокурором доручення оперативному співробітнику на проведення допиту/пред'явлення для впізнання в ординарному порядку досудового розслідування. Крім того, у літературі звертають увагу, що чинний нормативний порядок дистанційного допиту свідків та потерпілих під час воєнного стану здебільшого не є сумісним із метою забезпечення оперативності кримінального провадження [1].

На додаток, запроваджений законодавцем порядок реалізації допиту в режимі відеоконференції унеможливлює здійснення такого допиту у випадку знаходження свідка, потерпілого за кордоном. Для отримання показань від осіб, які знаходяться за кордоном, КПК передбачається лише можливість допиту такої особи в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 551–552 КПК). Натомість така процедура є доволі складною та такою, що не відповідає вимозі оперативності. До того ж у слідчого, який здійснює досудове розслідування, відсутня можливість безпосередньо сприймати проведення процесуальної дії та її результати, що ускладнює як проведення такої процесуальної дії, так і оцінку здобутих результатів, а, отже, може негативно впливати на встановлення обставин розслідуваного кримінального правопорушення [1].

Нагадаємо, що частиною 11 ст. 232 КПК передбачено право слідчого, прокурора з метою забезпечення оперативності кримінального провадження провести у режимі відео- або телефонної конференції опитування особи, яка через знаходження у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до нього. Однак, отримані відомості від особи у такий спосіб мають лише орієнтувальний характер й не можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

З огляду на зазначене, на наше переконання, процедура дистанційного досудового розслідування потребує спрощення. Принагідно зауважимо, що враховуючи зміни, внесені до ст. 336 КПК, процедура дистанційного судового провадження не обтяжена додатковими учасниками (як то службова особа, яка перебуває поряд із допитуваною особою), або діями, та дозволяє особам брати участь у судовому засіданні без чіткої локаційної або технічної прив'язки. Тому, за аналогією вважаємо, що й порядок дистанційного досудового розслідування (допит/пред'явлення для впізнання) може відбуватися без участі уповноваженої службової особи відповідного органу.

Спрощення процедурних вимог до здійснення позасудового допиту свідків та потерпілих під час досудового розслідування є допустимим як з огляду на відсутність жорстких стандартів з цього приво-

ду з боку міжнародних інституцій, так і через допустимість під час надзвичайних станів відхилень від процедурної обрядності з метою збалансування процесуальних гарантій учасників кримінального провадження та інтересів розслідування (тест пропорційності з урахуванням пріоритетності інтересів національної безпеки під час воєнного стану). Адже аналіз рекомендаційних актів міжнародних інституцій та прецедентної практики ЄСПЛ, дотичних до питань застосування відеоконференції в кримінальних провадженнях, свідчить про відсутність конкретних стандартів як щодо місцезнаходження осіб — учасників дистанційного провадження, так і стосовно ідентифікаційних вимог до встановлення особи таких учасників [1].

Водночас не можна оминути увагою, що в науковій літературі наголошується на ризики забезпечення прав учасників кримінального провадження у перебігу дистанційного досудового розслідування, зокрема на небезпеку звуження можливостей щодо подання слідчому, прокурору, судді на розгляд письмові клопотання, докази та інші процесуальні документи учасником, який бере участь у допиті/пред'явленні для впізнання дистанційно, особливо ці можливості значно ускладнюються під час перебування в установі виконання покарань [8]. Не вирішено й питання: яким способом особа, що допитується із застосуванням режиму відеоконференції, повинна підписати протокол, дати письмову розписку про роз'яснення їй прав, обов'язків та відповідальності за відмову давати показання і за надання завідомо неправдивих показань [4].

Проте, ми погоджуємось з Н. Павлова, що Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» надає правову підставу для засвідчення документів за допомогою електронного підпису в установленому законом порядку, що є необхідною умовою ведення електронного документообігу. Тому за умов врегулювання зазначених питань на законодавчому рівні цю проблему можна вирішити. Сучасні системи відеоконференцій надають можливість роботи з даними, у тому числі під час підписання документів. Для цього до системи підключається «біла дошка» — спеціальний додаток до приладдя, що відкриває вікно, у якому кожний учасник може вводити як текст, так і графічні зображення (підпис), що стають видимими для кожного учасника [3]. Окрім того, в науковій літературі пропонують ідентифікацію шляхом демонстрації документа, який посвідчує особу та направлення його скану /фото на адресу суду або у чаті конференції, і аналогічним чином надсилання пам'ятки про права та обов'язки) [2]. При цьому під час перевірки пред'являються деякі вимоги до якості сканованих документів, наприклад, відправлена сканована копія документа повинна бути кольоровою, чіткою та повною, не допускається використання сканованих копій зіпсованих аркушів документів [6, с. 31].

Водночас усе вище викладене, вимагає внесення змін до чинного КПК. Адже саме унормованість процедури отримання доказів (зокрема і їх фіксації) є важливою умовою перспективи використання відповідної інформації не лише в межах національної, але й міжнародної юрисдикції під час судового розгляду справ про воєнні злочини.

По-друге, як нами вже зазначалося частиною 12 ст. 615 КПК передбачається можливість дистанційної участі захисника в процесуальних діях. Водночас виникають питання як щодо якості наданих послуг у такий спосіб, так і стосовно забезпечення конфіденційності спілкування підзахисного з адвокатом. Останнє питання неодноразово ставало предметом розгляду ЄСПЛ, зокрема у релевантному рішенні у справі Сахновський проти Росії Судом було встановлено порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з тим, що заявникові не було надано можливості конфіденційного спілкування із захисником (який перебував у приміщенні суду, був призначений за 15 хвилин до судового засідання, а клопотання про відкладення засідання для спілкування з довірителем було залишено судом без задоволення) перед засіданням суду другої інстанції, в якому він брав участь із використанням відеоконференцзв'язку (рішення ЄСПЛ у справі «Сахновський проти Росії», заява № 21272/03) [9].

Окрім того, привертає увагу абзац 2 ч. 12 ст. 615 КПК відповідно до якого дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливлюють участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий. Вочевидь закріплення забезпечення перекладу підозрюваному, потерпілому уповноваженими особами досудового розслідування зумовлено намаганням передбачити оперативність та реальну доступність такого перекладу, адже здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану може бути пов'язане з підвищеними ризиками для життя та здоров'я учасників кримінального провадження (перекладача зокрема) та складністю реального забезпечення участі перекладача в кримінальному провадженні.

Водночас підхід законодавця до врегулювання забезпечення перекладача в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану видається доволі дискусійним з огляду на прецедентну практику ЄСПЛ, який надав керівні орієнтири щодо забезпечення права особи на переклад в кримінальному провадженні, одним з яких є незалежність перекладача (див., наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «Ucak проти Сполученого Королівства», «Ермі проти Італії»). Крім того, не зовсім зрозумілими видаються критерії з'ясування рівня володіння мовою слідчим,

дізнавачем, прокурором, окрім того варто відмітити відсутність досвіду здійснення перекладу у таких суб'єктів. У зв'язку з цим виникає питання щодо доцільності запровадження дистанційного перекладу в кримінальному провадженні.

Відмітимо, що в сучасних публікаціях українських науковців та практиків дистанційній участі перекладача в кримінальному процесі не приділялась увага, натомість аналіз іноземної літератури свідчить про чисельні дослідження цього питання [10; 11].

На підставі аналізу іноземної літератури можна виділити такі складнощі в здійсненні дистанційного перекладу.

1. Технічні можливості. Якість звуку та зображення використовуваного обладнання має вирішальне значення для перекладача. Юридичний переклад передбачає високий ступінь взаємодії (спілкування, як правило, є двостороннім або трьох сторонніх), що вимагає, щоб обладнання, яке використовується було повнодуплексним, що дозволяє передавати звук з обох місць одночасно без його «відсікання».

2. Неможливість сприйняття комунікативної ситуації перекладачем. Відеоконференція накладає обмеження на сприйняття невербальних підказок і загальне зорове сприйняття, а також робить прямий зоровий контакт практично неможливим. Водночас зазначене відіграє вирішальну роль у забезпечення якісного перекладу, адже невербальна комунікація надає перекладачу можливість вирішувати потенційні неузгодженості у перекладі. Тож перекладач повинен не просто бачити осіб, які беруть участь у перекладі, а чітко бачити їх міміку, жести, рухи губ, що допомагає йому краще зрозуміти сказане.

3. Когнітивне навантаження. Відповідно до проведених досліджень сеанс перекладу в режимі відеоконференції в середньому на 19% довша ніж сеанс перекладу віч-на-віч [10]. Крім того, здійснення перекладу в режимі відеоконференції є складнішим для перекладача, потребує значно більшої концентрації та уваги.

Як зазначає Сабіна Браун «на даний момент, доки не будуть проведені подальші дослідження, усний переклад за допомогою відеоконференції слід використовувати у кримінальних провадженнях щодо нетяжких злочинів» [11].

Зазначені проблеми, які виникають під час здійснення дистанційного перекладу, є цілком обґрунтовані та мають бути враховані під час подальшого дослідження цього питання. Водночас варто зазначити, що аналізовані дослідження проводились за ординарних умов кримінального провадження, що й зумовило висновки щодо пріоритету безпосереднього перекладу порівняно з дистанційним.

Натомість сьогодні кримінальна процесуальна діяльність в Україні здійснюється в екстраординарних умовах (в умовах воєнного стану), що, як вже позначалось об'єктивно впливає на ціннісний баланс у кримінальному провадженні. За вказаних обставин здійснення дистанційного перекладу кваліфікованим перекладачем в кримінальному провадженні є менш «шкідливим» для прав та законних інтересів особи, ніж здійснення перекладу слідчим, дізнавачем, прокурором (тобто ризик впливу «недоліків» дистанційності на якість перекладу професійним перекладачем є меншим за ризик неналежної якості здійснення перекладу слідчим, прокурором).

У зв'язку з цим вважаємо, що забезпечення участі перекладача в кримінальному провадженні, досудове розслідування в якому здійснюється в умовах воєнного стану, можливе за аналогією з абзацом 1 ч. 12 ст. 615, яка регламентує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у разі неможливості явки останнього. За таких обставин зазначена норма передбачає дистанційну участь захисника із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) [12].

По-третє, варто звернути увагу на можливість здійснення дистанційного судово-контрольного провадження. З цього приводу варто зазначити, що КПК містить посилання на можливість допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні в режимі відео конференції (ст. 232 КПК) та можливість розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді у строки, визначені ст. 211 КПК (абзац 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК).

Щодо останнього зазначимо, що ключова роль у механізмі захисту особи від свавілля при застосуванні затримання належить передбаченому ч. 5 ст. 29 Конституції України праву затриманого в будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Аналогічне за своїм змістом положення закріплено в п. 4 ст. 5 Конвенції, згідно з яким кожний, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікань встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. У рішенні «Малик проти України» від 29.01.2015 р. ЄСПЛ зазначив, що пункт 4 статті 5 Конвенції забезпечує заарештованим чи затриманим особам право на перегляд матеріально-правових і процесуальних умов, які з погляду Конвенції є суттєвими для забезпечення «законності» позбавлення свободи у розумінні пункту 1 статті 5 Конвенції (див. рішення від 29 листопада 1988 року у справі «Броган та інші проти Сполученого Королівства» (Brogan and Others v. the United Kingdom), п. 65, Series A № 154-B) [13, с. 288]. У справі «Канджов проти Болгарії» (Kandzhov v Bulgaria), 68294/01, 6 листопада 2004 року ЄСПЛ звертає увагу, що пункт 3 статті 5 вимагає, щоб заарештована особа негайно постала перед суддею або судовою посадовою особою з тим, щоб дістати можливість виявити будь-які ознаки жорстокого поводження, а також звести до мінімуму будь-яке необґрунтоване втручання в особисту свободу [14].

Тож, враховуючи відсутність у чинному КПК процедури оскарження затримання особи особливого значення набуває «якість» участі затриманого в судовому засіданні щодо обрання до нього запобіжного заходу. Адже саме під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу особа може висловити свої заперечення щодо законності затримання, або заявити про застосування жорсткого поводження до неї.

З огляду на вищевикладене необхідно підкреслити, що з метою забезпечення дотримання права особи, гарантованого ст. 29 Основного закону та ст. 5 Конвенції, під «доступними технічними засобами відеозв'язку», які застосовуються з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи у розгляді клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу необхідно розуміти виключно ті засоби, що зможуть забезпечити високу якість зображення та звуку, крім того, мають бути мінімізовані всі можливі сторонні звуки.

Також доцільно звернути увагу, що виходячи зі змісту абзацу 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК саме на сторону обвинувачення покладається обов'язок забезпечити дистанційну участь особи у розгляді клопотання про обрання до неї запобіжного заходу. Тож обов'язок щодо забезпечення належних умов дистанційної участі затриманої особи у судовому засіданні покладається так само на сторону обвинувачення.

У продовження аналізу нормативної регламентації дистанційної участі особи у розгляді клопотання про обрання до неї запобіжного заходу необхідно також звернути увагу, що не зовсім зрозумілим є порядок участі інших учасників цього судового контрольного провадження в судовому засіданні, зокрема, у який спосіб бере участь у судовому засіданні, наприклад, слідчий. Видається логічним припущення: якщо мова йде про «неможливість доставлення затриманої особи до слідчого судді», то й навряд чи слідчий може брати участь у такому судовому засіданні офлайн. За таких обставин виникає питання, хто саме перебуває поряд з затриманою особою під час дистанційної участі останньої в судовому засіданні, чи в одному приміщенні/з одного пристрою слідчий, затримана особа беруть участь у розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу? Зазначене є підставою для істотного занепокоєння щодо можливого тиску зі сторони обвинувачення на затриману особу.

До того ж законодавець не надає відповіді й на питання щодо форми участі захисника затриманої особи у такому судовому засіданні. Якщо припустити, що захисник так само залучається дистанційно, то чи можливо взагалі забезпечити конфіденційність спілкування затриманої особи зі своїм захисником?

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що нами поділяється погляд, відповідно до якого надається перевага саме судовому контролю в аспекті застосування до особи запобіжного заходу навіть за умови дистанційної участі затриманої особи у розгляді відповідного клопотання. Водночас чисельні питання щодо практики реалізації участі затриманої особи у судовому засіданні у такій формі свідчать про необхідність більш ретельного унормування цього інституту в чинному КПК.

Надалі торкнемось окремих аспектів дистанційної можливості здійснення інших судово-контрольних процедур.

Відповідно до п. 20-5 Перехідних положень чинного КПК на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження у порядку, визначеному статтею 135 цього Кодексу. Слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою у режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує.

На підставі зазначеного положення відеоконференція могла застосовуватися в будь-якому судово-контрольному провадженні окрім обрання запобіжного заходу (а також надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування відповідно до абзацу 2 п. 20-5 Перехідних положень).

Водночас враховуючи, що з 1 липня 2023 року постановою Кабінету Міністрів України від 27 червня 2027 року карантин, встановлений з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 скасовано, п. 20-5 Перехідних положень КПК є незастосовним. Проте жодних особливостей щодо здійснення судового контролю в режимі відеоконференції в умовах воєнного стану чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить (окрім абзацу 3 п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК).

Натомість передбачаючи особливості досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану законодавець пішов іншим шляхом. Так, частина повноважень слідчих суддів передані керівникам органу прокуратури у випадку, коли здійснення таких повноважень об'єктивно неможливе (п. 2 ч. 1, ч. 2 ст. 615). Однак нами негативно оцінюються такі зміни. По-перше, хто та в який спосіб може визначити відсутність такої можливості законодавцем не визначено.[5] По-друге, таким, що не відповідає Конституції України виглядає передання до повноважень керівника органу прокуратури розгляд питань про продовження дії запобіжного заходу

у вигляді тримання під вартою (ч. 2 ст. 615 КПК). Адже відповідно ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У рішенні від 23.11.2017 № 1-р/2017 Конституційний Суд України вказує, що «продовження дії заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою… без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування» [15] є неконституційним. А ще — таким, що обмежує права особи на свободу та особисту недоторканність. У рішенні від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 Конституційний Суд України акцентує, що «Конституційна роль судів системи судоустрою України, гарантована приписами статті 29 Конституції України, зумовлена тим, що жоден інший орган державної влади не наділений відповідними повноваженнями щодо перевірки обґрунтованості втручання у право на свободу та особисту недоторканність і не володіє відповідними гарантіями неупередженості та незалежності, визначеними статтями 124, 125, 126 Основного Закону України. Викладене безумовно не сприяє забезпеченню прав та законних інтересів людини у кримінальному провадженні» (п. 6.1) [16].

Тож більш правильним на наше переконання було б передбачити можливість розгляду питань, віднесених до повноважень слідчого судді, в режимі відеоконференції на підставі ст. 336 КПК. Відмітимо, що попри відсутність відповідного нормативного врегулювання в чинному КПК, посилаючись на лист Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03 березня 2022 року № 1/0/2–22, слідчі судді задовольняють клопотання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції.[17] Водночас видається логічним унормувати можливість розгляду питань, віднесених до повноважень слідчого судді, в режимі відеоконференції в ст. 232 КПК.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На підставі вище викладеного обґрунтованим видається висновок, що нормативне регулювання здійснення дистанційного досудового розслідування потребує свого вдосконалення у двох напрямах: 1. спрощення здійснення окремих дистанційних процедур; 2. розширення переліку процесуальних дій, які можуть здійснюватись під час досудового розслідування в дистанційній формі.

Перспективним напрямом наукового дослідження видається здійснення дистанційного перекладу як під час досудового розслідування так і в судовому провадженні. Окремим предметом наукового пошуку може стати питання щодо здійснення перекладу письмових документів у кримінальному провадженні за допомогою цифрових технологій.

Література

1. Глинська Н. В. Дистанційний допит під час досудового розслідування vs діяти тут і зараз. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри:* зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2023. 64–66. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6bd0c5f4-2070-4592-80d0-f32141e7d5c1/content (дата звернення: 22.10.2024).

2. Hloviuk I., Zavtur V. Кримінальне провадження в Україні в режимі воєнного стану. The Challenges and Opportunities in Law. Ukrainian Case under the Conditions of War. Monograph, edited by Tomas Davulis, Ligita Gasparėnienė. Kraków, 2023. P. 517–633.

3. Павлова Н. Проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції при розслідуванні шахрайства в умовах особливих правових режимів (епідемії, пандемії, воєнного стану та ін.). *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. Спеціальний випуск № 2. С. 216. URL: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/297/268 (дата звернення: 22.10.2024).

4. Пасюк Т. Б., Антонюк А. Б. Позитивні та негативні сторони використання відеоконференції під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/101.pdf (дата звернення: 22.10.2024),

5. Шаренко С. Л. Щодо актуальності діяльності суду під час воєнного стану. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права* (м. Харків, 23 груд. 2022 р.): електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. Харків : Право, 2022. С. 35.

6. Відеоконференція у кримінальному провадженні : науково-методичні рекомендації / Цуцкіридзе М. С., Тетерятник Г. К., Бурлака В. В., Мудрецька Г. В., Гайду С. В. та ін. Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 72 с.

7. Клепка Д. І. Здійснення судового контролю під час досудового розслідування в режимі дистанційного судового провадження: аналіз судової практики. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2022. Вип. 44. С. 88–97.

8. Ширіна С. А. Дистанційний судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення, пов'язані із безпекою дорожнього руху. *Митна справа.* 2011. No 6(78). Ч. 2. С. 174–180.

9. Сахновський проти Росії: Рішення Європейського суду з прав людини від 22.09.2010 (Заява № 21272/03). URL: https://precedent.in.ua/2016/04/08/sahnovskyj-protyv-rossyy-gc/ (дата звернення: 22.10.2024).

10. Braun S. Keep your distance? Remote interpreting in legal proceedings: A critical assessment of a growing practice. *Interpreting International Journal of Research and Practice in Interpreting*. 2013. doi: 10.1075/intp.15.2.03bra.

11. Braun S. Recommendations for the use of video-mediated interpreting in criminal proceedings. URL: https://www.researchgate.net/publication/262047707_Recommendations_for_the_use_of_video-mediated_interpreting_in_criminal_proceedings (дата звернення: 22.10.2024).

12. Клепка Д. І. Дистанційний переклад у кримінальному провадженні: pros & cons. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнарод. наук.-практ. конф.* (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека», ф-т № 1. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 172–175.

13. Шило О. Г. Окремі питання застосування затримання у вчиненні кримінального правопорушення. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. О. Г. Шило; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. 358 с.

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Канджов проти Болгарії» від 6 листопада 2004 року заява № 68294/01. URL: https://zakononline.com.ua/echr-practice/show/9562?utm_source=Telegram_Post&utm_medium=Telegram_Post&utm_campaign=Telegram_Post (дата звернення: 25.05.2023).

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23.11.2017 № 1-р/2017 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text (дата звернення: 22.10.2024).

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116 (дата звернення: 22.10.2024).

17. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 3 червня 2024 року справа № 761/19656/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119447078 (дата звернення: 22.10.2024).

References

1. Hlynska N. V. Dystantsiinyi dopyt pid chas dosudovoho rozsliduvannia vs diiaty tut i zaraz. Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry: zb. dop. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 12 kvit. 2023 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kryminol. asots. Ukrainy, Nauk. park "Nauka ta bezpeka". Kharkiv: KhNUVS, 2023. 64–66. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6bd0c5f4-2070-4592-80d0-f32141e7d5c1/content [in Ukrainian].

2. Hloviuk I., Zavtur V. Kryminalne provadzhennia v Ukraini v rezhymi voiennoho stanu. The Challenges and Opportunities in Law. Ukrainian Case under the Conditions of War. Monograph, edited by Tomas Davulis, Ligita Gasparėnienė. Kraków, 2023. P. 517–633.

3. Pavlova N. Provedennia dopytu ta vpiznannia u rezhymi videokonferentsii pry rozsliduvanni shakhraistva v umovakh osoblyvykh pravovykh rezhymiv (epidemii, pandemii, voiennoho stanu ta in.). *Naukovyi visnyk DDUVS*. 2023. Spetsialnyi vypusk № 2. C. 216. URL: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/297/268 [in Ukrainian].

4. Pasiuk T. B., Antoniuk A. B. Pozytyvni ta nehatyvni storony vykorystannia videokonferentsii pid chas kryminalnoho provadzhennia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/101.pdf [in Ukrainian].

5. Sharenko S. L. Shchodo aktualnosti diialnosti sudu pid chas voiennoho stanu. Tsyfrova transformatsiia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: materialy kruhloho stolu, prysviach. Vseukr. tyzhniu prava (m. Kharkiv, 23 hrud. 2022 r.): elektron. nauk. vyd. / [redkol.: N. V. Hlynska (holov. red.), D. I. Klepka, A. A. Barabash]; NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, Vid. doslidzh. problem krym. prots. ta sudoustroiu. Kharkiv: Pravo, 2022. S. 35 [in Ukrainian].

6. Videokonferentsiia u kryminalnomu provadzhenni: naukovo- metodychni rekomendatsii / Tsutskiridze M. S., Teteriatnyk H. K., Burlaka V. V., Mudretska H. V., Haidu S. V. ta in. Odesa: Odeskyi derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 72 s. [in Ukrainian].

7. Klepka D. I. Zdiisnennia sudovoho kontroliu pid chas dosudovoho rozsliduvannia v rezhymi dystantsiinoho sudovoho provadzhennia: analiz sudovoi praktyky. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. 2022. Vyp. 44. S. 88–97 [in Ukrainian].

8. Shyrina S. A. Dystantsiinyi sudovyi rozghliad sprav pro administratyvni pravoporushennia, poviazani iz bezpekoiu dorozhnoho rukhu. *Mytna sprava*. 2011. No 6(78). Ch. 2. S. 174–180 [in Ukrainian].

9. Sakhnovskyi proty Rosii: Pishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 22.09.2010 (Zaiava № 21272/03). URL: https://precedent.in.ua/2016/04/08/sahnovskyj-protyv-rossyy-gc/ [in Ukrainian].

10. Braun S. Keep your distance? Remote interpreting in legal proceedings: A critical assessment of a growing practice. Interpreting *International Journal of Research and Practice in Interpreting*. 2013. doi: 10.1075/intp.15.2.03bra.

11. Braun S. Recommendations for the use of video-mediated interpreting in criminal proceedings. URL: https://www.researchgate.net/publication/262047707_Recommendations_for_the_use_of_video-mediated_interpreting_in_criminal_proceedings.

12. Klepka D.I. Dystantsiinyi pereklad u kryminalnomu provadzhenni: pros & cons. *Teoretyko-prykladni problemy kryminalnoho protsesu ta kryminalistyky v umovakh voiennoho stanu: tezy dop. Mizhnarod. nauk.-prakt. konf.* (m. Kamianets-Podilskyi, 24 lystop. 2023 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Nauk. park "Nauka ta bezpeka", f-t № 1. Kamianets-Podilskyi: KhNUVS, 2023. S. 172–175 [in Ukrainian].

13. Shylo O.H. Okremi pytannia zastosuvannia zatrymannia u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia. Yednist sudovoi praktyky u vymiri standartiv yakosti kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy: monohrafiia / za zah. red. O.H. Shylo; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V.V. Stashysa. Kharkiv: Pravo, 2022. 358 s. [in Ukrainian].

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi "Kandzhov proty Bolharii" vid 6 lystopada 2004 roku zaiava № 68294/01. URL: https://zakononline.com.ua/echr-practice/show/9562?utm_source=Telegram_Post&utm_medium=Telegram_Post&utm_campaign=Telegram_Post [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia tretoho rechennia chastyny tretoi statti 315 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy vid 23.11.2017 № 1-r/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text [in Ukrainian].

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Onishchenka Ruslana Illicha, Havryliuka Dmytra Mykhailovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny shostoi statti 615 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro harantii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav osib, yakykh utrymuiut pid vartoiu)vid 18.07.2024 № 8-r(II)/2024 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116 [in Ukrainian].

17. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 3 chervnia 2024 roku sprava № 761/19656/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119447078 [in Ukrainian].

УДК 343.1

Пилипенко Дмитро Олексійович
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ
Pylypenko Dmytro
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal Law Disciplines, Faculty No. 2
Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute
Donetsk State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-1299-6178

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10587

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ABOUT PROCEDURAL MECHANISM FOR APPEALING DECISIONS, ACTIONS OR INSECURITY OF AUTHORIZED REPRESENTATIVES OF THE STATE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE

Анотація. *Вступ. Процесуальний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності учасників кримінального провадження, які є уповноваженими представниками держави фактично являє собою процесуальний механізм, який покликаний забезпечити належну реалізацію конституційного права людини та громадянина на оскарження результатів діяльності або бездіяльності вищевказаних посадових осіб. Важливість цього механізму важко переоцінити для всієї кримінальної процесуальної сфери. Додаткової актуальності вказаний процесуальний порядок оскарження набуває на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні, адже саме під час цієї стадії здійснюється формування й остаточне формулювання обвинувальної тези. Цей практичний аспект регламентує собою неминучість перетину сфер державних та приватних інтересів у сфері кримінального провадження. Таким чином належна регламентації процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави забезпечуватиме дотримання прав учасників кримінального провадження, які при цьому відстоюють особистий інтерес.*

Мета — визначити засадничі основи, а також з'ясувати перелік учасників кримінального провадження, що є уповноваженими представниками держави рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені під час стадії досудового розслідування.

Матеріали і методи. Серед основних матеріалів, використаних під час дослідження процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування слід виділити чинне кримінальне процесуальне законодавство України; наукові праці та теоретичні розробки вчених, що досліджували та досліджують питання належної регламентації процедури оскарження у кримінальному провадженні, а також інші матеріали, що дозволили більш детально та аргументовано розкрити тему дослідження.

Серед методів, що застосовувались під час дослідження, можна окреслити такі: метод структурно-системного аналізу (використовувався під час дослідження елементів процесуального механізму оскарження під час стадії досудового розслідування; логічний метод (для визначення логіки законодавця, закладеної в конкретних процесуальних нормах, що визначають перелік учасників кримінального провадження з числа уповноважених представників держави рішення, дії чи бездіяльність яких підлягають оскарженню під час стадії досудового розслідування); герменевтичний метод (для з'ясування змісту окремих процесуальних засад, що є основою процесуального механізму оскарження в кримінальному провадженні).

Результати. На підставі здійсненого дослідження визначено засадничі основи процесуального порядку оскарження в кримінальному провадженні, а також з'ясовано перелік учасників кримінального провадження, що є представниками держави рішення, дії чи бездіяльність яких підлягають оскарженню під час стадії досудового розслідування.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях з цієї тематики варто приділити увагу вивченню й поліпшенню системи процесуальних засад, які є основою процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування. Крім цього перспективним вектором у цьому питані також є подальша належна кореляція текстуального змісту процесуальних норм щодо їх узгодженості у визначенні переліку учасників кримінального провадження з числа представників сторони обвинувачення рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені під час стадії досудового розслідування.

Ключові слова: *кримінальний процес, кримінальне провадження, право на оскарження, механізм оскарження у кримінальному провадженні, процесуальний порядок оскарження під час стадії досудового розслідування, засади процесуального порядку оскарження, керівник органу досудового розслідування, слідчий, дізнавач, співробітник оперативного підрозділу.*

Summary. *Introduction. The procedural procedure for appealing decisions, actions or inaction of participants in criminal proceedings who are authorized representatives of the state is actually a procedural mechanism designed to ensure the proper implementation of the constitutional right of a person and citizen to appeal the results of the activities or inaction of the above-mentioned officials. The importance of this mechanism is difficult to overestimate for the entire criminal procedural sphere. The specified procedural procedure for appealing acquires additional relevance at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings, because it is during this stage that the formation and final formulation of the indictment thesis is carried out. This practical aspect regulates the inevitability of the intersection of the spheres of state and private interests in the field of criminal proceedings. Thus, proper regulation of the procedural mechanism of appealing decisions, actions or inactions of authorized state representatives will ensure respect for the rights of participants in criminal proceedings, who are defending their personal interests.*

The purpose of the article is determine the fundamental grounds, as well as clarify the list of participants in criminal proceedings who are representatives of the state whose decisions, actions or inactions are subject to appeal during the pre-trial investigation stage.

Materials and methods. Among the main materials used in the study of the procedural procedure for appealing decisions, actions or inaction of authorized state representatives during the pre-trial investigation stage, the current criminal procedural legislation of Ukraine should be highlighted; scientific works and theoretical developments of scientists who have studied and are studying the issue of proper regulation of the appeal procedure in criminal proceedings, as well as other materials that allowed us to reveal the topic of the study in more detail and with more arguments.

Among the methods used during the study, the following can be outlined: the method of structural-system analysis (used during the study of the elements of the procedural mechanism of appeal during the pre-trial investigation stage; the logical method (to determine the logic of the legislator, laid down in specific procedural norms that determine the list of participants in criminal proceedings from among the authorized representatives of the state whose decisions, actions or inaction are subject to appeal during the pre-trial investigation stage); the hermeneutic method (to clarify the content of individual procedural principles, which are the basis of the procedural mechanism of appeal in criminal proceedings).

Results. Based on the research conducted, the fundamental principles of the procedural order of appeal in criminal proceedings were determined, and a list of participants in criminal proceedings who are representatives of the state, whose decisions, actions or inactions are subject to appeal during the pre-trial investigation stage, was also clarified.

Prospects. In further scientific research on this topic, it is worth paying attention to the study and improvement of the system of procedural principles, which are the basis of the procedural order for appealing decisions, actions or inaction of authorized representatives of the state during the pre-trial investigation stage. In addition, a promising vector in this issue is also the further proper correlation of the textual content of procedural norms regarding their consistency in determining the list of participants in criminal proceedings from among the representatives of the prosecution whose decisions, actions or inaction may be appealed during the pre-trial investigation stage.

Key words: *criminal process, criminal proceedings, right to appeal, appeal mechanism in criminal proceedings, procedure for appeal at the stage of pre-trial investigation, principles of procedural mechanism for appeal, head of pre-trial investigation body, investigator, inquirer, employee of the operational unit.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування національної системи кримінальної юстиції потребують поліпшення всі її структурні елементи, враховуючи галузь кримінального процесуального законодавства. Значущість цієї галузі законодавства важко переоцінити, враховуючи спектр правовідносин, які нею регулюються. Тому удосконалення нормативних конструкцій чинного кримінального процесуального закону є фактично перманентним процесом, який обмовлений необхідністю покращення як самого процесуального закону так й забезпечення подальшої належної регламентації механізму правовідносин, що ним регулюються.

Одним з процесуальних механізмів, який потребує певного корегування з боку законодавця є визначений законом порядок оскарження рішень, дій чи

бездіяльності уповноважених державою учасників кримінального провадження під час реалізації стадії досудового розслідування. Ключовими аспектами цього механізму безумовно є засаднича основа цього процесу, а також фактор належного визначення переліку учасників кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність яких підлягають оскарженню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням правових засад, а також умов й порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування досліджувалися такими науковцями як М. Д. Денисовський [3], Д. І. Клепка [8], Л. М. Лобойко [6], Д. В. Лученко [4], І. М. Одинцова [7], І. О. Томчук [3], В. І. Шестаков [11], О. Г. Яновська [5] та ін.

Метою статті є належне визначення засадничих основ, а також з'ясування переліку учасників кримінального провадження, що є уповноваженими представниками держави рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені під час стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Це конституційне право людини і громадянина на оскарження рішень, дій або бездіяльності уповноважених представників держави також знайшло відображення в змісті чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК). Так згідно з ч. 1 ст. 24 КПК кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом [2]. Цілком обґрунтованим в цьому контексті є твердження про те, що право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією з найважливіших гарантій захисту прав та свобод особи під час досудового розслідування. Цим зумовлено визнання його забезпечення однією із засад кримінального провадження, що зазначено у ст. ст. 7, 24 КПК [3, с. 145]. Д. В. Лученко з цього питання слушно зазначає, що вказане конституційне право на оскарження належить до основних юридичних можливостей людини, які визначають якість її існування в соціумі; право на оскарження є природним, невід'ємним і невідчужуваним; універсальним; має пріоритетний характер по відношенню до інтересів носіїв публічно-владних повноважень чи держави в цілому; є рівним для кожного; гарантується в межах міжнародних стандартів [4, с. 85–87]. О. Г. Яновська зазначає, що право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією з найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав та свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування, так і інших осіб, що беруть участь в ньому [5, с. 10]. Л. М. Лобойко вказує, що оскарження можна розглядати як засіб боротьби проти свавілля слідчого і прокурора [6, с. 92].

І. М. Одинцова пропонуючи авторське визначення категорії оскарження слушно наголошує, що вона являє собою засновану на кримінальному процесуальному законі діяльність з подання (направлення), прийому, реєстрації, розгляду та вирішення скарги про порушення (або можливе порушення) прав, свобод та законних інтересів осіб кримінально-процесуальною дією, рішенням чи бездіяльністю службових осіб, що ведуть процес [7, с. 310]. Д. І. Клепка досліджуючи вказане питання виділяє такі основні риси процедури оскарження як свобода оскарження, урегульованість, активна поведінка зацікавленої особи, гарантованість, диспозитивність [8, с. 29]. Цілком підтримуючи авторку щодо визначення основних рис процедури оскарження, слід зазначити, що запропоновані авторські критерії фактично являють собою кримінальні процесуальні засади вказаної процедури. При цьому запропоновані авторкою риси (засади) процедури оскарження сформовані з оглядкою на процесуальну фігуру особи, яка здійснює таке оскарження.

З одного боку, такий підхід є цілком логічним, враховуючи загальну парадигму сприйняття змісту категорії оскарження у кримінальному процесі у контексті забезпечення права людини та громадянина на відстоювання особистих інтересів перед державою в особі її уповноважених представників. З іншого боку, як вбачається, сприйняття процедури оскарження в кримінальному процесі виключно навколо особи «скаржника» дещо звужує процесуальний зміст та сутність цієї процедури. Засадничі основи, що належним чином забезпечують реалізацію права особи й громадянина на оскарження мають також в рівній мірі охоплювати й визначати обов'язок уповноважених представників держави на розгляд такої скарги та вирішення її по суті. Така дуальна сутність процедури оскарження більшою мірою відповідає її процесуальному характеру.

Тому крім запропонованих авторкою засад процедури оскарження, до їх переліку також доцільно додати й інші засади. Цілком логічним є включення засади справедливості до цього переліку. Цей принцип набуває додаткової актуальності у сфері правореалізації, де кожен із суб'єктів, залучених до цього процесу, сподівається саме на суб'єктивно справедливе рішення органу правозастосування [9, с. 169]. Тому подання скарги у кримінальному процесі фактично ініційовано внутрішнім бажанням особи до справедливого розгляду та вирішення цієї скарги уповноваженими на це представниками держави.

Крім цього до вказаного переліку засад процедури оскарження також доцільно включити принцип публічності. Щодо сутності цієї засади слід зазначити, що у сфері права поширеним є визначення

публічності як категорії, що відображає собою діяльність уповноважених суб'єктів, тобто публічних (державних) органів з провадження в кримінальних справах. Така діяльність здійснюється з метою захисту інтересів як пересічних громадян, так і держави загалом [10, с. 130]. Таким чином цей принцип є цілком доречним для належного визначення процедури оскарження в кримінальному процесі, враховуючи її суб'єктивну складову, яка охоплює як пересічних осіб та громадян, що подають скарги, так й представників держави, які уповноважені нею на розгляд й вирішення таких скарг по суті.

В межах статті окремо слід здійснити аналіз визначеного у законі переліку учасників кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність яких підлягають оскарженню. Так, відповідно до ст. 303 КПК під час досудового розслідування можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора. Разом з тим у ч. 1 ст. 24 КПК зазначено, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора та слідчого [2]. Отже відповідно до змісту цієї процесуальної норми під час кримінального провадження можуть бути оскаржені процесуальні рішення, дії чи бездіяльність таких представників органів досудового розслідування як прокурор та слідчий.

Таке законодавче визначення переліку учасників кримінального провадження результати процесуальної діяльності (бездіяльності) яких підлягають оскарженню не в повній мірі корелюється з позицією законодавця окресленою ним у вищезгаданій ст. 303 КПК. Так у змісті ч. 1 ст. 24 КПК серед законодавчо визначених учасників кримінального провадження відсутній дізнавач, який здійснює досудове розслідування у формі дізнання. На моє особисте переконання, за для належної кореляції процесуальних норм, що в межах кримінальної процесуальної сфери визначають й врегульовують однорідний характер правовідносин, доцільно до переліку учасників кримінального провадження, процесуальні рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені, що, у свою чергу, визначені у змісті ч. 1 ст. 24 КПК, додати такого учасника кримінального провадження як дізнавач.

Продовжуючи розгляд питання щодо визначення учасників кримінальних процесуальних відносин процесуальні рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені під час стадії досудового розслідування кримінального провадження, слід додатково проаналізувати чинний зміст ст. 303 КПК. Нагадаю, що відповідно до цієї процесуальної норми, на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора. На мій особистий погляд такий перелік учасників кримінального провадження не є вичерпним. Враховуючи зміст чинного КПК, окремі учасники кримінального провадження за певних умов уповноважені користуватися процесуальним статусом слідчого, а тому доцільно додати цих учасників до змісту ст. 303 КПК. Про це більш детально мова піде далі.

Отже, позиція законодавця щодо визначення переліку учасників кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені не завжди схвально сприймається вітчизняними науковцями. Так, В.І. Шестаков зазначає, що рішення про включення до переліку учасників кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені керівника органу досудового розслідування, заслуговує на увагу [11, с. 134]. Слід підтримати автора та його позицію щодо розширення переліку учасників кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені за рахунок включення до цього переліку керівника органу досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 39 КПК цей учасник кримінального провадження уповноважений здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому процесуальним статусом слідчого [2].

Реалізація повноважень слідчого керівником органу досудового розслідування не призводить до остаточної практичної конвергенції двох процесуальних статусів цих учасників кримінального провадження. Особисте здійснення кримінального провадження керівником органу досудового розслідування можливе лише виключно за умов користування останнім повноваженнями слідчого. За таких умов, враховуючи фактор тимчасовості, який є смисловим елементом дієприслівника «користуючись», що згаданий у п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК, а також сутність процесуальних повноважень керівника органу досудового розслідування визначених у ч. 2 ст. 39 КПК, факт набуття цією посадового особою процесуального статусу слідчого має тимчасовий характер та в практичних реаліях характеризується епізодичністю. Тому за будь-яких умов, процесуальні фігури керівника органу досудового розслідування та слідчого є відокремленими між собою попри певні тимчасові суміщення їх процесуальних статусів, враховуючи повноваження визначені чинним КПК.

Таким чином керівник органу досудового розслідування, який за певних умов користується повноваженнями слідчого, не змінює свого основного процесуального статусу керівника органу досудового розслідування, а лише, при цьому, додатково та тимчасово набуває процесуального статусу слідчого. Враховуючи викладене, зміст ст. 303 КПК потребує певного корегування та визначення, що під час стадії досудового розслідування можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, а також керівника органу досудового розслідування, який здійснює досудове розслідування, користуючись повноваженнями слідчого.

Крім цього під час досудового розслідування керівник органу досудового розслідування не є єдиним учасником кримінального провадження, який за

певних умов може користуватися процесуальними повноваженнями слідчого. Так, відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК, під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Як й у випадку з визначенням сутності процесуального статусу керівника органу досудового розслідування за умов використання ним повноважень слідчого, основний процесуальний статус співробітника оперативного підрозділу так само залишається незмінним. Використання при цьому вказаним співробітником процесуальних повноважень слідчого характеризується тимчасовістю, а отже є додатковим елементом до основного процесуального статусу співробітника оперативного підрозділу. Таким чином зміст ст. 303 КПК також доцільно доповнити таким учасником кримінального провадження як співробітник оперативного підрозділу та визначити процесуальну можливість оскарження його рішень, дій чи бездіяльності за умов використання ним повноважень слідчого під час стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процесуальний механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених державою осіб, які здійснюють кримінальне провадження потребує окремої уваги з боку законодавця. Належна нормативна регламентація цього механізму неодмінно забезпечуватиме дотримання конституційного права громадян на оскарження результатів діяльності або бездіяльності представників державної й місцевої влади. На даний час відображений у чинному кримінальному процесуальному законі порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування, в цілому є достатньо визначеним та дієвим. Разом з тим окремим вектором подальшого дослідження цього процесуального механізму слід визначити комплекс правових засад, які фактично його визначають та утворюють належне підґрунтя для поліпшення нормативної регламентації порядку оскарження уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування. Крім цього також окремим напрямом подальшого удосконалення механізму оскарження є належна кореляція текстуального змісту процесуальних норм у контексті їх узгодженості визначення переліку учасників кримінального провадження, а саме представників сторони обвинувачення рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені під час стадії досудового розслідування.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348 (дата звернення: 29.12.2024).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 29.12.2024).

3. Денисовський М.Д., Томчук І.О., Колінько С.Ю. Поняття та значення інституту оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування у кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2021. № 2. С. 144–149.

4. Лученко Д.В. Інститут оскарження в адміністративному праві: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 441 с.

5. Яновська О.Г. Інститут оскарження на стадії досудового розслідування. *Адвокат*. 2013. № 1 (148). С. 10–13.

6. Лобойко Л.М. Оскарження початку досудового розслідування: щодо потреби законодавчої регламентації. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. Вип. 28. С. 89–98.

7. Одинцова І.М. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності на досудовому розслідуванні стороною захисту. *Право і суспільство.* 2013. № 6. С. 307–312.

8. Клепка Д.І. Оскарження рішень дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 211 с.

9. Пилипенко Д.О. Принципи кримінально-виконавчого права: теоретико-правове дослідження: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2023. 428 с.

10. Пилипенко Д.О. Принцип публічності кримінально-виконавчого права України. *Правовий часопис Донбасу.* 2022. Vol. 2, № 4(81). С. 129–134.

11. Шестаков В.І. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора як предмет оскарження у кримінальному провадженні. *Форум Права.* 2018. № 3. С. 131–140.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР. (1996). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. (2012). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

3. Denysovskyi M. D., Tomchuk I. O., Kolinko S. Yu. (2021). Poniattia ta znachennia instytutu oskarzhennia ukhval slidchoho suddi pid chas dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu protsesi [The concept and significance of the institution of appealing the decisions of the investigating judge during the pre-trial investigation in criminal proceedings]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* № 2. P. 144–149 [in Ukrainian].

4. Luchenko D. V. (2017). Instytut oskarzhennia v administratyvnomu pravi [The Institute of Appeal in Administrative Law]: dys. … doktora yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv. 441 s. [in Ukrainian].

5. Yanovska O. H. (2013). Instytut oskarzhennia na stadii dosudovoho rozsliduvannia [The Institute of Appeal at the Stage of Pre-Trial Investigation]. *Advokat.* № 1 (148). P. 10–13 [in Ukrainian].

6. Loboiko L. M. (2014). Oskarzhennia pochatku dosudovoho rozsliduvannia: shchodo potreby zakonodavchoi rehlamentatsii [Appeal against the start of a pre-trial investigation: regarding the need for legislative regulation.]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu.* Vyp. 28. P. 89–98 [in Ukrainian].

7. Odyntsova I. M. (2013). Oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti na dosudovomu rozsliduvanni storonoiu zakhystu [Appealing decisions, actions or inactions during the pre-trial investigation by the defense]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. P. 307–312 [in Ukrainian].

8. Klepka D. I. (2017). Oskarzhennia rishen dii chy bezdiialnosti pid chas dosudovoho rozsliduvannia yak okremyi vyd provadzhennia [Appealing decisions on actions or inaction during pre-trial investigation as a separate type of proceedings]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv. 211 s. [in Ukrainian].

9. Pylypenko D. O. (2023). Pryntsypy kryminalno-vykonavchoho prava: teoretyko-pravove doslidzhennia [Principles of criminal and executive law: theoretical and legal research]: monohrafiia. Kyiv: VD "Dakor". 428 s. [in Ukrainian].

10. Pylypenko D. O. (2022). Pryntsyp publichnosti kryminalno-vykonavchoho prava Ukrainy [The principle of publicity of criminal and executive law of Ukraine]. *Pravovyi chasopys Donbasu.* Vol. 2, № 4(81). P. 129–134 [in Ukrainian].

11. Shestakov V. I. (2018). Rishennia, dii chy bezdiialnist slidchoho abo prokurora yak predmet oskarzhennia u kryminalnomu provadzhenni [Decisions, actions or inaction of an investigator or prosecutor as a subject of appeal in criminal proceedings]. *Forum Prava.* № 3. P. 131–140 [in Ukrainian].

УДК 355.5

Артюшенко Олександр Вікторович
заступник начальника кафедризагальновійськових дисциплін
Військово-юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, підполковник
Artiushenko Oleksandr
Deputy Head of the Department of General Military Disciplines
Military Law Institute of Yaroslav MudryiNational Law University
ORCID: 0000-0002-2831-8518

Мороховський Микола Леонідович
доцент кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
підполковник
Morokhovskyi Mykola
Associate Professor at the Department of General Military Disciplines
Military Law Institute of Yaroslav MudryiNational Law University
ORCID: 0009-0000-5116-3529

Сідак Анастасія Павлівна
курсантка
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Sidak Anastasia
Cadet of the
Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0009-0000-4451-0967

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10533

ОРГАНІЗАЦІЯ ВСЕБІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ НГ УКРАЇНИ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ В ОПЕРАТИВНОМУ ПІДПОРЯДКУВАННІ ЗС УКРАЇНИ ПІД ЧАС СТРИМУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

ORGANIZATION OF COMPREHENSIVE SECURITY OF UNITS OF THE NG OF UKRAINE WHICH ARE UNDER THE OPERATIONAL COMMANDMENT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING CONTAINING ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIA

Анотація. *Вступ. У дослідженні розглядаються ключові питання організації всебічного забезпечення підрозділів Національної гвардії України в контексті триваючого збройного конфлікту з РФ. З розвитком військових операцій потреба в адаптивних, ефективних та інтегрованих механізмах підтримки стає все більш актуальною. Дослідження зосереджено на розумінні та вдосконаленні стратегій матеріально-технічного забезпечення, оперативної та ресурсної підтримки, які дозволяють Національній гвардії зберігати боєздатність під час операцій у складі української армії.*

Мета. Мета статті – вивчити комплексну базу для організації різнобічного забезпечення підрозділів Національної гвардії, підпорядкованих Збройним Силам України, під час воєнного протистояння, оптимізації розподілу ресурсів, матеріально-технічної ефективності та оперативної стійкості.

Матеріали і методи. Методологія дослідження включає оперативний аналіз поточної практики забезпечення, всебічний огляд наукової літератури з тематики, емпіричні дані про поточні військові операції, порівняльну оцінку стратегій підтримки. Такий підхід дозволяє всебічно вивчити проблеми і можливості організації підтримки Національної гвардії під час збройного конфлікту.

Зокрема, в роботі були використані наступні методи. Догматичний метод дослідження полягав у комплексному нормативному аналізі існуючої законодавчої бази, що регулює питання військового забезпечення, національної безпеки і оборони. У ході дослідження були критично розглянуті чинні законодавчі положення, що стосуються діяльності Національної гвардії, взаємодії між військовими підрозділами та механізмів підтримки під час збройного конфлікту.

Було проведено порівняльно-правовий аналіз для оцінки підходів до регулювання та виявлення правових прогалин і потенційних поліпшень для забезпечення підрозділів Національної гвардії. Методологія дослідження включала також оцінку конституційних та законодавчих основ військової підтримки та вивчення процедурних рамок, які визначають оперативну координацію та стратегії підтримки військових підрозділів під час складних сценаріїв конфлікту.

Результати. В ході дослідження було проведено всебічний аналіз механізмів забезпечення підрозділів Національної гвардії і розроблена стратегічна структура, що відповідає важливим оперативним завданням. Автори виявили систематичні прогалини в існуючих структурах забезпечення, запропонували інноваційні стратегії розподілу ресурсів і різні моделі підтримки, адаптовані до конкретних вимог сьогодення. Дослідження виявило значне поліпшення взаємодії між підрозділами Національної гвардії та армії, створення більш ефективних протоколів зв'язку та координації.

Ключові методологічні нововведення включають передові методики відстеження ресурсів, прогнозні моделі для прогнозування потреб у підтримці та всебічну оцінку законодавчої та нормативної бази, що регулює різні види забезпечення. Автори підтвердили висновки на основі ретельного аналізу оперативних даних, надавши конкретні рекомендації військовим планувальникам та продемонструвавши потенціал для значного підвищення ефективності підтримки.

У дослідженні зазначені рекомендації щодо цифрової платформу для відстеження логістики в режимі реального часу та інтегровані системи зв'язку, розроблено складний підхід до інтеграції технологій, а також виявлено ключові ідеї для управління підтримкою в гібридній війні.

Перспективи. У дослідженні представлена базова методологія перетворення організації всебічного забезпеченення і пропонується її потенційне застосування і поза контекстом поточних конфліктів. Майбутні розробки можуть включати подальше вдосконалення стратегій підтримки, інтеграцію технологій та розробку більш гнучкої оперативної структури. Запропонований підхід може служити зразком для військових організацій, які стикаються зі складними оперативними завданнями.

Ключові слова: *Національна гвардія, військове забезпечення, оперативне підпорядкування, збройний конфлікт, матеріально-технічне управління, розподіл ресурсів, військова ефективність, гібридна війна, організація забезпечення, боєготовність.*

Summary. *Introduction. The study examines the key issues of organizing comprehensive support for the units of the National Guard of Ukraine in the context of the ongoing armed conflict with Russia. With the development of military operations, the need for adaptive, effective and integrated support mechanisms is becoming increasingly important. The study focuses on understanding and improving logistics, operational and resource support strategies that allow the National Guard to maintain combat capability during operations as part of the Ukrainian army.*

Purpose. The purpose of the article is to study a comprehensive framework for organizing comprehensive support of the National Guard units subordinated to the Armed Forces of Ukraine during military confrontation, and to optimize resource allocation, logistical efficiency and operational stability.

Materials and Methods. The research methodology includes an operational analysis of current support practices, a comprehensive review of scientific literature on the topic, empirical data on current military operations, and a comparative assessment of support strategies. This approach allows us to comprehensively study the problems and opportunities of organizing support for the National Guard during armed conflict.

In particular, the following methods were used in the study. The dogmatic method of research consisted of a comprehensive regulatory analysis of the existing legislative framework governing military support, national security and defense. The study critically examined the current legislative provisions relating to the activities of the National Guard, interaction between military units and support mechanisms during armed conflict.

A comparative legal analysis was conducted to assess approaches to regulation and to identify legal gaps and potential improvements for the National Guard. The research methodology also included an assessment of the constitutional and legislative framework for military support and a study of the procedural framework that defines operational coordination and strategies for supporting military units during complex conflict scenarios.

Results. The study conducted a comprehensive analysis of the National Guard's support mechanisms and developed a strategic structure that meets important operational objectives. The authors identified systematic gaps in the existing support structures, proposed innovative strategies for resource allocation and various support models adapted to the specific requirements of the present day. The study revealed a significant improvement in the interaction between the National Guard and the army, creating more effective communication and coordination protocols.

Key methodological innovations include advanced resource tracking techniques, predictive models for forecasting support requirements, and a comprehensive assessment of the legal and regulatory framework governing various types of support. The authors supported their findings with a thorough analysis of operational data, providing concrete recommendations for military planners and demonstrating the potential for significant improvements in support effectiveness.

The study includes recommendations for a digital platform for real-time logistics tracking and integrated communications systems, a sophisticated approach to technology integration, and key insights for managing support in hybrid warfare.

Discussion. The study presents a basic methodology for transforming an allied support organization and suggests its potential application beyond the context of current conflicts. Future developments may include further refinement of support strategies, integration of technology, and development of a more flexible operational structure. The proposed approach can serve as a model for military organizations facing complex operational challenges.

Key words: *National Guard, military support, operational subordination, armed conflict, logistics management, resource allocation, military effectiveness, hybrid warfare, support organization, combat readiness.*

Постановка проблеми. У дослідженні розглядаються ключові питання організації всебічного забезпечення підрозділів Національної гвардії України в контексті триваючого збройного конфлікту з РФ. З розвитком військових операцій потреба в адаптивних, ефективних та інтегрованих механізмах підтримки стає все більш актуальною. Дослідження зосереджено на розумінні та вдосконаленні стратегій матеріально-технічного забезпечення, оперативної та ресурсної підтримки, які дозволяють Національній гвардії зберігати боєздатність під час операцій у складі української армії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всебічний аналіз наявних досліджень виявляє багатовимірний підхід до розуміння організаційних і логістичних проблем, з якими стикається Національна гвардія України в умовах конфлікту з РФ, що триває. Наукова праця А. В. Градецького, О. О. Манжоса, С. І. Андрусенка [2] засвідчила, що боєготовність Національної гвардії критично розглядає ефективне функціонування військової логістики як ключову умову її підвищення, наголошуючи на складному взаємозв'язку між логістикою та оперативною ефективністю. Також вони посилаються на ЗУ «Про Національну гвардію України» [1] для обґрунтування цього аспекту.

Крім того, у дослідженні С. П. Павлова та В. В. Горбатовського [3] надано конкретні рекомендації щодо вдосконалення зберігання мобільних засобів матеріально-технічного забезпечення у військових частинах і представлено цільовий підхід до розв'язання логістичних проблем. Доповнюючи ці технічні аспекти, дослідження О. В. Альбощія [4] присвячене методологічним аспектам оцінювання впливу логістики на виконання місії Національної гвардії та пропонує систематичний підхід до оцінювання ефективності логістики.

Науковий ландшафт ще більше збагачується стратегічним та оперативним аналізом, який контекстуалізує роль Національної гвардії в ширшій оборонній системі України. О. Крячко та О. Титаренко [7] детально розглядають ключову роль і місце оперативних сил у структурі сил оборони в умовах воєнного стану, надаючи важливе розуміння організаційної динаміки військових підрозділів під час конфлікту. Правові та організаційні аспекти були всебічно досліджені А. Б. Богуном [8], який вивчав правові та організаційні засади діяльності Збройних Сил та Національної гвардії в контексті завдань сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану. В праці таких дослідників як В. Бутузов, Д. Ковтонюк та І. Луговський [5] детально розглядаються особливості захисту персональних даних у Національній гвардії в умовах протидії збройній агресії, а в енциклопедичній праці В. В. Головка [6] подається ширший історичний контекст збройної агресії РФ проти України.

Разом ці публікації створюють міцне підґрунтя для розуміння багатогранних викликів організації інтегрованої підтримки НГУ, а також для подальших досліджень, зокрема у сферах адаптивних логістичних стратегій у сценаріях затяжних конфліктів, інтеграції технологій та оперативної координації між різними військовими організаціями. Проте, незважаючи на значний обсяг досліджень, залишаються невирішеними проблеми оперативної адаптації системи логістичної підтримки підрозділів НГУ до динамічних змін бойової обстановки та відсутність єдиного методологічного підходу до комплексного забезпечення підрозділів, що перебувають в оперативному підпорядкуванні українських військових. Необхідні подальші дослідження механізмів оперативного реагування на логістичні виклики, оптимізації процесів постачання та підтримання боєздатності сил НГУ в умовах триваючого воєнного стану.

Мета статті — вивчити комплексну базу для організації різнобічного забезпечення підрозділів Національної гвардії, підпорядкованих Збройним Силам України, під час воєнного протистояння, оптимізації розподілу ресурсів, матеріально-технічної ефективності та оперативної стійкості.

Матеріали і методи. Методологія дослідження включає оперативний аналіз поточної практики забезпечення, всебічний огляд наукової літератури з тематики, емпіричні дані про поточні військові операції, порівняльну оцінку стратегій підтримки. Такий підхід дозволяє всебічно вивчити проблеми і можливості організації підтримки Національної гвардії під час збройного конфлікту.

Зокрема, в роботі були використані наступні методи. Догматичний метод дослідження полягав у комплексному нормативному аналізі існуючої законодавчої бази, що регулює питання військового забезпечення, національної безпеки і оборони. У ході дослідження були критично розглянуті чинні законодавчі положення, що стосуються діяльності Національної гвардії, взаємодії між військовими підрозділами та механізмів підтримки під час збройного конфлікту.

Було проведено порівняльно-правовий аналіз для оцінки підходів до регулювання та виявлення правових прогалин і потенційних поліпшень для забезпечення підрозділів Національної гвардії. Методологія дослідження включала також оцінку конституційних та законодавчих основ військової підтримки та вивчення процедурних рамок, які визначають оперативну координацію та стратегії підтримки військових підрозділів під час складних сценаріїв конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Організація всебічного забезпечення підрозділів Національної гвардії України (далі — НГ України), що діють під командуванням Збройних Сил України (далі — ЗС України), є одним з найбільш складних і комплексних аспектів сучасних військових операцій. Варто зазначити, що Закон України «Про Національну гвардію України» [1] визначає правові та організаційні основи діяльності Національної гвардії України, включаючи її завдання, повноваження та гарантії соціального захисту військовослужбовців-гвардійців.

Зокрема, забезпечення логістичних ланцюгів поставок розвиваються в дуже складні мережі, від баз постачання стратегічного рівня до пунктів матеріально-технічного забезпечення тактичного рівня. На стратегічному рівні логістичні центри підтримують величезний склад критично важливих товарів, впроваджуючи складну систему управління запасами, яка відстежує мільйони окремих позицій між різними категоріями поставок. Ці центри використовують передові алгоритми для прогнозування рівня споживання та автоматичного запуску операцій поповнення запасів, коли рівень запасів досягає встановленого порогу. Система управління перевезеннями включає в себе кілька резервних способів доставки, включаючи можливості повітряного транспорту і підтримку приватних підрядників в разі потреби.

Тобто, «логістичне забезпечення НГУ як однієї із основних складових сектору безпеки і оборони — це широкий комплекс взаємопов'язаних заходів щодо планування, контролю та управління постачанням, транспортуванням, зберіганням та іншими матеріальними і нематеріальними операціями, у тому числі щодо передавання, зберігання і оброблення відповідної інформації, які здійснюються під час забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України у мирний та воєнний час» [2, с. 51]. На наше переконання, система стеження з підтримкою GPS візуалізувала б всі переміщення поставок в режимі реального часу, а автоматична система управління запасами для кожного рівня забезпечує точний контроль за розподілом ресурсів. Впровадження сучасної системи обробки дозволятиме швидко завантажувати і вивантажувати запаси, а стандартизовані вимоги до упаковки забезпечуватимуть ефективну обробку по всьому ланцюжку поставок.

Важливим є те, що у сховищах з регульованою температурою зберігаються чутливі предмети, такі як медикаменти та електроніка, відповідно до необхідних параметрів, а до сховищ боєприпасів забезпечується швидкий доступ при дотриманні вимог безпеки. «Важливо відзначити, що для нормалізації мікроклімату в складських приміщеннях та місцях зберігання військової техніки необхідно усунути підвищений рівень вологості повітря, особливо в період тривалого простою техніки, за умови утримання техніки в польових умовах, консервації бойового обладнання, ремонту та постійного складського зберігання військової зброї» [3, с. 22].

Організації розподілу палива відстежують структуру споживання та координують операції з постачання стаціонарні склади з автоматизованими системами моніторингу. Зокрема, мобільна система розподілу палива забезпечує харчуванням, використовуючи мобільні польові кухні, які можуть обслуговувати підрозділи у складних районах. Системи очищення та розподілу води забезпечують належне постачання питної води, а системи поводження з відходами підтримують належну санітарію на об'єкті. Зокрема, «відсутність запасів бойового обмундирування та екіпірування військовослужбовців буде мати іншу динаміку впливу. В цілому ж, боєздатність підрозділу в залежності від рівня забезпеченості матеріальними засобами буде змінюватися, скоріш за все, за нелінійною функцією, вид якої є апріорно невідомим» [4, с. 6].

Забезпечення медичної допомоги підрозділами НГ України — це комплексна система надання медичної допомоги, яка починається з моменту отримання травми і триває до повної реабілітації. Бойові медики, закріплені за підрозділами НГ України, проходять всебічну підготовку з надання тактичної допомоги пораненим в бою, включаючи передові методи лікування травм і використання сучасного медичного обладнання. Ці лікарі мають медичні набори, які включають найсучасніші кровоспинні засоби, засоби екстреної допомоги дихальним шляхам та портативні пристрої моніторингу. З впровадженням електронних медичних записів важлива інформація про пацієнта після травми передається по ланцюжку евакуації, а медичний персонал оснащений сучасною операційною з блоків-контейнерів, що забезпечує негайні хірургічні можливості в будь-якій ситуації.

Ці заклади оснащені сучасним діагностичним обладнанням, включаючи банки крові та портативні рентгенівські та ультразвукові апарати. Там медики надають комплексну медичну допомогу. Система медичної евакуації включає в себе як наземні, так і повітряні транспортні засоби, а також спеціалізовані транспортні засоби для медичної евакуації, оснащені сучасними пристроями життєзабезпечення. На наше переконання, впровадження спеціальної системи медичної логістики забезпечуватиме безперервне поповнення запасів медикаментів та обладнання, а команда лікарів підтримуватиме складне медичне обладнання в робочому стані.

Також на разі впроваджено систему відстеження втрат на полі бою, яка координує зусилля з евакуації та розподілу пацієнтів до медичних закладів. Крім того, на кожному рівні існує професійна група психологічної підтримки, яка допомагає впоратися зі стресом та іншими проблемами психічного здоров'я. Програма профілактичної медицини спрямована на підтримку здоров'я військовослужбовців за допомогою вакцинації, профілактики захворювань та моніторингу навколишнього середовища. Команда фахівців з профілактичної медицини проводить постійний моніторинг навколишнього середовища, включаючи тестування якості води, моніторинг переносників захворювань тощо. Група підтримки психічного здоров'я надає як негайну першу психологічну допомогу, так і постійну психіатричну допомогу, а команда з управління стресом допомагає підтримувати психологічну готовність підрозділу.

Технічна підтримка організована кількома спеціалізованими підрозділами. Підрозділи технічного обслуговування на місцях забезпечують оперативний ремонт безпосередньо на рівні підрозділу, виконуючи базовий ремонт і регулярне технічне обслуговування. Ці бригади оснащені мобільними майстернями та діагностичним обладнанням. Центри проміжного технічного обслуговування виконують ремонт і заміну більш складної техніки, обслуговуючи кілька одиниць обладнання в робочій зоні. Система включає в себе найсучасніші методи діагностики та алгоритми прогнозного технічного обслуговування, що дозволяють прогнозувати відмови обладнання до того, як вони відбудуться.

Підтримка зв'язку забезпечує безперервне виконання функцій командування і контролю. «В умовах швидкого просування військ противника, але збереженого національного мобільного зв'язку, доступу до мережі Інтернет у поєднанні з великою кількістю абонентських термінальних пристроїв (мобільних телефонів, ПЕОМ, камер відеоспостереження тощо), зберігається можливість здійснювати збір та передачу інформації від місцевого населення дистанційно» [5, с. 15]. Сучасні цифрові системи зв'язку забезпечують безпечну передачу даних за рахунок впровадження передових протоколів шифрування для захисту конфіденційної інформації. Зокрема, мобільні комунікаційні платформи можуть бути швидко розгорнуті для відновлення зв'язку в районах, де була порушена стаціонарна інфраструктура, а тактичні групи зв'язку надають безпосередню підтримку маневруючим підрозділам НГ України.

Впровадження програмно-визначеної системи бездротового зв'язку дозволяє швидко адаптуватися до мінливих електромагнітних умов, а можливість стрибкоподібної перебудови частоти допомагає протистояти зусиллям противника в області радіоелектронної боротьби [5, с. 15]. Не менш важливим було б впровадити протоколи управління трафіком для забезпечення пріоритетної обробки критично важливих повідомлень, а група кіберзахисту постійно би відстежувала онлайн-активність і реалізувала як активні, так і пасивні заходи для захисту від кіберзагроз.

Не менш важливими для забезпечення організації всебічного забезпечення підрозділів НГ України, що діють під командуванням ЗС України є операції технічної підтримки та технічного обслуговування, які охоплюють комплексну систему, розроблену для забезпечення максимальної експлуатаційної готовності обладнання при мінімальному часу простою. Мобільна команда технічного обслуговування встановлює спеціальне діагностичне обладнання, яке може виявляти складні несправності обладнання та проводити ремонт на місці.

Ці бригади мають значний запас запасних частин, які зазвичай потрібні для ремонту, але при цьому мають можливість повернутися до більш високого рівня технічного обслуговування. При впровадженні програм прогнозного технічного обслуговування використовуються дані датчиків сучасної військової техніки для виявлення потенційних несправностей до їх виникнення та моніторингу технічного обслуговування під час запланованих простоїв [5, с. 16–17].

Варто зазначити, що на сучасному етапі розгортання воєнних дій, служби технічного обслуговування на різних рівнях виконують все більш складні ремонтні функції, служби складського рівня можуть виконувати повний ремонт і модернізацію обладнання, система управління технічним обслуговуванням відстежує стан обладнання, історію технічного обслуговування, використання запасних частин, а автоматична система замовлень забезпечує своєчасне поповнення запасів запасних частин. Групи технічної інспекції регулярно проводять оцінку стану обладнання, а фахівці з контролю якості стежать за тим, щоб всі роботи з технічного обслуговування відповідали необхідним стандартам.

Операції розвідувальної підтримки — це складна мережа, яка об'єднує багато зон збору даних з розширеними аналітичними можливостями для підтримки прийняття рішень на всіх рівнях. Це пов'язано з тим, що «НГУ бере участь у відсічі агресії, охороні важливих об'єктів, патрулюванні

населених пунктів, забезпеченні громадського порядку, боротьбі з мародерством, евакуації мирного населення та у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, що спровоковані або викликані обставинами порушення країною-агресором правил та звичаїв війни» [6, с. 214].

Зазначимо, що структура розвідувальної підтримки реалізує багаторівневий підхід до збору та аналізу даних, починаючи зі звичайних тактичних розвідувальних засобів і закінчуючи підрозділами НГ України. До них відносяться передові безпілотні авіаційні системи, здатні виконувати складні завдання спостереження за допомогою електронно-оптичних і інфрачервоних датчиків для денних і нічних операцій. Наземна система моніторингу включає вдосконалену радіолокаційну систему, яка може одночасно виявляти та відстежувати кілька цілей, а акустична система виявлення включає додаткові можливості виявлення.

Також «ведення особової розвідки шляхом отримання відомостей від місцевого населення є одним з ефективних методів збору розвідувальної інформації в умовах динамічності ведення бойових дій. Цей підхід відбувається у взаємодії з людьми, які проживають на території, зайнятій ворогом, або мають доступ до цінної інформації, що стосується ворожих дій, настроїв населення, важливих подій та інших розвідувально значущих аспектів» [5, с. 15]. Системи безпеки забезпечують кілька рівнів захисту критично важливих об'єктів і підрозділів. Заходи фізичної безпеки включають в себе передові системи спостереження, обладнання для охорони периметра і групи швидкого реагування. Підрозділи контррозвідки активно відстежують загрозу шпигунства і проводять розслідування в області безпеки.

Система контролю доступу використовує біометричні дані та електронне відстеження для відстеження пересування персоналу в зонах підвищеної небезпеки. Групи хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту виконують функції виявлення та дезактивації. Підрозділи протиповітряної оборони забезпечують захист від повітряних загроз, включаючи безпілотні літальні апарати та ракети. Також підрозділи НГ України використовують різноманітні засоби боротьби для виявлення і нейтралізації безпілотних літальних апаратів противника.

Інтеграція функцій розвідки дозволяє збирати і аналізувати повідомлення противника, в той час як система візуальної розвідки забезпечує детальний аналіз місцевості і місця розташування противника. Розвідувальні операції підтримують мережу джерел, а професійні команди спілкуються з місцевим населенням для збору важливої інформації про дії противника. У процесі інтелектуального аналізу використовуються передові програмні системи, здатні обробляти величезні обсяги даних з багатьох джерел, а також реалізуються алгоритми для виявлення закономірностей і аномалій.

Система командування і контролю використовує сучасні мережецентричні принципи ведення війни для інтеграції військових операцій і підрозділів Національної гвардії. На наше переконання, об'єднаний оперативний центр полегшує координацію між різними службами та департаментами. Стандартизовані робочі процедури забезпечують безперебійну взаємодію між підрозділами НГ України із ЗС України. До складу системи входять професійні офіцери зв'язку на різних рівнях командування для полегшення зв'язку та координації. Регулярні спільні тренування допомагають підтримувати оперативну координацію і виявляти області, які потребують поліпшення.

Професійна інформаційно-комунікаційна система забезпечує швидке поширення критично важливої інформації в оперативному підрозділі, а професійна система безпеки захищає джерела і методи отримання конфіденційної інформації. Протирозвідувальний елемент дозволяє інтегрувати інформаційні дані з багатьох джерел, забезпечуючи командирам усіх рівнів повну обізнаність про ситуацію, завдяки впровадженню комплексного центру збору інформації про безпеку для захисту від зусиль противника зі збору розвідувальних даних при проведенні операцій з виявлення та нейтралізації розвідувальної діяльності противника.

Система кадрового забезпечення являє собою комплексний підхід до забезпечення кадрового аспекту військових операцій. Система управління людськими ресурсами реалізує комплексну базу даних, в якій ведеться детальний облік індивідуальних кваліфікацій і призначень, а також відстежується переміщення і статус персоналу. Система управління розподілом персоналу забезпечує належний розподіл персоналу відповідно до вимог підрозділів та індивідуальної кваліфікації, зберігаючи при цьому можливість швидкого перерозподілу персоналу відповідно до оперативних потреб. Варто зазначити, що «унікальність підрозділів оперативного призначення НГУ в умовах правового режиму воєнного стану полягає в тому, що вони згідно із своїм функціоналом спроможні виконувати покладені на них завдання не тільки в сфері оборони, а й у сфері безпеки (у мирний час)» [7, с. 17].

На наше переконання, впровадження автоматизованої системи відстеження персоналу забезпечувало би моніторинг чисельності підрозділу та доступності персоналу в режимі реального часу, а система відстеження втрат забезпечувала б належну звітність та управління втратами персоналу. Зокрема, на сучасному етапі служби психологічної підтримки надають працівникам негайну та постійну підтримку, впроваджуючи програми для виявлення та усунення проблем, пов'язаних зі стресом, перш ніж вони вплинуть на продуктивність. Вони включають команду фахівців з психічного здоров'я, які надають найкращі послуги з психічного здоров'я.

На наше переконання, доцільно було б запровадити і служби підтримки морального духу, які включатимуть в себе найсучасніші засоби комунікації, які дозволять співробітникам залишатися на зв'язку з членами сім'ї, а також надаватимуть можливості для відпочинку і проведення заходів для підтримки активного морального духу. Реалізація комплексної програми підтримки сім'ї гарантуватиме, що військовослужбовці підрозділів НГ України отримають необхідну їм підтримку.

Структури фінансової та управлінської підтримки впроваджують складні системи управління ресурсами та звітності, які варіюються від стратегічного до тактичного рівнів. Система фінансового управління використовує новітні банківські технології для забезпечення своєчасної оплати праці персоналу і постачальників і підтримує суворий контроль для запобігання шахрайства і зловживань. Автоматизована система обліку може здійснювати багаторівневий нагляд і відстежувати всі фінансові операції для забезпечення належного використання ресурсів. Система підтримки контрактів дозволятиме швидко укладати контракти на необхідні товари та послуги та керувати ними, забезпечуючи дотримання відповідних правил та процедур.

Зокрема, послуги адміністративної підтримки включають вирішення кадрових питань, управління нагородами та відзнаками, а також юридичну підтримку. Система підтримує професійні групи юридичної підтримки, які надають консультації та допомагають у прийнятті адміністративних та дисциплінарних заходів. Система управління поїздками регулює всі вимоги до офіційних поїздок, зберігаючи при цьому відповідальність за пов'язані з поїздками витрати.

«Забезпечення громадського порядку та безпеки здійснюється через патрулювання та охорону населених пунктів Національною гвардією України, роботу поліції України та боротьбу з мародерством. Захист цивільного населення здійснюється через евакуацію та рятувальні операції Збройних Сил та Національної гвардії. Тому військово-цивільне співробітництво перетворилося на складну систему, яка забезпечує максимально ефективне використання як військових, так і цивільних ресурсів» [8, с. 725]. Це забезпечує координацію між військовими та цивільними установами, одночасно підтримуючи базу даних про наявні цивільні ресурси та можливості. Група зв'язку координує військові дії, щоб мінімізувати їх вплив на цивільне населення та максимально використати можливості для взаємної підтримки, а також підтримує постійний зв'язок з місцевими урядовими установами.

Така система може включати спеціалізовану групу, яка може оцінювати цивільну інфраструктуру та координувати ремонтні роботи за необхідності, зберігаючи при цьому свої можливості доставки гуманітарної допомоги. Механізми координації забезпечуватимуть ефективне використання приватної транспортної інфраструктури при дотриманні належних заходів безпеки. Зокрема, «серед задіяних до оборони сил НГУ особливо відзначилися підрозділи оперативного та спеціального призначення. Варто згадати героїчну оборону м. Маріуполя силами безпосередньо 12-ї бригади оперативного призначення «АЗОВ» НГУ. В складних умовах, коли сили ворога в рази перевищували сили оборони, саме військовослужбовці НГУ (які у структурі задіяних на той час сил оборони на цій ділянці становили майже 90%) спільно з іншими підрозділами (берегової охорони ДПСУ, патрульної поліції та місцевої тероборони) чинили опір російським загарбникам і героїчно тримали оборону міста» [7, с. 15].

На наше переконання, укладення угод з приватними медичними установами розширить можливості надання медичної допомоги, а координація з іншими правоохоронними органами забезпечить ефективну роботу із забезпечення безпеки. Громадські організації впроваджують програми підтримки хороших стосунків з місцевими жителями, зберігаючи знання місцевих звичаїв та процедур. Система включає механізми розгляду заяв, що виникають у зв'язку з військовими операціями, при цьому ведеться належна документація всіх цивільних військових операцій.

Не менш важливою є система підготовки та підвищення кваліфікації, яка підтримує комплексні програми, спрямовані на підвищення можливостей окремих осіб і підрозділів протягом усього періоду стримування збройної агресії РФ. Впровадження мобільних навчальних груп дозволяє швидко впроваджувати нові тактики, методи і процедури, зберігаючи при цьому можливість проведення практичних занять на новому обладнанні. Системи дистанційного навчання надають доступ до програм професійної військової освіти, відстежуючи індивідуальні результати навчання.

Система включає складні можливості моделювання, які заощаджують ресурси шляхом впровадження систем віртуального та конструктивного моделювання, які дозволяють підрозділу готуватися до складних операцій. Система управління навчанням відстежує вимоги до навчання відділів і окремих осіб, одночасно ведучи документацію про пройдений навчанні. У той час як заклади професійної освіти зберігають можливість проводити реалістичне навчання в різних умовах, мобільні системи навчання дозволяють їм проходити навчання на будь-якій місцевості.

На наше переконання, необхідні сучасні системи відображення інформації, що забезпечуватимуть оперативну підтримку в режимі реального часу, в той час як центр навчання забезпечуватиме можливість швидкого розподілу замовлень і отримання звітів. Впровадження автоматизованих інструментів планування допоможе персоналу розробляти

комплексний план підтримки, зберігаючи при цьому можливість швидкого коригування планів у міру зміни обставин.

Ця система включає в себе спеціалізовані засоби для координації між різними елементами підтримки при одночасному підтримці резервних систем зв'язку для забезпечення безперервних функцій командування і контролю. Оперативний центр здійснює цілодобовий моніторинг діяльності з підтримки, впроваджуючи стандартні операційні процедури для звичайних і надзвичайних ситуацій. Інтеграція різних допоміжних функцій в структури командування і контролю забезпечує синхронізацію допоміжних операцій при збереженні гнучкості відповідно до нових вимог.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, цей всебічний аналіз демонструє надзвичайну складність сучасних видів забезпечення та їх критичну важливість для підтримки оперативної ефективності. Постійний розвиток цих систем підтримки, включаючи сучасні технології та адаптацію до мінливих оперативних вимог, забезпечує підрозділам НГ України їх бойові можливості під час стримування російської агресії. Інтеграція різних допоміжних елементів створює стабільну систему, здатну підтримувати операції в найскладніших ситуаціях, і демонструє важливість добре організованої структури підтримки в сучасних військових операціях.

Таким чином, у дослідженні представлена базова методологія перетворення організації всебічного забезпечення і пропонується її потенційне застосування і поза контекстом поточних конфліктів. Для поглиблення наукового розуміння та практичного застосування цих механізмів підтримки ми пропонуємо створити систему динамічного моделювання для розподілу ресурсів у режимі реального часу, розробити протоколи інтегрованого зв'язку між підрозділами НГУ та ЗСУ, а також розробити передові технологічні рішення.

Пропонуємо також провести міждисциплінарні дослідження, спрямовані на розробку цих рішень. Особлива увага в майбутніх дослідженнях має бути приділена розробці інструментів прогнозної аналітики та адаптивних систем управління ланцюжками поставок, здатних оптимізувати розподіл ресурсів і боєготовність в екстремальних і непередбачуваних ситуаціях, а також комплексної оперативної гнучкості, технічної стійкості та стратегічного реагування сил НГУ в умовах затяжного воєнного конфлікту. Пріоритет має бути відданий розробці методологічної бази.

Література

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014, № 876-VII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text (дата звернення: 24.11.2024).

2. Градецький А. В., Манжос О. О., Андрусенко С. І. Ефективне функціонування військової логістики як необхідна умова підвищення боєздатності Національної гвардії України. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2021. № 1. С. 48–54.

3. Павлов С. П., Горбатовський В. В. Рекомендації з удосконалення процесу зберігання рухомих технічних засобів служб тилу з'єднань і військових частин. *Перспективні напрямки наукових досліджень щодо технічного та тилового забезпечення Національної гвардії України: збірник тез доповідей науково-практичної конференції* (27 квітня 2023 року м. Харків). 2023. С. 21–22.

4. Альбощій О. В. Проблемні питання оцінювання впливу матеріального забезпечення підрозділів Національної гвардії України при моделюванні процесів виконання завдань за призначенням. *Перспективні напрямки наукових досліджень щодо технічного та тилового забезпечення Національної гвардії України: збірник тез доповідей науково-практичної конференції* (27 квітня 2023 року м. Харків). 2023. С. 4–6.

5. Бутузов В., Ковтонюк Д., Луговський І. Особливості організації та ведення особової розвідки формувань Національної гвардії України під час участі у відсічі збройної агресії. *Безпека держави.* 2024. № 1(1). С. 13–20.

6. Головко В. В. Збройна агресія Російської Федерації проти України. *Енциклопедія історії України: Додатковий том.* Кн. 1: А–Я. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2021. 773 с.

7. Крячко О., Титаренко О. Роль і місце частин та підрозділів оперативного призначення НГУ в структурі сил оборони в умовах режиму воєнного стану. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2024. № 1. С. 12–21.

8. Богун А. Б. Правові та організаційні основи діяльності Збройних сил та Національної гвардії України у світлі основних завдань суб'єктів сектору безпеки і оборони в умовах правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 95-річчю від дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О. І.* (29 березня 2024 року, м. Харків). 2024. С. 721–726.

References

1. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2014. № 876-VII [About the National Guard of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text [in Ukrainian].

2. Hradetskyi, A.V., Manzhos, O.O., Andrusenko, S.I. (2021). Efektyvne funktsionuvannia viiskovoi lohistyky yak neobkhidna umova pidvyshchennia boiezdatnosti Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Effective functioning of military logistics as a necessary condition for increasing the combat capability of the National Guard of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho instytutu Natsionalnoi hvardii Ukrainy, 1,* 48–54 [in Ukrainian].

3. Pavlov, S.P., Horbatovskyi, V.V. (2023). Rekomendatsii z udoskonalennia protsesu zberihannia rukhomykh tekhnichnykh zasobiv sluzhb tylu ziednan i viiskovykh chastyn [Recommendations for improving the process of storing mobile technical equipment of the rear services of compounds and military units] *Perspektyvni napriamky naukovykh doslidzhen shchodo tekhnichnoho ta tylovoho zabezpechennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy: zbirnyk tez dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kharkiv [in Ukrainian].

4. Alboshchii, O.V. (2023). Problemni pytannia otsiniuvannia vplyvu materialnoho zaiubezpechennia pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy pry modeliuvanni protsesiv vykonannia zavdan za pryznachenniam [Problematic issues of assessing the impact of the material support of units of the National Guard of Ukraine when modeling the processes of performing tasks as assigned]. *Perspektyvni napriamky naukovykh doslidzhen shchodo tekhnichnoho ta tylovoho zabezpechennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy: zbirnyk tez dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kharkiv [in Ukrainian].

5. Butuzov, V., Kovtoniuk, D., Luhovskyi, I. (2024). Osoblyvosti orhanizatsii ta vedennia osobovoi rozvidky formuvan Natsionalnoi hvardii Ukrainy pid chas uchasti u vidsichi zbroinoi ahresii [Peculiarities of the organization and conduct of personal intelligence of the formations of the National Guard of Ukraine during participation in repelling armed aggression]. *Bezpeka derzhavy, 1*(1), 13–20 [in Ukrainian].

6. Holovko, V.V. (2021). Zbroina ahresiia Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [Armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Dodatkovyi tom.* K.: V-vo "Naukova dumka" [in Ukrainian].

7. Kriachko, O., Tytarenko, O. (2024). Rol i mistse chastyn ta pidrozdiliv operatyvnoho pryznachennia NHU v strukturi syl oborony v umovakh rezhymu voiennoho stanu [The role and place of units and units of the operational purpose of the NGU in the structure of the defense forces under the conditions of the martial law regime]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho instytutu Natsionalnoi hvardii Ukrainy, 1,* 12–21 [in Ukrainian].

8. Bohun, A.B. Pravovi ta orhanizatsiini osnovy diialnosti Zbroinykh syl ta Natsionalnoi hvardii Ukrainy u svitli osnovnykh zavdan subiektiv sektoru bezpeky i oborony v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Legal and organizational foundations of the activities of the Armed Forces and the National Guard of Ukraine in the light of the main tasks of the subjects of the security and defense sector under the conditions of the legal regime of martial law]. *Aktualni problemy pryvatnoho ta publichnoho prava: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii prysviachenoi 95-richchiu vid dnia narodzhennia chlena-korespondenta NAPrN Ukrainy, akademika Mizhnarodnoi kadrovoi akademii, Zasluzhenoho diiacha nauky Ukrainy, doktora yurydychnykh nauk, profesora Protsevskoho O.I.* Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 355

Артюшенко Олександр Вікторович
заступник начальника кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, підполковник
Artiushenko Oleksandr
Deputy Head of the Department of General Military Disciplines
Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-2831-8518

Шевцов Анатолій Леонідович
кандидат наук з державного управління,
професор кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Shevtsov Anatoliy
PhD in Public Administration,
Professor of the Department of General Military Disciplines
Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0009-0008-9204-1681

Антонюк Анастасія Олександрівна
курсантка
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Antonyuk Anastasia
Cadet of the
Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0009-0007-8257-2860

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10542

ПОРЯДОК СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ДІЙ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ, НАБЛИЖЕНИХ ДО ЛІНІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

PROCEDURE FOR STABILIZATION ACTIONS IN POPULATED POINTS CLOSE TO THE DEMISTRATION LINE

Анотація. *Вступ. В умовах триваючого військового конфлікту забезпечення безпеки і стабільності прикордонних населених пунктів вимагає комплексного і системного підходу до дій по стабілізації. Сучасні виклики гібридної війни та динамічні зміни на лінії фронту створюють значні ризики для цивільного населення та інфраструктури в цих вразливих районах. Це особливо актуально в ситуації сьогодення для України ще більше після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.*

Мета. Метою статті є дослідження основи для здійснення стабілізаційних дій у населених пунктах поблизу лінії розмежування, зосереджуючись на забезпеченні безпеки цивільного населення, підтримці функціональності критичної інфраструктури та мінімізації потенційних ризиків під час можливої ескалації конфлікту.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері стабілізаційних дій у населених пунктах наближених до лінії розмежування. Основними джерелами були наукові публікації, військова доктрина та експертні оцінки для всебічної оцінки існуючих стратегічних та теоретичних основ. У роботі було використано такі методи: метод порівняння (для порівняння різних стратегій стабілізації

з акцентом на визначення найбільш ефективного підходу), методи стратегічного планування (для розробки гнучких алгоритмів поведінки для стабілізаційних зусиль), описовий метод було використано для формування результатів дослідження. Комплексний підхід поєднує в собі численні методи дослідження для отримання детального уявлення про стабілізуючі дії в прикордонних населених пунктах, забезпечуючи надійну і багатогранну аналітичну основу.

Результати. Результати цього дослідження являють собою комплексну стратегію стабілізації прилеглих населених пунктів у зонах конфліктів і демонструють системний підхід до управління цивільною безпекою та територіальною обороною. Запропонована методологія поєднує в собі ряд адаптаційних механізмів, включаючи постійний оперативний моніторинг, протоколи швидкого реагування та стратегії захисту інфраструктури. Дослідження показує, що гнучкі багаторівневі моделі втручання можуть значно знизити ризики для цивільного населення в умовах динамічного конфлікту і особливо ефективні в контексті сценаріїв гібридної війни.

Основні висновки підкреслюють важливість попереджувального планування для зменшення опору населення та вразливості, пов'язаної з конфліктом. Дослідження розробило унікальну систему, яка поєднує військово-стратегічне планування з протоколами цивільної оборони, забезпечуючи масштабовану модель територіальної оборони. Завдяки інтеграції просторового аналізу дослідження надасть практичну інформацію місцевим органам влади, військовим стратегам та експертам з управління надзвичайними ситуаціями, що в кінцевому підсумку підвищить їх здатність ефективно реагувати на швидкі зміни динаміки конфліктів.

Перспективи. Майбутні напрямки досліджень повинні бути зосереджені на розробці більш детальних прогностичних моделей динаміки зон конфліктів, вивченні інновацій в системах раннього попередження та проведенні поглиблених тематичних досліджень механізмів адаптації населення. Особливу увагу слід приділити міждисциплінарному підходу, що поєднує військову науку, соціальну психологію, містобудування та управління надзвичайними ситуаціями. Триваючий конфлікт в Україні надає унікальну можливість отримати емпіричні дані і прояснити теоретичні основи стратегій стабілізаційних дій у населених пунктах, які наближені до лінії розмежування, що потенційно можуть стати основою для вирішення міжнародних конфліктів і миротворчих зусиль.

Ключові слова: *стабілізаційні дії, територіальна оборона, цивільний захист, зони конфлікту, гібридна війна, Україна, стратегічне планування, стійкість громади.*

Summary. *Introduction. In the context of the ongoing military conflict, ensuring the security and stability of border settlements requires a comprehensive and systematic approach to stabilization efforts. The current challenges of hybrid warfare and dynamic changes on the front line pose significant risks to civilians and infrastructure in these vulnerable areas. This is especially true in the current situation for Ukraine, even more so after the start of the full-scale invasion on February 24, 2022.*

Purpose. The purpose of the article is to explore the basis for stabilization actions in settlements near the contact line, focusing on ensuring the safety of civilians, maintaining the functionality of critical infrastructure, and minimizing potential risks during a possible escalation of the conflict.

Materials and methods. The research materials are the works of domestic authors who conduct their scientific and practical research in the field of stabilization actions in settlements close to the contact line. The main sources were scientific publications, military doctrine, and expert opinions for a comprehensive assessment of the existing strategic and theoretical framework. The following methods were used in the study: a comparison method (to compare different stabilization strategies with a focus on identifying the most effective approach), strategic planning methods (to develop flexible behavioral algorithms for stabilization efforts), and a descriptive method to formulate the study results. The comprehensive approach combines numerous research methods to provide a detailed picture of stabilization efforts in border settlements, providing a reliable and multifaceted analytical framework.

Results. The findings of this study represent a comprehensive strategy for stabilizing adjacent settlements in conflict zones and demonstrate a systematic approach to managing civilian security and territorial defense. The proposed methodology combines a number of adaptive mechanisms, including continuous operational monitoring, rapid response protocols, and infrastructure protection strategies. The study shows that flexible multi-level intervention models can significantly reduce the risks to civilians in a dynamic conflict and are particularly effective in the context of hybrid warfare scenarios.

The main findings emphasize the importance of pre-emptive planning to reduce population resistance and conflict-related vulnerabilities. The study developed a unique framework that combines military strategic planning with civil defense protocols, providing a scalable model for territorial defense. By integrating spatial analysis, the study will provide practical information to local authorities, military strategists and emergency management experts, ultimately enhancing their ability to respond effectively to rapidly changing conflict dynamics.

Discussion. Future research directions should focus on developing more detailed predictive models of conflict zone dynamics, exploring innovations in early warning systems, and conducting in-depth case studies of population adaptation mechanisms. Particular attention should be paid to an interdisciplinary approach that combines military science, social psychology, urban planning and emergency management. The ongoing conflict in Ukraine provides a unique opportunity to obtain empirical data and clarify the theoretical foundations of stabilization strategies in settlements close to the contact line, which could potentially become the basis for international conflict resolution and peacekeeping efforts.

Key words: *stabilization actions, territorial defense, civil protection, conflict zones, hybrid warfare, Ukraine, strategic planning, community resilience.*

Постановка проблеми. В умовах триваючого військового конфлікту забезпечення безпеки і стабільності прикордонних населених пунктів вимагає комплексного і системного підходу до дій по стабілізації. Сучасні виклики гібридної війни та динамічні зміни на лінії фронту створюють значні ризики для цивільного населення та інфраструктури в цих вразливих районах. Це особливо актуально в ситуації сьогодення для України ще більше після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доступній науковій літературі та практичних рекомендаціях частково розглянуто аспекти стабілізаційних дій щодо територіальної оборони та захисту цивільного населення. Зокрема, недавні наукові дослідження всебічно досліджували складну динаміку територіальної оборони, стабілізуючої поведінки та безпеки кордонів у контексті сучасних геополітичних викликів. Такі дослідники, як Г.В. Єфімов, О.О. Музика та Ю. О. В'яткін [1], критично аналізують взаємозв'язок між сепаратизмом та стабілізуючою поведінкою, забезпечуючи базове розуміння концептуальних основ механізмів територіальної оборони.

Дослідження таких дослідників як С. Сегеда та В. Машталір [3] пролило більше світла на територіальну оборону як особливий феномен військової історії, досліджуючи її стратегічні та історичні аспекти. І. Левадний, Д. Купрієнко, О. Боровик [4] зробили значний внесок у розуміння наукових аспектів національної безпеки, зосередившись на прикордонних питаннях та організаційних стратегіях. Цей науковий дискурс виходить за межі суто військових міркувань і включає міждисциплінарні погляди на кризовий менеджмент та гуманітарну логістику. Теоретична і практична база в дослідженні А. Акімова [8] щодо деокупації української території дає важливе розуміння забезпечення взаємодії військових, правоохоронних органів та органів державного управління в процесі територіальної реконструкції.

Н. С. Василевська [5] досліджує конкретні оперативні виклики, такі як медичне страхування в умовах воєнного стану, а О. Чуприна, Е. Колосок, О. Григоренко [6] вивчають гуманітарну логістику. Дослідження таких науковців як О. Кушнір, Л. Літвін, В. Кириленко [7] зазначають про відбір керівників прикордонних підрозділів, а також Є.Г. Башкатов, Д.В. Онопрейчук [9] — про бойову злагодженість навчальних підрозділів поглиблюють всебічне розуміння операцій зі стабілізації та стратегій територіальної оборони поблизу лінії зіткнення.

Однак у комплексних методичних рекомендаціях щодо систематичних дій щодо стабілізації в населених пунктах, прилеглих до лінії розмежування, зберігаються значні прогалини. Зокрема, незважаючи на різноманітні дослідження, присвячені зусиллям зі стабілізації ситуації поблизу лінії зіткнення, довгострокові стратегії психологічної та соціальної реабілітації місцевого населення, яке пережило затяжний конфлікт, не отримали належної уваги дослідників. Крім того, існує значна прогалина у всебічних емпіричних дослідженнях, які б систематично оцінювали економічну та інфраструктурну стійкість населених пунктів в умовах триваючої територіальної напруженості.

Метою статті є дослідження основи для здійснення стабілізаційних дій у населених пунктах поблизу лінії розмежування, зосереджуючись на забезпеченні безпеки цивільного населення, підтримці функціональності критичної інфраструктури та мінімізації потенційних ризиків під час можливої ескалації конфлікту.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері стабілізаційних дій у населених пунктах наближених до лінії розмежування. Основними джерелами були наукові публікації, військова доктрина та експертні оцінки для всебічної оцінки існуючих стратегічних та теоретичних основ. У роботі було використано такі методи: метод порівняння (для порівняння різних стратегій стабілізації з акцентом на визначення найбільш ефективного підходу), методи стратегічного планування (для розробки гнучких алгоритмів поведінки для стабілізаційних зусиль), описовий метод було використано для формування результатів дослідження. Комплексний підхід поєднує в собі численні методи дослідження для отримання детального уявлення про стабілізуючі дії в прикордонних населених пунктах, забезпечуючи надійну і багатогранну аналітичну основу.

Виклад основного матеріалу. Російське вторгнення в Україну створило зовсім нові умови для роботи правоохоронних органів, особливо в прикордонних населених пунктах. Така близькість до зон активних конфліктів вимагає дуже складного і багатогранного підходу до стабілізації, який виходить далеко за рамки традиційних протоколів безпеки мирного часу. У даному контексті слід зазначити, що правоохоронні органи працюють в такій ситуації на багатовимірних полях битв, які кидають виклик фізичній безпеці, психологічній війні, гуманітарній допомозі і стратегічній розвідці, а також всім загальноприйнятим уявленням про громадську безпеку і захист.

У даному контексті доцільно зазначають Г.В. Єфімов, О.О. Музика, Ю. О. В'яткін: «На наш погляд, виникла необхідність розробки теорії стабілізаційних дій(операцій) та її складової контртерористичної (протидиверсійної) операції на власній території щодо знищення Сил спеціальних операцій (ССО) противника (їх похідних — ДРС, НЗФ, ДРГ), як складових частин територіальної оборони, і відповідно як форми стратегічних дій, але не тільки ЗС України, а всього сектору безпеки і оборони держави, так як йому якраз притаманно залучення різновідомчих сил і засобів для забезпечення національної безпеки держави» [1, с. 29]. Проблеми, з якими стикаються

прикордонні громади, виходять за рамки традиційного розуміння гуманітарної реакції, створюючи складну екосистему виживання, в якій переплітаються військова стратегія, гуманітарна підтримка, психологічна стійкість та трансформація громади.

Варто зазначити, що «стабілізаційні дії — особлива форма застосування військ (сил) для стабілізації обстановки у кризовому районі та недопущення ескалації (відновлення) воєнного конфлікту» [2, с. 7]. На наше переконання, фундаментальним елементом успішної стабілізації в населених пунктах наближених до лінії розмежування є всебічний збір інформації, процес, який виходить за рамки традиційного збору інформації і перетворюється в складну багаторівневу систему, яка розуміє динаміку населення і території.

Розвідувальні групи при цьому мають розуміти не тільки безпосередній тактичний ландшафт, а й глибокі психологічні та соціальні процеси, в також ледь помітні зміни в місцевих соціальних структурах, які включають в себе створення розвиненої мережі надійних місцевих інформаторів, підтримання постійного зв'язку з підрозділами військової розвідки і використання про передові технічні методи спостереження, які можуть забезпечити детальне сприйняття ситуації в режимі реального часу.

Співробітники правоохоронних органів повинні бути не просто агентами збору розвідки — вони повинні вміти прогнозувати можливі сценарії конфлікту, виявляти ледь помітні ознаки потенційного проникнення та допомагати запобігати потенційним загрозам безпеці, перш ніж вони здійсняться. Зокрема, варто зазначити, що «є численні позитивні приклади взаємодії територіальної оборони з підрозділами ЗСУ на Харківщині, Київщині, в інших областях. В Одесі також було створено бригаду ТрО, яка обороняє місто з моря. В районі Гостомеля та прилеглих сіл тероборонівці брали участь у відбитті російського десанту. І хоч після запеклих боїв контроль над місцевим аеродромом було втрачено, проте загарбники не змогли скористатися ним для перекидання військ і подальшого наступу на Київ» [3, с. 155].

У даному контексті варто зазначити, що процес евакуації є важливою стабілізаційною дією, яка виходить далеко за рамки простого фізичного переміщення. Місцева влада та збройні сили повинні орієнтуватися у складному ландшафті вразливості людей. Тобто така евакуація — це не просто проблема матеріально-технічного забезпечення, а й травмуючий досвід, який докорінно руйнує всю соціальну екосистему. Команда, відповідальна за евакуацію населення із населених пунктів, які наближені до лінії розмежування, повинна мати певний рівень психологічного розуміння, усвідомлюючи, що за кожною потенційною евакуацією стоїть складна мережа особистих історій.

Тобто, управління населенням і його переміщення, на наше переконання, є найбільш емоційно насиченими і фінансово складними аспектами стабілізації і вимагають підходу, що поєднує військову точність з людським співчуттям. Для цього створюються «оперативно-бойові прикордонні підрозділи (прикордонні підрозділи швидкого реагування) із завданням контролю лінії розмежування з тимчасово окупованими територіями. Із залученням коштів міжнародної технічної допомоги підрозділи, що виконують завдання вздовж лінії розмежування, отримують сучасну броньовану техніку та амуніцію. Активно проводиться інженерно-технічне та фортифікаційне облаштування на найбільш загрозливих напрямках та ділянках» [4, с. 79–80]. Евакуація — це не просто матеріально-технічна подія, а травматичний людський досвід, який вимагає виняткового рівня психологічної чутливості, а також досвіду роботи. Співробітникам правоохоронних органів необхідно розробити стратегії евакуації, які виходять далеко за рамки простих міграційних протоколів, і створити комплексну систему підтримки, що відповідає багатогранним потребам переміщених осіб.

Це включає розробку транспортних маршрутів, які мінімізують додатковий психологічний стрес, створення безпечних місць перебування, що забезпечують негайне медичне обстеження та базову гуманітарну допомогу, створення каналів зв'язку, які допомагають підтримувати єдність сім'ї та надають певну прозору інформацію про поточні процедури. Правоохоронні органи та військовослужбовці повинні бути навчені не тільки тактичним діям, а й спілкуванню в кризових ситуаціях, вміти віддавати чіткі і спокійні вказівки і в той же час управляти складним емоційним ландшафтом людей, які переживають вимушене переміщення, потенційну розлуку з близькими і глибоку невизначеність конфлікту.

Контрольно-пропускні пункти і операції з контролю за пересуванням перетворюються з традиційних контрольно-пропускних пунктів безпеки в зони складної взаємодії, які являють собою найтонший зв'язок між вимогами безпеки і людською гідністю. Ці зони стають складною системою обміну інформацією, надання гуманітарної допомоги, медичних оглядів і перевірки безпеки, і співробітники правоохоронних органів повинні одночасно виконувати безліч складних завдань з винятковою точністю і емоційним інтелектом.

На наше переконання, для таких стабілізаційних дій правоохоронцям необхідно розвинути передові навички поведінкового аналізу, які дозволять швидко та всебічно оцінювати ризики, зберігаючи при цьому поведінку, здатну зменшити потенційну напруженість та створити відчуття людського зв'язку. На цих контрольно-пропускних пунктах потрібні люди, які усвідомлюють глибоку вразливість осіб, властиву пунктам, наближеним до лінії розмежування, і які можуть легко перемикатися між своїми функціями: спочатку проводити ретельну перевірку документів, потім надавати невідкладну медичну

допомогу, зберігаючи при цьому незмінно професійний і чуйний підхід.

Захист інфраструктури є важливим аспектом стабілізаційних зусиль і вимагає комплексного підходу, при якому критичні системи розглядаються не як статичні активи, а як основоположні аспекти для виживання та стійкості населення в пунктах, наближених до лінії розмежування. Правоохоронним органам необхідно розробити комплексні стратегії захисту, що виходять далеко за рамки традиційних моделей фізичної безпеки, такі як підтримка передових технічних механізмів захисту, створення резервних систем зв'язку і здатність швидко знаходити альтернативні рішення в разі злому базової інфраструктури.

Вважаємо, що це включає в себе створення передових механізмів координації з комунальними службами, аварійно-рятувальними службами та місцевими адміністраціями, розвиток розуміння складних взаємозалежностей між різними критично важливими системами і підтримання постійної оперативної готовності до реагування на потенційні збої, технічні збої або прямі фізичні загрози.

Вимір психологічної та соціальної стабільності — це дуже важливий аспект поведінки правоохоронних органів у таких населених пунктах. Вони мають підтримувати традиційні операції з безпеки, а також моральний дух громади та забезпечувати прозоре спілкування, психологічну безпеку в умовах надзвичайної невизначеності, що включає розвиток передових навичок спілкування в кризових ситуаціях та фізичний захист. Правоохоронці мають створити безпечний простір для діалогу з громадою, демонструючи постійну та надійну присутність, яка допомагає боротися з потенційними чутками та дезінформацією, а також підтримувати соціальну згуртованість у найскладніших ситуаціях.

Медична та гуманітарна готовність у цих районах виходить за рамки традиційних моделей реагування на надзвичайні ситуації і вимагає від правоохоронних органів всебічного реагування в першу чергу, здатного впоратися з дуже складними медичними та гуманітарними ситуаціями. Варто зазначити, що «громадяни, які травмовані внаслідок воєнних дій, або важкохворі, які через бойові дії не можуть в повній мірі скористатись медичною допомогою, мають право подати заявку на Програму медичної евакуації. Медична евакуація — система заходів з транспортування пацієнтів для надання високоспеціалізованої допомоги до спеціалізованих закладів охорони здоров'я, як на території України, так і поза її межами» [5, с. 122].

Співробітники правоохоронних органів керують комплексною невідкладною медичною допомогою в екстремальних умовах, координують діяльність з мобільними медичними підрозділами та підтримують найважливіші ланцюги поставок медичних послуг, які можуть призвести до серйозних збоїв, включаючи медичну підготовку, а також загальне розуміння логістики невідкладної медичної допомоги. Також це стосується створення імпровізованих систем надання медичної допомоги та надання невідкладної медичної допомоги в умовах підвищеного стресу. Це також включає здатність підтримувати психологічний спокій, необхідний для людей, які живуть на таких територіях.

Технології та можливості кіберзахисту стали наріжним каменем сучасних стабілізаційних дій в населених пунктах наближених до лінії розмежування, розширюючи оперативне середовище правоохоронних органів далеко за межі фізичної сфери в складну цифрову сферу. На наше переконання, установам необхідно розробити передові стратегії кіберзахисту, які визнають інформаційну війну і атаки на цифрову інфраструктуру такими ж потенційно небезпечними, як і прямі фізичні зіткнення.

Для цього необхідно створити надійні і надлишкові системи зв'язку, розробити передові протоколи кібербезпеки, навчити персонал передовим методам виявлення цифрових загроз і підтримувати здатність до швидкого відновлення інфраструктури зв'язку в разі злому основної системи. Співробітники правоохоронних органів повинні розуміти складний взаємозв'язок між фізичною та цифровою безпекою та мислити як інженери складних систем.

Гуманітарна допомога в ході операцій зі стабілізації — це складне і багатогранне втручання, яке виходить далеко за рамки простого розподілу матеріальних ресурсів і перетворюється на важливий процес, що підтримує життєстійкість населення в найскладніших умовах зон конфліктів. Основна функція гуманітарної допомоги в прикордонних районах полягає в дотриманні принципів нейтралітету, справедливості і поваги індивідуальної вразливості людини, а також у створенні інтегрованої адаптивної системи, здатної швидко реагувати на різноманітні і динамічно мінливі потреби людей.

Правоохоронна діяльність має бути в центрі уваги цього процесу, усуваючи розрив між нагальними потребами виживання і довгостроковим відновленням спільноти. Це включає в себе не тільки розподіл продовольства, води, медикаментів і предметів першої необхідності, а й розвиток складних логістичних мереж, які можуть проникати в потенційно небезпечні райони, створювати безпечні пункти розподілу і забезпечувати рівний доступ до життєво важливих ресурсів. «Слід зауважити, що через низку факторів, на фоні загострення гуманітарних потреб, спостерігається ускладнення безпечного доступу представників національних організацій та міжнародних місій на території, населення яких потребує допомоги. Серед основних з них: численні обстріли населених пунктів; ризики, обумовлені мінуванням територій; логістичні обмеження, пов'язані з руйнуванням або пошкодженням шляхів та іншої інфраструктури та інші» [6].

На наше переконання, гуманітарні механізми повинні мати можливість швидко оцінювати потреби, розуміти специфічну вразливість різних груп населення, включаючи дітей, людей похилого віку, інвалідів та людей з хронічними захворюваннями, а також розробляти індивідуальні стратегії підтримки, що враховують як нагальні фізіологічні потреби, так і глибші психологічні наслідки евакуації та конфлікту. «При цьому гуманітарна логістика функціонує в небезпечних умовах, які характеризуються невизначеністю та фактично неможливістю прогнозування попиту на товари, який необхідно задовольнити якомога швидше в умовах стрімких змін зовнішнього середовища, а часто при недостатності або відсутності необхідних транспортних засобів, перевалочних пунктів, хабів тощо» [6]. Команди правоохоронців повинні володіти не тільки матеріальними ресурсами, але й здатністю забезпечувати передові комунікативні навички, медичну підготовку та першу психологічну допомогу, перетворюючи гуманітарну допомогу на систему підтримки людей, що враховує глибокі емоційні та соціальні аспекти виживання під час конфлікту.

Складність оперативної діяльності з надання гуманітарної допомоги в зоні стабільності вимагає досить комплексного підходу, що поєднує в собі численні інституційні можливості, технічні ресурси і людський досвід. Співробітники правоохоронних органів несуть відповідальність за те, щоб стати ключовими вузлами складної гуманітарної системи, створюючи безпечне середовище, в якому можна ефективно розподіляти допомогу, справлятися зі стресом, який може виникнути при розподілі ресурсів, і підтримувати прозорий і справедливий процес, що запобігає сприйняттю потенційних конфліктів і несправедливості. Вважаємо, що це вимагає розвитку передових логістичних можливостей, що дозволяють швидко створювати мобільні логістичні центри, створювати безпечні транспортні коридори для гуманітарних конвоїв і підтримувати гнучкі ланцюги поставок, здатні швидко адаптуватися до мінливої територіальної динаміки і потенційних збоїв в роботі інфраструктури.

Сучасні технологічні системи набувають все більшого значення для відстеження розподілу ресурсів, управління цифровим реєстром постраждалого населення та забезпечення допомоги найбільш вразливим особам з максимальною ефективністю та мінімальними бюрократичними труднощами. Медичний компонент гуманітарної допомоги стає особливо важливим, і тому потрібно створити мобільні медичні підрозділи, які можуть не тільки розподіляти медичні засоби, але й надавати екстрену допомогу, керувати можливими сценаріями масових жертв та підтримувати постійну медичну підтримку.

Психологічна підтримка в сучасних умовах в населених пунктах, які наближені до лінії розмежування, стає не менш важливим аспектом, коли гуманітарні групи навчаються надавати інформаційну допомогу при травмах, створювати безпечні умови для емоційної обробки і допомагати громадам розробляти колективні стратегії життєстійкості, які можуть допомогти окремим людям і групам зберігати надію і соціальну згуртованість в складних ситуаціях. Кінцева мета гуманітарної допомоги полягає в тому, щоб вийти за рамки простого виживання і зберегти людську гідність, зберегти соціальні структури і створити можливу основу для відновлення місцевих громад.

Відновлення та захист критичної інфраструктури поблизу кордонів — це надзвичайно складна багатовекторна поведінкова система, яка вимагає від правоохоронних органів абсолютно нового рівня стратегічного мислення, технічних знань та негайної адаптації. Критична інфраструктура розглядається не тільки як сукупність технічних засобів, але і як організми, що забезпечують основні життєві потреби населення — водопостачання, енергетичні системи, мережі зв'язку, медичні установи, транспортні шляхи, системи постачання продовольством. «Не менш важливою особливістю діяльності прикордонних підрозділів у складі сил оборони держави є те, що форми виконання завдань відрізняються від тих форм, які реалізуються поза району проведення бойових дій під час виконання завдань на інших ділянках відповідальності, що не може не вплинути на специфічність прийнятих управлінських рішень» [7, с. 79].

Через це правоохоронним органам необхідно створити багаторівневу систему фізичного і технічного захисту, що охоплює не тільки традиційний захист критично важливих об'єктів, а й комплексні системи превентивного моніторингу, негайного реагування та швидкого відновлення пошкоджених елементів інфраструктури. Це дозволяє сформувати спеціалізовану мобільну групу швидкого реагування, здатну локалізувати загрози за мінімальний час, виконати необхідні роботи з усунення неполадок і забезпечити безперебійне функціонування критично важливих систем.

Технічні елементи, що захищають критичну інфраструктуру, вимагають впровадження складних систем кібербезпеки, здатних протистояти диверсійним атакам, інформаційному впливу та потенційним спробам вивести з ладу комунікаційні та енергетичні мережі. Особливу увагу, на наше переконання, слід приділити створенню резервних копій і систем управління резервної інфраструктурою, які можуть бути негайно активовані в разі первинного пошкодження системи, забезпечуючи безперервність критично важливих процесів життєзабезпечення.

Не менш важливий і психологічний аспект — підтримка віри населення в здатність держави захистити і відновити базову інфраструктуру, що безпосередньо впливає на загальний рівень стабільності суспільства і його здатність протистояти

деструктивним впливам. «Проведення активних бойових дій, у тому числі й зміщення лінії контролю території, наступально-визвольні дії України активно впливають на перелік законодавчо визначених меж окупованої частини держави. Варто зауважити, що періодичні зміни в системі національного законодавства, що регулює означене питання є нераціональним заходом, оскільки вимагає дотримання визначених законодавчих вимог при внесенні змін до профільних актів, а також втрату часу та ресурсів на такі заходи» [8, с. 63]. Тому кожен елемент інфраструктури вважається не тільки технічним об'єктом, а й стратегічним елементом національної безпеки, функція якого визначає не тільки комфорт будинку, а й ефективне реагування і життєздатність всього територіального співтовариства в умовах активного збройного конфлікту. Комплексний підхід до захисту інфраструктури стає основоположним елементом стратегій національної безпеки, а правоохоронні органи виступають в якості ключових гарантів системної стабільності, технологічної спадкоємності і соціальної стійкості в найскладніших умовах експлуатації.

На нашу думку, еволюція стабілізуючих дій в населених пунктах, які знаходяться близько до лінії розмежування, вимагає комплексного та перспективного підходу, що поєднує технологічні інновації, передові методи навчання та адаптивне стратегічне мислення для вирішення все більш складних проблем сучасної гібридної війни. Майбутні вдосконалення стабілізаційних зусиль повинні бути зосереджені на створенні вузькоспеціалізованих міждисциплінарних груп, які виходять за рамки традиційних організаційних кордонів, створюючи гнучкі підрозділи, здатні легко інтегрувати військову розвідку, правоохоронні органи, гуманітарну допомогу та технічні знання в єдину оперативну структуру.

На нашу думку, такий комплексний підхід вимагає значних інвестицій у програми підвищення кваліфікації, які використовують передові технології віртуальної та доповненої реальності для моделювання все більш складних сценаріїв конфлікту, а персонал повинен бути готовим до психологічної та тактичної складності стабілізаційних операцій. Важливою є і «колективна підготовка, що полягає в злагоджені підрозділів яке завершується тактичним навчанням з бойовою стрільбою для роти і вище з обов'язковим відпрацюванням завдань, які буде виконувати підрозділ, що навчається — стабілізаційні дії (блок-пост, ізоляція кризового району, дії в населеному пункті), тощо» [9, с. 8]. Інтеграція технологій стає важливим напрямком вдосконалення завдяки розробці передових систем машинного навчання, які забезпечують прогнозну аналітику в режимі реального часу і допомагають правоохоронним органам прогнозувати потенційні загрози безпеці, управляти переміщеннями населення і оптимізувати розподіл ресурсів в динамічно мінливому конкурентному середовищі.

Майбутні перспективи стабілізаційних дій полягають в створенні адаптивної мережевої операційної моделі, в якій пріоритетна увага приділяється швидкому обміну інформацією, децентралізованим можливостям прийняття рішень і здатності швидко переналаштовувати оперативні стратегії у відповідь на нові виклики. Підхід, заснований на психологічній стійкості до травм, повинен стати фундаментальним компонентом професійної підготовки, визнаючи, що успішна стабілізація полягає у збереженні людської гідності, соціальної згуртованості та фізичної безпеки.

Міжнародне співробітництво та платформи для обміну знаннями набуватимуть все більшого значення, дозволяючи установам розробляти стандартизовані передові методи, обмінюватися технологічними інноваціями та створювати більш комплексні та деталізовані підходи до вирішення складних гуманітарних питань та питань безпеки в таких населених пунктах. Кінцевою метою цих еволюційних удосконалень є перетворення заходів стабілізації з реактивних втручань безпеки в проактивні, інклюзивні системи захисту та стійкості громад, які можуть підтримувати права людини, соціальні структури та потенціал відновлення навіть у найскладніших умовах.

Кінцевий успіх таких стабілізаційних дій, на наше переконання, буде залежати від безперервної адаптивної координації між кількома установами та організаційними структурами, створення гнучких механізмів, здатних швидко інтегрувати військові підрозділи, цивільні адміністрації, міжнародні організації з моніторингу та гуманітарні групи. Це вимагає не тільки технічних комунікаційних протоколів, але й розуміння різних організаційних підходів, здатності швидко завойовувати довіру, долаючи складні інституційні межі, і створювати спільні операційні цілі, що виходять за рамки традиційних бюрократичних обмежень.

Крім усіх тактичних міркувань, стабілізуючі дії поблизу лінії розмежування перевіряють межі професійної компетентності залучених органів, інституційної стійкості і людського співчуття, а співробітники правоохоронних органів перетворилися не тільки в традиційних операторів безпеки, але і в складні механізми соціальної підтримки, зберігачів людської гідності і ключових ланок у підтримці соціальної стабільності. стабільність в самих екстремальних ситуаціях. Успіх цих операцій вимірюється не тільки тактичними досягненнями, а й збереженням людських життів, підтримкою соціальних структур і можливістю подальшого відновлення спільноти. Це переконливе свідчення людської адаптивності, професійної майстерності та прихильності до захисту основних прав людини в найскладніших обставинах воєнного стану в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у дослідженні підкреслюється важливість адаптивних стратегій стабілізації в райо-

нах, прилеглих до ліній розмежування, особливо в умовах нинішнього геополітичного ландшафту України. Розроблена методологічна база, що об'єднує комплексний військово-стратегічний план і протокол цивільної оборони для забезпечення безпеки цивільного населення, захисту інфраструктури та стійкості громад у прикордонних районах, дозволить реагувати на мінливий характер викликів гібридної війни, характерних для сучасного воєнного стану.

Ґрунтуючись на результатах досліджень, ми пропонуємо розробити всеосяжну й адаптивну систему, в якій пріоритетна увага приділятиметься ефективному міжвідомчому співробітництву, навчанню та матеріально-технічній підтримці для зміцнення потенціалу територіальної оборони. Майбутні дослідження мають бути спрямовані на емпіричну перевірку запропонованої стратегії шляхом детального вивчення конкретних випадків і систематичного аналізу практичної реалізації в динамічному конфліктному середовищі.

Також пропонуємо розробити детальніші прогностичні моделі динаміки зон конфліктів, а також вивчати інновації в системах раннього попередження та проведенні поглиблених тематичних досліджень механізмів адаптації населення. Особливу увагу слід приділити міждисциплінарному підходу, що поєднує військову науку, соціальну психологію, містобудування та управління надзвичайними ситуаціями.

Література

1. Єфімов Г. В., Музика О. О., В'яткін Ю. О. Сепаратизм, стабілізаційні дії, територіальна оборона — співвідношення понять, історія та сучасність. *Військово-науковий вісник.* 2020. № 34. С. 27–41.

2. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних сил України. *Командування Сухопутних військ Збройних Сил України.* Київ, 2010. 217 с.

3. Сегеда С., Машталір В. Територіальна оборона України як феномен національної військової історії. *Український історичний журнал.* 2022. № 4. С. 148–158.

4. Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О. Наукова складова розвитку безпекового середовища держави: прикордонний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки.* Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. № 4(89). С. 51–102.

5. Василевська Н. С. Медичне страхування під час воєнного стану в Україні: практичний нарис. *Правова держава.* 2023. № 50. С. 120–127.

6. Чуприна О., Колосок Е., Григоренко О. Гуманітарна логістика: особливості розвитку в сучасних реаліях. *Економіка та суспільство.* 2023. № 58. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3288 (дата звернення: 27.11.2024).

7. Кушнір О., Літвін Л., Кириленко В. Обґрунтування структурно-логічної схеми методики відбору управлінських кадрів для формування штабу органу охорони державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки.* 2022. № 87(1–2). С. 73–84.

8. Акімов А. Теоретичні та практичні засади де окупації окупованих територій України: забезпечення взаємодії Збройних сил, правоохоронних органів та органів державного управління для виконання деокупаційних планів і забезпечення функціонування державного апарату на звільнених територіях. *Наукові перспективи.* 2024. № 3 (45). С. 59–70.

9. Башкатов Є. Г., Онопрейчук Д. В. Проблематика бойового злагодження навчальних підрозділів НАНГУ. *Участь правоохоронних органів та військових формувань держави у забезпеченні безпеки України: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Україна, м. Харків, 30 листопада 2023 року), Х. : НА НГУ, 2023. С. 7–9.

References

1. Iefimov, H. V., Muzyka, O. O., Viatkin, Yu. O. (2020). Separatyzm, stabilizatsiini dii, terytorialna oborona — spivvidnoshennia poniat, istoriia ta suchasnist [Separatism, stabilization actions, territorial defense — relation of concepts, history and modernity]. *Viiskovo-naukovyi visnyk, 34,* 27–41 [in Ukrainian].

2. Boiovyi statut Sukhoputnykh viisk Zbroinykh syl Ukrainy [Combat charter of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine]. (2010). Komanduvannia Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

3. Seheda, S., Mashtalir, V. (2022). Terytorialna oborona Ukrainy yak fenomen natsionalnoi viiskovoi istorii [Territorial defense of Ukraine as a phenomenon of national military history]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, *4,* 148–158 [in Ukrainian].

4. Levadnyi, I., Kupriienko, D., Borovyk, O. (2022). Naukova skladova rozvytku bezpekovoho seredovyshcha derzhavy: prykordonnyi aspekt [The scientific component of the development of the security environment of the state: the border aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: viiskovi ta tekhnichni nauky, 4*(89), 51–102 [in Ukrainian].

5. Vasylevska, N. S. (2023). Medychne strakhuvannia pid chas voiennoho stanu v Ukraini: praktychnyi narys [Medical insurance during martial law in Ukraine: a practical essay]. *Pravova derzhava, 50,* 120–127 [in Ukrainian].

6. Chupryna, O., Kolosok, E., Hryhorenko, O. (2023). Humanitarna lohistyka: osoblyvosti rozvytku v suchasnykh realiiakh [Humanitarian logistics: features of development in modern realities]. *Ekonomika ta suspilstvo, 58.* Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3288 [in Ukraine].

7. Kushnir, O., Litvin, L., Kyrylenko, V. (2022). Obgruntuvannia strukturno-lohichnoi skhemy metodyky vidboru upravlinskykh kadriv dlia formuvannia shtabu orhanu okhorony derzhavnoho kordonu [Justification of the structural and logical scheme of the method of selection of managerial personnel for the formation of the headquarters of the state border protection body]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: viiskovi ta tekhnichni nauky, 87*(1–2), 73–84 [in Ukrainian].

8. Akimov, A. (2024). Teoretychni ta praktychni zasady de okupatsii okupovanykh terytorii Ukrainy: zabezpechennia vzaiemodii Zbroinykh syl, pravookhoronnykh orhaniv ta orhaniv derzhavnoho upravlinnia dlia vykonannia deokupatsiinykh planiv i zabezpechennia funktsionuvannia derzhavnoho aparatu na zvilnenykh terytoriiakh [Theoretical and practical principles of the occupation of the occupied territories of Ukraine: ensuring the cooperation of the Armed Forces, law enforcement agencies and state administration bodies for the implementation of de-occupation plans and ensuring the functioning of the state apparatus in the liberated territories]. *Naukovi perspektyvy, 3* (45), 59–70 [in Ukrainian].

9. Bashkatov, Ye. H., Onopreichuk, D. V. (2023). Problematyka boiovoho zlahodzhennia navchalnykh pidrozdiliv NANHU. [Issues of combat coordination of educational units of NANGU]. *Uchast pravookhoronnykh orhaniv ta viiskovykh formuvan derzhavy u zabezpechenni bezpeky Ukrainy: zbirnyk tez VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Ukraina, m. Kharkiv, Kh.: NA NHU [in Ukrainian].

УДК 340

Любченко Маріанна Іванівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теоретико-правових дисциплін
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Liubchenko Marianna
PhD in Law, Associate Professor
Poltava Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-7090-2403

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10524

КЛЮЧОВІ НАВИЧКИ СУЧАСНОГО ЮРИСТА

KEY SKILLS OF A MODERN LAWYER

Анотація. *Вступ. Ефективність юридичної діяльності істотно впливає на суспільство і державу загалом, адже саме від неї залежить ефективність захисту прав людини, якість правосуддя, ступінь втілення сучасних демократичних цінностей, забезпечення правопорядку й законності в державі. Тому вкрай важливо, щоб юристи володіли тими навичками, які допомагатимуть їм бути максимально ефективними у професійній діяльності в умовах сучасних реалій.*

Важливо розуміти, що швидкий темп розвитку людства, процеси глобалізації, постійні зміни й нестабільність в сучасному світі, висока конкуренція, розвиток нових технологій та інші особливості сьогодення впливають і на те, які навички є ключовими для сучасних юристів. Саме тому тематика дослідження ключових навичок сучасних юристів є вкрай актуальною як для юридичної практики, так і для юридичної освіти.

Мета. Метою дослідження є визначення й теоретичне обґрунтування ключових навичок сучасного юриста, зокрема, так званих м'яких навичок (soft skills) для успішної юридичної кар'єри у їх поєднанні із технічними навичками (hard skills).

Матеріали і методи. Матеріали дослідження охоплюють наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а також результати і висновки великих наукових досліджень. Дослідження було здійснено з використанням загальнонаукових методів: діалектичного, системного, логічного, методу порівняння й узагальнення.

Результати. У статті встановлено, що перелік ключових навичок, якими має володіти сучасний юрист істотно змінився. Доведено, що за сучасних умов успішному й затребуваному на ринку праці юристу недостатньо суто професійних навичок (hard skills), таких як знання законодавства, уміння складати правові документи, володіти юридичною мовою тощо. Обґрунтовано тезу про те, що у зв'язку із процесами глобалізації, швидкого розвитку штучного інтелекту, нестабільністю й постійними змінами в світі та іншими чинниками, на перший план виходять саме м'які навички (soft skills), які полягають в ефективній комунікації, умінні керувати емоціями, високій стресостійкості, адаптивності, емпатії, здатності вирішувати конфлікти, взаємодіяти в команді та інше. Розкрито сутність і значення емоційного інтелекту, як комплексної навички, яка об'єднує більшість м'яких навичок. Зокрема, описано складові емоційного інтелекту – самоусвідомлення, керування емоціями, самомотивація, емпатія та соціальні навички.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується більш детально проаналізувати вплив кожної «м'якої» навички окремо на юридичну професію, та детально дослідити методи й інструменти, які допоможуть ефективно й швидко опанувати відповідні навички якомога більшій кількості представників юридичної професії.

Ключові слова: *м'які навички, тверді навички, емоційний інтелект, юридична професія, юридична освіта, емпатія.*

Summary. *Introduction. The effectiveness of legal activity significantly impacts society and the state as a whole, as it determines the efficiency of human rights protection, the quality of justice, the degree of implementation of modern democratic values, and the maintenance of law and order and legality in the state. Therefore, it is crucial for lawyers to possess the skills that will help them be as effective as possible in their professional activities in the context of modern realities.*

It is important to understand that the rapid pace of human development, globalization processes, constant changes and instability in the modern world, high competition, the development of new technologies, and other features of today's world also influence which skills are key for modern lawyers. For this reason, the topic of the research is extremely relevant both for legal practice and legal education.

Aim. The aim of the research is to identify and theoretically substantiate the key skills of modern lawyers, particularly the so-called soft skills for a successful legal career, in combination with technical skills (hard skills).

Materials and Methods. The materials of the study include scientific works of domestic and foreign scholars, as well as the results and conclusions of large scientific studies. The research was conducted using general scientific methods: dialectical, systemic, logical, the method of comparison, and generalization.

Results. The article establishes that the list of key skills that a modern lawyer must possess has significantly changed. It has been proven that under current conditions, a successful and in-demand lawyer on the labor market needs more than just professional skills (hard skills), such as knowledge of legislation, the ability to draft legal documents, and command of legal language. The thesis is substantiated that, due to globalization processes, the rapid development of artificial intelligence, instability and constant changes in the world, and other factors, soft skills come to the forefront. These skills include effective communication, emotional management, high stress tolerance, adaptability, empathy, conflict resolution, teamwork, and more. The essence and significance of emotional intelligence, as a comprehensive skill that encompasses most soft skills, are revealed. In particular, the components of emotional intelligence – self-awareness, emotional regulation, self-motivation, empathy, and social skills – are described.

Perspectives. Further scientific research is proposed to more thoroughly analyze the impact of each individual «soft» skill on the legal profession and to investigate methods and measures that will help as many representatives of the legal profession as possible to effectively and quickly master the corresponding skills.

Key words: *soft skills, hard skills, emotional intelligence, legal profession, legal education, empathy.*

Постановка проблеми. Сучасний юрист стикається з безліччю нових викликів, зокрема у зв'язку із процесами глобалізації, стрімкий розвиток технологій, постійні зміни й нестабільність в суспільному житті і законодавстві. У зв'язку з цим набір навичок, необхідних для успішної юридичної діяльності, значно змінюється. Традиційні навички, такі як знання законодавства, уміння складати правові документи, знання правових процедур тощо (hard skills) вже не є єдиними визначальними чинниками успіху. Хоча ці навички, безсумнівно, залишаються важливими, проте їх недостатньо. Сьогодні вкрай важливо поєднувати їх з іншою групою навичок — так званими м'якими навичками (soft skills). Саме вони допомагають ефективно комунікувати з людьми, бути продуктивним та стресостійким, ефективно працювати в команді та вирішувати конфлікти. Саме ці навички, згідно з численними дослідженнями, найбільше сприяють успіху в кар'єрі і забезпечують високу конкурентоспроможність на ринку праці.

Вітчизняна вища юридична освіта основну увагу все ще приділяє розвитку технічних навичок (hard skills), які притаманні для юридичної професії. При цьому недостатня кількість уваги приділяється розвитку м'яких навичок (soft skills), зокрема — емоційного інтелекту. Це важливо поступово змінювати, впроваджувати відповідні навчальні дисципліни й озброювати майбутніх юристів ключовими навичками, які допоможуть їм бути успішними й затребуваними професіоналами. Такі дослідження вкрай важливі для зміни усталених підходів до розуміння того, яким має бути юрист і втілення більш сучасних концепцій в юридичну освіту та юридичну практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження важливих навичок, якими мають володіти сучасні юристи, здійснювали такі зарубіжні вчені, як Д. Гоулман [10], Д. Розенберг [5], Дж. Маєр, П. Селовей Д. Карузо [9], К. Тассо [8], М. Акер [12] та інші. До вітчизняних дослідників цієї тематики належать С. Шестакова [2], Д. Сторчай [6], К. Коваль [1], Т. Кочубей [3] та інші.

Дослідження важливих навичок у сфері юриспруденції та ролі «soft skills» в юридичній освіті та практиці, що були здійснені американськими, європейськими та вітчизняними дослідниками мають досить глибокий та міждисциплінарний характер, проте в Україні доцільно поглибити дослідження у цій сфері, щоб забезпечити відповідність юридичної професії сучасним вимогам.

Постановка завдання. Основна задача цієї статті — з'ясувати якими ключовими навичками має володіти сучасний юрист для того, щоб бути затребуваним на ринку праці, будувати успішну кар'єру та ефективно захищати права людини, сприяти втіленню верховенства права, законності й правопорядку в державі.

Виклад основного матеріалу. Навички можна визначити як певні дії, сформовані шляхом повторення, які характеризуються високим ступенем оволодіння та відсутністю сумлінної регуляції та контролю. Тобто на рівні навиків людина діє автоматично, не замислюючись що і як потрібно робити [1, с. 162]. Які ж навички сьогодні можна віднести до ключових у сфері юриспруденції? Звісно, одразу ж напрошується відповідь про те, що юрист має володіти суто професійними навичками — такими, як знання й уміння застосовувати чинне законодавство, складати різноманітні правові документи, володіти юридичною мовою та інші. Це дійсно так, проте якщо проаналізувати вимоги сучасних працедавців до потенційних претендентів на різні посади, то можна помітити, що дуже часто на перший план висуваються вимоги наявності іншої групи навичок, зокрема «м'яких навичок», таких як комунікабельність, емоційний інтелект, стресостійкість тощо.

Терміни «hard skills» і «soft skills» почали використовувати у США в 1959 році у сфері підготовки військовослужбовців. Пізніше ці поняття стали ак-

тивно використовуватись у сфері бізнесу й психології, та стали загальновживаними.

Hard skills (жорсткі навички) — це ті професійні знання і вміння, які визначають фахівця конкретної області, тобто вони є актуальними для конкретної професії. До таких навичок у сфері юридичної професії можна віднести наступні: знання основних законів та правових процедур, уміння складати правові документи, володіння юридичною мовою, уміння користуватися довідковими системами та судовими базами даних та ін. Рівень hard skills нескладно виміряти за допомогою іспитів чи тестових завдань.

Soft skills (м'які навички) — це емоційні та комунікативні навички універсального характеру, які є необхідними для успішного професійного й життєвого самовизначення людини та підвищують ефективність роботи і взаємодії з іншими людьми [2]. До таких навичок можна віднести навички комунікації, управління собою (self-менеджмент), критичне мислення, емпатія, управлінські навички. Комплексним поняттям, яке об'єднує значну частину м'яких навичок є емоційний інтелект. Тобто це особисті характеристики людини, пов'язані із умінням ефективно взаємодіяти з собою та іншими людьми.

Т. Кочубей і Ю. Ткачук відзначають, що в Україні заклади вищої освіти ще й зараз переважно спрямовані на «озброєння» випускників теоретичними знаннями та на формування навичок, безпосередньо пов'язаних із професійною сферою, тобто на формування hard skills. А soft skills часто не розвивають або розвивають лише частково. Водночас українські науковці та практики все більше акцентують на зміщенні фокусування освітнього процесу з hard skills на soft skills та доповненні їх digital skills — стандартним пакетом навичок і компетентностей, необхідних майбутньому соціальному працівнику як представнику сучасного мережевого суспільства [3, с. 44]. Дійсно, вітчизняна вища освіта, в тому числі і юридична, більше орієнтована на розвиток hard skills, при цьому набагато менше уваги приділяється soft skills. Хоча згідно із дослідженнями Гарвардського університету, Стенфордського науково-дослідного центру та Фонду Карнегі, саме від цих навичок залежить 85% успіху в професійній діяльності. Інші ж 15% залежать від технічних знань і навичок — тобто hard skills [4]. Крім того, важливо розуміти, що юридична професія — це передусім про роботу з людьми, тому чисто професійних навичок (hard skills) тут недостатньо, тільки за умови їх поєднання із навичками ефективної комунікації, управління емоціями, емпатією, стресостійкістю та іншими м'якими навичками можна стати успішним юристом в умовах сьогодення. Тому в межах цього дослідження основна увага буде приділена саме розгляду «м'яких навичок».

Професор Дж. Розенберг зазначає, що існує велика різниця між обмірковуванням і аналізом інформації, яким практикуючі юристи й студенти-юристи займаються сидячи за столом вдома чи в офісі, або в бібліотеці, та діяльністю, яку вони здійснюють коли мають справу з реальними людьми. Реальний час, реальне життя й комунікація включає емоції, вивчені патерни поведінки, наші переконання, та інші людські, але неочевидні, особливості [5, с. 1229].

Крім того, необхідність розвитку soft skills пов'язана із надзвичайно швидкими темпами розвитку сучасних технологій та штучного інтелекту, що не обійшло і сферу юриспруденції. Так, вже сьогодні можна спостерігати за активною автоматизацією та діджиталізацією юридичної сфери. Нейронні мережі, чат-боти за короткий проміжок часу аналізують великий об'єм інформації, ймовірність перспективи справи із врахуванням судової практики, складають процесуальні документи відповідно до заданих параметрів, надають якісні юридичні консультації та багато іншого. Цікавий експеримент провели у Стенфордській Школі Права і прийшли до висновку, що юристи повільніші, ніж юридичні технології. Для цього взяли п'ять договорів про нерозголошення конфіденційної інформації, які потрібно було проаналізувати програмному забезпеченню та професійним правникам. 26 секунд було витрачено на аналіз програмним забезпеченням, тоді як юристи витратили на це 92 хвилини [6].

Саме у зв'язку із активною діджиталізацією у Звіті Всесвітнього економічного форуму також зазначається, що до 2030 року люди та машини виконуватимуть приблизно однаковий обсяг роботи. Половина найманих працівників матимуть потребу у вивченні нових ключових умінь та навичок для того, щоб бути готовими до майбутнього. З розвитком штучного інтелекту вкрай важливо розвивати м'які навички, оскільки штучний інтелект ніколи не замінить те, що робить нас людьми. Мова йде про емоційний інтелект, комунікативні навички, лідерські здібності, уміння працювати в команді тощо [7].

Цікаве дослідження у 2019–2020 рр. провела Кім Тассо в Англії серед великої кількості представників юридичної професії. Метою дослідження було з'ясувати яку роль відіграють м'які навички в професійній юридичній діяльності. Результати дослідження викладено у звіті із 192 сторінок, опублікованому у 2020 році під назвою «Ключові м'які навички для юристів — які вони і як їх розвивати?» [8]. Так, за результатами дослідження було встановлено, що роль м'яких навичок для юристів істотно зросла у сфері забезпечення високого клієнтського сервісу, взаємодії в команді та управлінні нею, розвитку бізнесу тощо. У дослідженні зазначено, що м'які навички — це ключова конкурентна перевага та ефективний захист від автоматизації юридичної сфери діяльності. Які саме м'які навички описані в зазначеному дослідженні? Перш за все, акцентується увага на критично важливій навичці — навичці емоційного інтелекту. Ця навичка розглядається як комплексна навичка, яка об'єднує велику кількість м'яких

навичок — самоусвідомлення, комунікативні навички, управління відносинами, розв'язання конфліктів, стресостійкість.

Вперше термін «емоційний інтелект» було введено в науковий обіг двома американськими психологами — Джоном Маєром та Пітером Селовеєм у 1990 році. Вони визначили емоційний інтелект як здатність розуміти свої та чужі емоції, та здатність використовувати цю інформацію як вказівник для подальшого обмірковування і поведінки [9]. Відомим популяризатором концепції емоційного інтелекту став Деніел Гоулман [10]. Саме його концепція емоційного інтелекту є найбільш поширеною в світі. Так, він виокремлює такі складові емоційного інтелекту:

1. Самосвідомість — це розуміння своїх внутрішніх станів, емоційних реакцій, цінностей та переконань.

2. Саморегуляція — це здатність керувати своїми емоціями.

3. Самомотивація — уміння налаштовувати себе на потрібний емоційний стан, який допоможе досягти цілей.

4. Емпатія — розуміння емоцій, потреб і станів інших людей.

5. Соціальні навички — ефективна комунікація, лідерство, співпраця, уміння керувати конфліктами [10, с. 54].

Емоційний інтелект — основа ефективної комунікації, а комунікація — основа професійної юридичної діяльності. Ми підводимо наших студентів, якщо не готуємо їх до впливу їх емоційного життя, а також емоційного життя їх клієнтів на юридичну практику. Юридична освіта має культивувати емоційний інтелект [9]. Вкрай важливою для ефективної комунікації є така складова емоційного інтелекту, як емпатія. Емпатія — це здатність розуміти емоційний стан іншої людини та співпереживати їй. Емпатія допомагає юристам бути більш ефективними консультантами та встановлювати довіру з клієнтами; дозволяє сприймати позицію інших сторін, допомагає вирішувати конфлікти та досягати компромісів; полегшує розуміння та дозволяє враховувати інтереси інших сторін, сприяє ефективному захисту інтересів клієнта [11]. Наприклад, у США тренінги з розвитку емпатії для офіцерів поліції є дуже поширеними. Вони відмічають, що емпатія — це ключ до успішного здійснення поліцейської діяльності. Один із офіцерів поліції у штаті Вашингтон зазначив в інтерв'ю, що емпатія покращує те, як вони здійснюють свою діяльність. Це стратегія безпеки, яка дає офіцерам тактичні переваги. Коли ти розумієш чому людина поводить себе певним чином, ти також знаєш як краще відреагувати на цю поведінку [12, с. 85].

Таким чином, емоційний інтелект — це навичка, яка об'єднує велику кількість м'яких навичок (soft skills) і є ключовою для сучасного юриста. Саме емоційний інтелект у поєднанні з суто професійними технічними навичками (hard skills) є запорукою побудови успішної кар'єри у сфері права. Важливо забезпечувати розвиток вказаних навичок як на рівні юридичної освіти, так і на рівні юридичної практики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в сучасному світі в умовах глобалізації, швидкого поширення штучного інтелекту, постійних змін та нестабільності у світі м'які навички, зокрема, емоційний інтелект в юридичній діяльності відіграють ключову роль. Важко собі уявити успішного юриста, який не вміє якісно комунікувати з клієнтами, колегами, учасниками судового процесу, який не вміє керувати своїми й чужими емоціями, працювати в умовах стресу й конфліктних ситуацій. Комплексною навичкою, яка об'єднує більшість м'яких навичок є емоційний інтелект, який полягає у здатності розуміти свої та чужі емоції, та використовувати цю інформацію як вказівник для подальшого обмірковування і поведінки. Дуже важливо в межах юридичної освіти та юридичної практики вживати заходи для розвитку м'яких навичок, зокрема — емоційного інтелекту.

Такими заходами може бути введення відповідних навчальних дисциплін у закладах вищої юридичної освіти, проведення лекцій і тренінгів, присвячених окресленій тематиці як для майбутніх юристів, так і для практикуючих юристів розширення й поглиблення наукових досліджень у цій сфері. Це допоможе істотно підвищити якість юридичної діяльності, що сприятиме більш ефективному забезпеченню й захисту прав людини, забезпеченню верховенства права, законності й правопорядку в державі.

У подальших наукових дослідженнях пропонується більш детально проаналізувати вплив кожної «м'якої» навички окремо на юридичну професію, та детально дослідити методи й інструменти, які допоможуть ефективно й швидко опанувати відповідні навички якомога більшій кількості представників юридичної професії.

Література

1. Коваль К. Розвиток «soft skills» у студентів — один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного університету.* 2015. № 2. С. 162–167.

2. Шестакова С. Використання інтерактивних методів навчання для формування soft skills у студентів юридичного профілю. URL: https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/7710/1B2.pdf (дата звернення 20.11.2024 р.).

3. Кочубей Т., Ткачук Ю. Соціальні навички soft skills у системі компетентностей майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2021. Вип. 2 (7). С. 42–51.

4. National Soft Skills Association. The soft skills disconnect. URL: https://www.nationalsoftskills.org/the-soft-skills-disconnect/ (дата звернення: 25.11.2024).

5. Joshua D. Rosenberg. Interpersonal dynamics: Helping Lawyers Learn the Skills, and the Importance of Human Relationship in the Practice of law. *University of Miami Law Review.* 2005. Volume 58. Article 16. № 4. P. 1225–1273.

6. Сторчай Д. Юрист майбутнього: PRO soft skill — як інструмент розвитку професійного правника. URL: https://pravokator.club/news/yuryst-majbutnogo-pro-soft-skill-yak-instrument-rozvytku-profesijnosti-pravnyka/ (дата звернення: 30.11.2024).

7. 10 Essential Skills Proof Organization according to the World Economic Forum. 2020. URL: https://lepaya.com/en/top-10-skills-of-the-future/#10-skills-of-2025 (дата звернення: 27.11.2024).

8. Tasso K. Essential Soft Skills for Lawyers. What they are and how to develop them. URL: https://www.amazon.com/Essential-Soft-Skills-Lawyers-Develop/dp/1787423387 (дата звернення: 27.11.2024).

9. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? URL: https://scholars.unh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1353&context=psych_facpub (дата звернення: 25.11.2024).

10. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Х. : Віват, 2020. 512 с.

11. Емпатія в юридичній практиці: чому це важливо? URL: https://pravokator.club/news/empatiya-v-yurydychnij-praktytsi-chomu-tse-vazhlyvo/ (дата звернення: 29.11.2024).

12. Acker M. Connect through emotional intelligence. USA, Orlando: Advantage publishing, 2022. 199 p.

References

1. Koval K. Rozvytok “soft skills” u studentiv — odyn z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho universytetu. 2*015. № 2. S. 162–167 [in Ukrainian].

2. Shestakova S. Vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia dlia formuvannia soft skills u studentiv yurydychnoho profiliu. URL: https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/7710/1B2.pdf [in Ukrainian].

3. Kochubei T., Tkachuk Yu. Sotsialni navychky soft skills u systemi kompetentnostei maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita.* 2021. Vyp. 2 (7). S. 42–51 [in Ukrainian].

4. National Soft Skills Association. The soft skills disconnect. URL: https://www.nationalsoftskills.org/the-soft-skills-disconnect/.

5. Joshua D. Rosenberg. Interpersonal dynamics: Helping Lawyers Learn the Skills, and the Importance of Human Relationship in the Practice of law. University of Miami Law Review. 2005. Volume 58. Article 16. № 4. P. 1225–1273.

6. Storchai D. Yuryst maibutnoho: PRO soft skill — yak instrument rozvytku profesiinoho pravnyka. URL: https://pravokator.club/news/yuryst-majbutnogo-pro-soft-skill-yak-instrument-rozvytku-profesijnosti-pravnyka/ [in Ukrainian].

7. 10 Essential Skills Proof Organization according to the World Economic Forum. 2020. URL: https://lepaya.com/en/top-10-skills-of-the-future/#10-skills-of-2025.

8. Tasso K. Essential Soft Skills for Lawyers. What they are and how to develop them. URL: https://www.amazon.com/Essential-Soft-Skills-Lawyers-Develop/dp/1787423387.

9. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? URL: https://scholars.unh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1353&context=psych_facpub.

10. Houlman D. Emotsiinyi intelekt. Kh.: Vivat, 2020. 512 s. [in Ukrainian].

11. Empatiia v yurydychnii praktytsi: chomu tse vazhlyvo? URL: https://pravokator.club/news/empatiya-v-yurydychnij-praktytsi-chomu-tse-vazhlyvo/ [in Ukrainian].

12. Acker M. Connect through emotional intelligence. USA, Orlando: Advantage publishing, 2022. 199 p.

// Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки» // № 12 (82), 2024

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 130.2(167)

Теліженко Людмила Вікторівна
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумський державний університет
Telizhenko Liudmyla
Doctor of Philosophy, Docent,
Associate Professor of the Department of Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies
Sumy State University
ORCID: 0000-0003-4558-513X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10543

ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ КОМЕМОРАЦІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

THE TRANSDISCIPLINARY ASPECT OF COMMEMORATING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Анотація. *Вступ. У сучасних реаліях України комеморація російсько-української війни набуває особливого значення, оскільки комеморація постає значним фактором консолідації українського суспільства, збереження та формування його національної ідентичності.*

Мета. Метою дослідження є спроба трансдисциплінарного обґрунтування комеморації російсько-української війни як фактору збереження та розвитку національної ідентичності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемам комеморації; 2) роботи дослідників, пов'язані з питаннями трансдисциплінарності в сучасній науці.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: трансдисциплінарний підхід як методологічна основа для даного дослідження, системний підхід для з'ясування специфіки трансдисциплінарності як нового способу цілісного осмислення людини, метод теоретичного узагальнення для характеристики особливостей комеморації сучасної війни.

Результати. У статті показується, що людина з цієї точки зору є матеріальною та ідеальною, онтичною та онтологічною одночасно, перебуває в декількох рівнях реальності та взаємодіє з усім людством і світом у дискретно-континуальних координатах простору і часу.

Звертається увага на те, що таким чином утворена цілісність людини є основою для розуміння як індивідуальної, так і колективної ідентичності, в тому числі національної.

Доводиться, що комеморація як одна із практик людини, в якій відображається її сутність, передбачає два вектори впливу на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи суспільне інформаційне середовище про події війни та її героїв, комеморація забезпечує також взаємодію нації з духовним полем всього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується досліджувати комеморацію під кутом зору впливу на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи інформаційне середовище про події війни та її героїв, які ціною свого життя захищають життя інших як найвищу цінність, комеморація має забезпечувати внутрішню єдність нації не тільки в даній ситуації, тут-і-зараз, а і майбутніх поколінь, їх безперервний зв'язок з духовним полем всього людства.

Ключові слова: *комеморація, пам'ять, національна ідентичність, російсько-українська війна, цілісність людини, трансдисциплінарний підхід.*

Summary. *Introduction. In the modern realities of Ukraine, the commemoration of the Russian-Ukrainian war acquires special importance, since commemoration becomes a significant factor in the consolidation of Ukrainian society, the preservation and formation of its national identity.*

Purpose. The purpose of the study is an attempt to provide a transdisciplinary justification for the commemoration of the Russian-Ukrainian war as a factor in the preservation and development of national identity.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) works of domestic and foreign researchers devoted to the problems of commemoration; 2) works of researchers related to issues of transdisciplinarity in modern science.

In the process of conducting the study, the following scientific methods were used: a transdisciplinary approach as a methodological basis for this study, a systemic approach to clarify the specifics of transdisciplinarity as a new way of holistic understanding of man, a method of theoretical generalization to characterize the features of the commemoration of the modern war.

Results. It is shown that a person from this point of view is material and ideal, ontic and ontological at the same time, is in several levels of reality and interacts with the whole humanity and the world in discrete-continuum coordinates of space and time.

Attention is drawn to the fact that in this way the formed integrity of a person is the basis for understanding both individual and collective identity, including national one.

It is proved that commemoration as one of the practices of a person, in which its essence is reflected, implies two vectors of influence on a person as integrity, and through it on society as a collective of people and the whole world. Creating material objects and at the same time forming a public information environment about the events of the war and its heroes, commemoration also ensures the interaction of the nation with the spiritual field of all mankind in its present, past and even near future.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to investigate commemoration from the perspective of its impact on a person as a whole, and through him on society as a collective of people and the whole world as a whole. By creating material objects and at the same time forming an information environment about the events of the war and its heroes, who at the cost of their lives protect the lives of others as the highest value, commemoration should ensure the internal unity of the nation not only in this situation, here and now, but also for future generations, their continuous connection with the spiritual field of all humanity.

Key words: *commemoration, memory, national identity, Russian-Ukrainian war, human integrity, transdisciplinary approach.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях України тема комеморації російсько-української війни набуває особливої актуальності, оскільки комеморація постає значним фактором консолідації українського суспільства, збереження та формування його національної ідентичності, а, отже, фактором самої можливості подальшого існування українського народу та його держави. Проте комеморація, саме поняття якої ще на початку століття для нас було маловідомим, а сьогодні часто вживаним, набуває не тільки популярності, а і певної вузькості, що, в свою чергу, впливає на таке ж розуміння її ролі для формування та збереження національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі комеморації присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних дослідників ці проблеми аналізували, зокрема, Я. Ассман [1], П. Нора [9; 10], Е. Ренан [13], П. Рікер [14], М. Хальбвакс [18] та ін. Серед українських вчених проблематику комеморації та національної ідентичності досліджували Р. Додонов [2], М. Каблука [3], А. Киридон [4], Н. Кривда [6] та ін.

Комеморацію дослідники найчастіше представляють як матеріально виражену компоненту колективної пам'яті, пов'язуючи її з меморіалами, монументами, пам'ятниками, музеями тощо. При цьому духовна складова комеморації або взагалі опускається, або переважно зводиться до емоційних переживань сучасників, викликаних об'єктами, пов'язаними з подіями минулого. Як говорить про комеморацію «нового типу» автор інсталяції «Хрест Героїв» М. Каблука, «проживання, а не пам'ять, є основою концепту. …Візуальні й звукові ефекти, можливість взаємодіяти з об'єктом — все це цілиться на відчуття в першу чергу, спогади ж виникають опісля, як наслідок повного занурення в інсталяцію» [3].

Це не відповідає тому змісту, який детально обґрунтовував у кінці XX ст. його автор, французький історик П'єр Нора. Акцентуючи увагу на об'єктивованих формах пам'яті, насамперед у контексті дослідження «місць пам'яті» або «території пам'яті», матеріальну та духовну складові комеморації П. Нора описав як єдиний процес. Для нього сама пам'ять є комеморативною свідомістю, в якій вона «кристалізується і знаходить свій прихисток» [9]. Таку його позицію підтверджує і думка про те, що місця пам'яті «є місцями в трьох сенсах слова — матеріальному, символічному і функціональному… Навіть місце, зовні цілком матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам'яті, якщо уява не наділить його символічною аурою. …Три аспекти завжди співіснують» [10, с. 12]. Тому комеморація в розумінні П. Нора представляється, насамперед, пам'яттю, що існує як усвідомлене минуле та певні матеріальні об'єкти, з ним пов'язані. Ці подвійні скріпи, матеріальні й духовні одночасно, з'єднують теперішнє з минулим, консолідуючи суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації. Але, що важливо, навіть у цьому авторському баченні роль комеморації як пам'яті, яка впливає на формування нації і водночас нацією «освячується», може бути неоднозначною, оскільки вона емоційна і може пов'язуватися з уявними споминами, а тому допускати всілякі маніпуляції, зміни, витіснення, забуття [10, с. 3]. Тобто, як зазначає Р. Додонов, «комеморативні практики включають широкий спектр спільних дій (ритуали, церемонії, презентації) і предметів (пам'ятники, місця поховань, меморіальні комплекси), які містять

певний історичний наратив, що стосується всіх або частини суспільства» [2, с. 5]. Тому спрямовані на об'єктивізацію колективної пам'яті, комеморативні практики здатні як конструювати майбутнє нації, так і деструктувати його через перегляд історичного минулого.

Складною та неоднозначною є не тільки проблема комеморації, в даному разі російсько-української війни, а і проблема національної ідентичності. У науковому осмисленні вона також постає багатофакторним конструктом, що поєднує в собі як зовнішні, так і внутрішні чинники, як об'єктивні ознаки приналежності до нації (територія, на якій живуть люди; мова, якою вони спілкуються; релігія, до якої вони себе відносять; культура, цінності і традиції якої вони поділяють), так і суб'єктивні (ким себе відчуває людина, її почуття приналежності до певної нації) [17, с. 305]. У зв'язку з цим у якості ключових факторів формування національної ідентичності, подібно до комеморації, науковці виділяють ту чи іншу її сторону або навіть одну із їх складових [17]. Так, наприклад, І. Огієнко українську мову вважав ознакою всього національного, його душею, найціннішим скарбом, врешті-решт, самим життям, без якого немає народу і національності [11, с. 239, 240]. Водночас Е. Ренан наполягав на тому, що «мова запрошує до єднання, але не змушує до нього. …Мови — це історичні витвори, які дають мало вказівок про кров тих, що ними говорять, і які в кожному разі не могли б накласти кайданів на людську свободу, коли треба означити родину, з якою поєднуються на життя і на смерть» [13].

То ж, беручи до уваги сам факт зв'язку комеморації з національною ідентичністю, її неоднозначне розуміння та такий же вплив на процеси формування ідентичності, особливого значення набуває вибір оптимальної точки зору щодо її осмислення, яке в даному разі передбачає поєднання відразу декількох проблемних полів, кожне з яких має свою множину інтерпретацій, відповідних практик та політики. Тому виникає необхідність знайти спільну основу для їх осмислення, з одного боку, здатну об'єднати часткове в них та між ними, а, з іншого боку, у багатоманітті проявів виявити їх спільну сутність, розвиток якої матиме позитивне значення і для комеморації, і для національної ідентичності. Така дослідницька позиція спрямована на розуміння комеморації та ідентичності як феноменів, безпосередньо пов'язаних з онтологічною цілісністю людини (колективу людей) як оптимальною для осмислення всіх пов'язаних з нею проблем.

Метою дослідження є спроба трансдисциплінарного обґрунтування комеморації російсько-української війни як фактору збереження та розвитку національної ідентичності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемам комеморації; 2) роботи дослідників, пов'язані з питаннями трансдисциплінарності в сучасній науці.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: трансдисциплінарний підхід як методологічна основа для даного дослідження, системний підхід для з'ясування специфіки трансдисциплінарності як нового способу цілісного осмислення людини, метод теоретичного узагальнення для характеристики особливостей комеморації сучасної війни.

Виклад основного матеріалу. *Трансдисциплінарний підхід як новий світогляд та нова практика життя.* З цієї точки зору ефективним є трансдисциплінарний підхід, який, розвиваючи уявлення про складність світу та реальності, в якій існує людина, водночас формує і нову онтологію. Представлений різними школами та концепціями, як вітчизняними, так і зарубіжними, серед яких зокрема Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень (CIRET) у Парижі, очолюваний Б. Ніколеску, трансдисциплінарний підхід переважно розуміється як новий тип вироблення наукового знання, що ґрунтується на дисциплінарних знаннях, але виходить за будь-які їх межі, формуючи більш високий рівень наукового осмислення, а відповідно, новий світогляд та нову практику життя [8].

Потенціал трансдисциплінарного підходу полягає в тому, що на відміну від традиційної європейської раціональності, яка фактично до другої половини XX століття ґрунтувалася на протиставленні суб'єкта і об'єкта пізнання, він їх розглядає не в розриві, визнаючи почергово первинність того або іншого, а в їх початковій нероздільній єдності. З позиції Б. Ніколеску як представника квантової фізики, суб'єкт і об'єкт перебувають у спільному для них полі — «прихованому Третьому», яке їх об'єднує та робить взаємочутливими, оскільки вони мають спільну з ним інформаційну природу. Інформація природна (об'єкта) та інформація духовна (суб'єкта) взаємодіють між собою через включену в них і водночас природно близьку їм третю сторону [8, с. 93, 94].

Характерно, що ідея проникаючого в усе третього вже давно присутня в науці як Дух (М. Планк, Г. Гегель), інформаційний континуум (Д. Бом), інформація (Б. Каструп) тощо. Ця ж ідея характерна і для метафізики тотальності як вітчизняного підходу, що майже одночасно з трансдисциплінарним підходом школи Б. Ніколеску сформувався в межах постнекласики, але вийшов за її межі, обґрунтовуючи єдність суб'єкта і об'єкта, людини і світу, що перебувають у Бутті як єдиному універсальному середовищі [5]. Як спільна субстанційна основа Буття, з одного боку, забезпечує онтологічну єдність всього сущого, а, з іншого боку, зберігає онтичну самостійність усіх своїх форм [16, с. 102]. Виникаюча таким чином дуальна онтико-онтологічна модель всього сущого метафізики тотальності виявляється близькою до інформаційної, природно-духовної моделі трансдис-

циплінарного підходу Б. Ніколеску, онтологічної за своїм характером.

Принципово важливим є і висновок трансдисциплінарного підходу щодо складності та багаторівневості реальності, в якій перебувають суб'єкт і об'єкт, людина і світ. Ця реальність, що має інформаційну природу та утворена рівнями суб'єкта, об'єкта та всепроникаючого третього, в людині представлена трьома рівнями її суб'єктивного сприйняття (суб'єктивна реальність): внутрішній світ, пов'язаний зі свідомістю (політична, соціальна, історична, індивідуальна реальність); зовнішній світ (об'єкт) — екологічна, економічна, космічна / планетарна реальність; інформаційне середовище (рівень прихованого третього) — культура, мистецтво, релігія, духовність (досвід людей, інтуїція, інтерпретації, описи, уявлення, образи, традиції тощо), яке забезпечує безперервність взаємодії природної інформації з духовною [8].

Зауважимо, що не зведена до фізичного світу класичної науки та водночас не сконструйована соціально, сучасною людиною трансдисциплінарна реальність у всій своїй повноті не сприймається та навіть не усвідомлюється, будучи потенційно присутньою в ній. Але це не означає, що вона не має враховуватися під час формування практик людини, між зовнішньою активністю та саморозумінням якої себе як цілісності є певний дисонанс, що призвів до тотальної кризи сучасності, в тому числі й кризи самої людини як її найглибшого прояву.

Трансдисциплінарний вимір комеморації та національної ідентичності

Досліджуючи комеморацію як одну із практик людини, що відображає її власний «образ і подобу» з використанням трансдисциплінарного підходу, приходимо до висновку, що вона має враховувати поліонтологічну складність людини, її одночасне перебування в декількох рівнях реальності, духовний взаємозв'язок з усім людством та світом у дискретно-континуальних координатах простору і часу. А також неоднозначну роль діяльності людини, зовнішню і внутрішню, здатну встановлювати як еволюційний за характером порядок (гармонію) в собі та зі світом, так і викликати порушення (дисгармонію) — неспроможність власної повноти та цілості через «розколотість» у собі.

З огляду на це і комеморація, і національна ідентичність повинні орієнтуватися на формування саме цілісної людини як ключове завдання високорозвиненого суспільства, без якої в принципі не може бути його майбутнього в перспективі виходу на більш високі щаблі колективного буття. Як носій смислів, цінностей, сформованих на їх основі цілей, традицій, практик тощо, людина створює той світ, який є відображенням стану її цілісності. Такі її якості, як пам'ять, почуття, ставлення до когось чи чогось стимулюють усю діяльність людини як єдиний процес, утворюючи її особисту цілісність, через яку вона взаємодіє з іншими людьми та з усім світом, розвиваючи цілісність більш високого порядку. Змінювані, але невід'ємні від неї як динамічна сталість, вони мають значення певного позачасового та позапросторового індикатора особистості, за яким вона ідентифікує себе як їх частина (суспільства, нації, людства тощо) у будь-який час та в будь-якій ситуації (близьке мені чи ні, моє чи не моє, важливе — неважливе тощо). Як писав Х. Ортега-і-Гассет, «людина — це не річ, а драма, її життя — чиста і універсальна подія, яка відбувається з кожним із нас, і в цьому звершенні кожний, в свою чергу, є подія» [12]. А подія як незвичайний хід життя закарбовується в пам'яті (людини чи всього суспільства), викликає емоції, а разом з ними думки та спогади.

Відповідно, якщо вважати національну ідентичність колективною ідентичністю великої кількості людей, які своєю зовнішньою і внутрішньою діяльністю в певний історичний проміжок часу утворюють цю ідентичність і в ній же як єдиному процесі, спрямованому на себе і зовнішній світ, її відображають, то й ідентичність треба пов'язувати з колективною цілісністю, представленою двома її іпостасями: матеріальним і духовним, проявленим і не проявленим, зовнішнім і внутрішнім, у яких поєднуються всезагальне та національне. Нерозривні між собою, вони, з одного боку, представляють конкретну, у даному разі, українську націю в її історичних обставинах війни, а з іншого боку, виражають загальнолюдське, одвічне, універсальне, моральнісне, що під кутом зору національних звичаїв та традицій по-своєму відобразилося в культурних та релігійних текстах і практиках різних народів, теж історично різних і водночас по-людськи близьких між собою. Тому колективна ідентичність, сформована в певних історичних умовах та представлена в духовно об'єднаних самою людиною звичаях, традиціях, культурі тощо, не ізольована від духовного поля всього людства, його «семантичних універсалій» (Умберто Еко) як власної основи, яка включена в її цілісність і з якої виникають її смисли, цінності, цілі тощо. Як специфічний прояв загальнолюдського, як частина від цілого національне без нього існувати не може.

З огляду на це комеморація як одна із практик людини теж має передбачати декілька векторів впливу, визначених сутністю людини: на неї як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Через цілком конкретні дії, пов'язані зі створенням матеріальних об'єктів, присвячених подіям та людям, які сприймаються сучасниками як їм близькі та зрозумілі, як їх герої, захисники, відбувається формування внутрішнього світу людини, громадянина суспільства, в якому він виявляється єдиним з тими, хто поділяє його сприйняття та переживання. Водночас, наповнюючи матеріальні об'єкти пам'яті глибоким загальнолюдським сенсом, що має місце в цих подіях, вчинках героїв тощо, створюючи про них різноманітні твори культури, суспільство через комеморацію формує

інформаційне середовище, яке, з одного боку, його об'єднує як націю, колектив людей поза будь-яких часових меж. А, з іншого боку, утворює середовище, яке забезпечує взаємодію вже нації, що таким чином творить себе і своє колективне майбутнє, з духовним полем всього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Отже, комеморація російсько-української війни має сприяти формуванню багаторівневої духовної єдності самої людини як істоти свідомої і духовної, суспільства і нації як колективу людей, всього людства як цілісності. Вона не може зводитися виключно до створення меморіалів, пам'ятників, музеїв тощо, тобто бути тільки матеріально-втілюваною практикою пам'яті, хоча і здатною викликати у відвідувачів таких місць певні емоції та спогади. Звісно, емоції, біль душі за тими, хто не з нами, але все рівно в нас, мають бути. Проте навантажена загальнолюдськими цінностями та смислами, життєво важливими та зрозумілими не тільки для нас, а і для будь-якої людини, будь-якої нації, а від того, неминучими та тривалими як саме життя, у своїй вселюдській значущості, вона має усвідомлюватися кожним українцем як надзвичайно важливе, від нього невід'ємне, що формує в ньому внутрішній світ громадянина Всесвіту. На думку П. Рікера, це означає формування «цілісної пам'яті», в якій «минуле безперервно зчіплюється з теперішнім», або «істинної пам'яті», живого зв'язку з вічним теперішнім [14, с. 559, 560]. Звідси витікає і розуміння того, для чого нам, живим українцям, потрібен зв'язок пам'яті з тими, хто пішов нас захищати і не повернувся, як і розуміння нас самих себе як таких, які з буття ніколи не зникають. Адже ми можемо змінювати форму існування, але залишатися в бутті вічно.

Водночас не розуміння універсального характеру відносин людини зі світом, а відтак не усвідомлення ролі комеморації щодо їх встановлення через пам'ять як увічнення колективного у всезагальному, здатне вести до не відповідності національних орієнтирів загальнолюдському, розриву з ним як універсальним, а отже, до смислових розривів на рівні колективу людей, розриву історичної та духовної пам'яті. Врешті-решт, до національної нестійкості та розпаду нації.

Досить часто зустрічається думка про те, що колективна пам'ять українців постійно трансформується. Змінам піддаються не стільки форми комеморації, які «залишаються здебільшого старими», скільки її зміст [2]. Відбувається забуття і, насамперед, тому, що для теперішнього минуле, його події та герої втрачають значення. Як доводив П. Рікер, для цього є декілька причин. Це ідеологізація пам'яті, пов'язана з репрезентацією історичного минулого, створенням нових наративів, можливістю розказати про минуле інакше, «про щось замовчуючи, зміщуючи акценти, різними способами рефігуруючи учасників події, як і контури самої події» [14, с. 619]. У цьому разі «діє хитра форма забуття», «причина якої укорінена в позбавленні соціальних акторів початково наявної в них можливості самим розказувати про себе» [14, с. 620]. Також пам'яттю, вважав П. Рікер, можна управляти, зловживаючи забуттям. «…Такими є інституційні форми забуття, які відокремлює від амнезії дуже тонка грань: мова йде насамперед про амністії, а попутно і про право помилування, яке називається також помилуванням за амністією» [14, с. 625].

Як наслідок цих процесів «відбувається кардинальна переоцінка: герої радянської доби стали лиходіями, а негідники — героями» [2]. У той же час, як говорить Н. Ю. Кривда, «відбуваються процеси, що характеризуються «творенням «коротких» наративів, увічненням недавніх подій», які, в свою чергу, потребують «винайдення традиції» (Е. Гобсбаум), яка як продукт соціальної інженерії в Україні ще не склалася, зумовлюючи кризу й української ідентичності [5, с. 15, 16]. Тому комеморація, вважає авторка, має стати «дієвим інструментом «винайдення традиції», засобом подолання «стереотипів і практик, які не сприяють консолідації українського суспільства, а отже формування колективної ідентичності, в тому числі й організації вертикальних зв'язків у суспільстві, пов'язаних із владою, які не склалися» [6, с. 16]. «Перевагою української армії і українського суспільства є вміння об'єднуватися по горизонталі. …Горизонтальні зв'язки — частина національних культурних практик. Ми довго були бездержавною країною. Вертикаль влади… завжди сприймалася в Україні як щось стороннє, не дуже варте довіри. …Ми виживаємо за рахунок горизонтальних мереж, а не вертикалі. Сьогодні у нас наша влада, ми привласнили собі державу, поки що поганенько, але привласнюємо далі — точно в цьому впевнена. Тому державні інституції, які створюються, мають стати нашими інституціями» [15].

Зазначимо, що з точки зору трансдисциплінарного підходу постійний перехід від однієї традиції до іншої, змістовне творення нових традицій без наявної в них спільної ціннісно-смислової основи, пов'язаної з духовним аспектом буття людини і суспільства, веде до перервності та фрагментарності колективної пам'яті, втрати нею континуальності, живого зв'язку поколінь та появи відповідних розпадів на рівні людини, суспільства, колективу людей, нації, всього людства, які втрачають у собі та між собою духовну єдність. Відповідно поділ колективної пам'яті нації на певні історичні періоди за принципом виключно «своєї» для даного часу ідеології чи політики, зазвичай представленої досить вузьким колом еліт, теж не позбавленої «своїх» інтересів, перетворюється на своєрідне розщеплення зв'язків і відносин як по горизонталі, так і по вертикалі. Адже в такому разі ціннісно-смислова основа, яка б усвідомлювалася кожною людиною, кожним громадянином країни як його власна, в тому числі і політиками, водночас невід'ємна від майбутніх поколінь,

інших людей та всього світу в цілому, і давала б «відчуття безперервності пам'яті» (П. Нора), відсутня.

Проте, як відомо, за відсутності цілісного або зв'язного значення образи пам'яті завжди фрагментарні й умовні. У такому разі комеморація стає спробою зупинити процес повільної зміни традиції, в основі якої фрагментарність пам'яті, використовуваної політиками. З цією ж метою відбувається і політична міфологізація, інструмент у соціальному і політичному управлінні, пропаганді, в боротьбі ідеологій, яка зводить складні і суперечливі історичні процеси до зручних для сприйняття простих схем, які суспільством будуть сприйматися як щось безперечне. Проте в умовах інформаційного суспільства будь-який міф, який не підтверджується ні колективним, ні індивідуальним досвідом людини, буде швидко розвінчаним, поглиблюючи розриви теперішнього з минулим. Та саме розірвана, придушена або витіснена колективна пам'ять і здатна повернути суспільство в минуле, відкинути його в своєму розвитку на декілька кроків назад. Як доводить Я. Ассман, «будь-який достатньо глибокий розрив спадкоємності і традиції може привести до виникнення минулого» [1, с. 15]. При цьому автор наголошує на тому, що це відбувається насамперед тоді, коли «після такого розриву робиться спроба почати спочатку. Оновлення, відродження, реставрації завжди виступають у формі звернення до минулого. У міру того, як вони освоюють майбутнє, вони творять, відтворюють, відкривають минуле» [там же]. У такому разі комеморація не завжди виконує функцію консолідації суспільства, вона швидше сприяє соціальній деструкції, оскільки в нових формах та в нових історичних обставинах повторюється минуле, яке здатне приваблювати теперішнє тими проявами людського духу, які пов'язані з руїнами.

Висновки. То ж, досліджуючи комеморацію з точки зору трансдисциплінарного підходу, приходимо до висновку, що як одна із практик людини, в якій відображається її сутність, комеморація має впливати на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи інформаційне середовище про події війни та її героїв, які ціною свого життя захищають життя інших як найвищу цінність, комеморація забезпечує внутрішню єдність нації не тільки в даній ситуації, тут-і-зараз, а і майбутніх поколінь, їх безперервний зв'язок з духовним полем всього людства. У взаємодії двох сутнісних сторін як єдиному процесі, осмисленому і направленому на внутрішній та зовнішній світ, відбувається формування цілісної пам'яті, яка й утворює живий ланцюг національної єдності минулого, теперішнього та майбутнього.

Література

1. Ассман Я. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.

2. Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discours. *СХІД*. 2022. Т. 3, № 1, С. 5–14. https://doi.org/10.21847/1728–9343.2022.3(1).253628.

3. Каблука М. Як нам пам'ятати трагедії: нетравматична імерсивність в пам'ятниках. URL: http://surl.li/mawuru (дата звернення: 21.08.2024).

4. Киридон А. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять*. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. Вип. 42. С. 7–19.

5. Кізіма В. В. Космологія з позицій уявлення про буття як про тотальність. Totallogy-XX І. Постнекласичні дослідження. № 29. Київ : ЦГО НАН України. 2013. С. 25–75.

6. Кривда Н. Ю. Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. *Українські культурологічні студії*. 2018. 1(2). С. 15–20. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585951.pdf (дата звернення: 01.12.2024).

7. Nicolescu B. Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*. 2012. V. 1, N. 1. P. 13–29.

8. Nicolescu B. The Hidden Third as the Unifier of Natural and Spiritual Information. *Cybernetics and Human Knowing*. 2015. V. 22, N. 4. P. 91–99.

9. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Рєпи. Київ : ТОВ «Видавництво» «КЛІО», 2014. 272 с.

10. Nora P. (Ed.) Les lieux de mémoire. I. La Republique; II. La Nation; III. Les Frances. Paris, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), 1984–1992.

11. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.

12. Ортега-і-Гассет Х. Історія як система. 1941. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/gasset/ist_sist.php (дата звернення: 21.08.2024).

13. Ренан Е. Що таке нація? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Joseph_Ernest_Renan/Scho_take_natsiia7/ (дата звернення: 21.08.2024).

14. Ricoeur P. La mémoire, l'histoire, l'oubli. Paris: Seuil, L'ordre philosophique, 2000. 676 p.

15. Самченко В. Наталія Кривда: Ми не схеми майбутнього шукаємо в минулому. Ми шукаємо аргументи на користь власної суб'єктності. URL: http://surl.li/gcyulh (дата звернення: 24.08.2024).

16. Теліженко Л. В. Постнекласичний зміст гуманітарної інноватики: тоталогічний аспект. Totallogy-XX I. Постнекласичні дослідження. № 30. Київ : ЦГО НАН України, 2013. С. 96–111.

17. Теліженко Л. В. Комеморація російсько-української війни як фактор збереження та формування національної ідентичності. *Strategic Innovations of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times: collection of scientific paper of the I International Scientific and Practical Conference* (1 June 2024). Sumy: Sumy State University, 2024. P. С. 305–308.

18. Хальбвакс М. Колективна пам'ять. Париж : Університетська преса Франції, 1967. 204 с.

References

1. Assman Ya. Prostory spohadu. Formy transformatsii kulturnoi pamiati. Kyiv: Nika-Tsentr, 2012. 440 s. [in Ukrainian].

2. Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discours. *SKhID*. 2022. T. 3, № 1, P. 5–14. https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(1).253628.

3. Kabluka M. Yak nam pamiataty trahedii: netravmatychna imersyvnist v pamiatnykakh. URL: http://surl.li/mawuru [in Ukrainian].

4. Kyrydon A. Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problemy. *Istorychna pamiat.* Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. Poltava, 2020. Vyp. 42. S. 7–19 [in Ukrainian].

5. Kizima V. V. Kosmolohiia z pozytsii uiavlennia pro buttia yak pro totalnist. Totallogy-XX I. *Postneklasychni doslidzhennia*. № 29. Kyiv: TsHO NAN Ukrainy. 2013. S. 25–75 [in Ukrainian].

6. Kryvda N. Yu. Konstruiuvannia ukrainskoi identychnosti: vyklyky komemoratsii. *Ukrainski kulturolohichni studii*. 2018. 1(2). S. 15–20. https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585951.pdf [in Ukrainian].

7. Nicolescu B. Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*. 2012. V. 1, n. 1. P. 13–29.

8. Nicolescu B. The Hidden Third as the Unifier of Natural and Spiritual Information. *Cybernetics and Human Knowing*. 2015. V. 22, n. 4. P. 91–99.

9. Nora P. Teperishnie, natsiia, pamiat / per. z fr. A. Riepy. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo" "KLIO", 2014. 272 s. [in Ukrainian].

10. Nora P. (Ed.) Les lieux de mémoire. I. La Republique; II. La Nation; III. Les Frances. Paris, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), 1984–1992.

11. Ohiienko I. Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu. Kyiv: Abrys, 1991. 272 s. [in Ukrainian].

12. Orteha-i-Hasset Kh. Istoriia yak systema. 1941. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/gasset/ist_sist.php [in Ukrainian].

13. Renan E. Shcho take natsiia? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Joseph_Ernest_Renan/Scho_take_natsiia7/ [in Ukrainian].

14. Ricoeur R. La mémoire, lhistoire, loubli. Paris: Seuil, Lordre philosophique, 2000. 676 p.

15. Samchenko V. Nataliia Kryvda: My ne skhemy maibutnoho shukaiemo v mynulomu. My shukaiemo arhumenty na koryst vlasnoi subiektnosti. URL: http://surl.li/gcyulh [in Ukrainian].

16. Telizhenko L. V. Postneklasychnyi zmist humanitarnoi innovatyky: totalohichnyi aspekt. Totallogy-XX I. *Postneklasychni doslidzhennia*. № 30. Kyiv: TsHO NAN Ukrainy, 2013. S. 96–111 [in Ukrainian].

17. Telizhenko L. V. Komemoratsiia rosiisko-ukrainskoi viiny yak faktor zberezhennia ta formuvannia natsionalnoi identychnosti. *Strategic Innovations of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times: collection of scientific paper of the I International Scientific and Practical Conference* (1 June 2024). Sumy: Sumy State University, 2024. P. S. 305–308.

18. Khalbvaks M. Kolektyvna pamiat. Paryzh: Universytetska presa Frantsii, 1967. 204 s. [in Ukrainian].

УДК 656.347.4

Кушнір Людмила Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри «Менеджмент і маркетинг»
Одеський національний морський університет
Kushnir Liudmyla
PhD, Associate Professor of the Department of Management and Marketing
Odesa National Maritime University
ORCID: 0000-0001-7597-5791

Будихін Марк Юрійович
аспірант кафедри «Менеджмент і маркетинг»
Одеського національного морського університету
Budykhin Mark
PhD Seeker of the Department of Management and Marketing
Odesa National Maritime University

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10583

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗМІШАНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF MIXED TRANSPORTATION IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. Змішані перевезення набирають все більшої популярності у транспортуванні вантажів у міжнародному сполученні. Це обумовлено цілим рядом переваг цього виду перевезень в порівнянні з іншими, а саме: більшою гнучкістю та швидкістю доставки завдяки застосуванню декількох видів транспорту. Більш популярними змішані перевезення стають в Україні, особливо на тлі повномасштабного вторгнення. Хоча розвиток цього виду перевезень почався ще до повномасштабного вторгнення, зараз він має ще більшу актуальність на тлі необхідності будувати нові транспортні маршрути, які можуть ефективно працювати в складних умовах сьогодення, а задля цього повинна існувати розвинена та сучасна правова база, яка буде сприяти розвитку цих перевезень.*

Мета. Метою даної статті є огляд сучасного стану правового регулювання змішаних перевезень в Україні та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Матеріали і методи. Ця робота базується на: 1) Міжнародному та внутрішньому українському законодавстві у сфері перевезень (конвенції, закони та інші нормативно-правові акти); 2) працях вітчизняних науковців, які присвячені темі змішаних міжнародних перевезень загалом та правовому регулюванні цього типу перевезень зокрема.

В процесі написання статті були використані такі наукові методи як: формально логічний (для аналізу правових норм), метод аналізу і синтезу (для вивчення і узагальнення системи правового регулювання змішаних перевезень в цілому) і також діалектичний.

Результати. В результаті даного дослідження вдалося встановити загальну систему правового регулювання змішаних міжнародних перевезень. Були проаналізовані та розглянуті найбільш значущі конвенції, закони та інші нормативно-правові акти, які регулюють сферу цього виду перевезень в Україні та світі. Україна досягла значного прогресу в розробці власного та імплементації міжнародного законодавства за останній час. Були прийняті та ратифіковані ціла низка важливих документів у сфері змішаних міжнародних перевезень. Хоча варто зазначити що більшість з них вимагають відпрацювання та прийняття інших допоміжних актів, щоб вони змогли працювати в повну силу. Також були розглянуті сучасні тенденції та напрямки розвитку законодавства змішаних перевезень в Україні, серед яких можна виділити наближення українського законодавства до стандартів ЄС та збільшення діджиталізації у сфері перевезень вантажів.

Перспективи. В дослідженнях на цю тему пропонується зосередити увагу на стан впровадження в Україні нових видів транспортних документів та змінах у митному законодавстві, оскільки саме у цих сферах очікуються зміни найближчим часом. Також, варто зосередити увагу на подальшій імплементації Україною норм ЄС та стану виконання вже прийнятих законів та конвенцій.

Ключові слова: *змішані перевезення, міжнародні перевезення, право, правове регулювання.*

Summary. *Introduction. Mixed transportation is gaining more and more popularity in international cargo transportation. This is due to a number of advantages of this type of transportation compared to others, namely greater flexibility and speed of delivery due to the use of several modes of transport. Mixed transportation is becoming more popular in Ukraine, especially against the backdrop of a full-scale invasion. Although the development of this type of transportation began even before the full-scale invasion, now it is even more relevant against the backdrop of the need to build new transport routes that can work effectively in today's difficult conditions. And for this, there must be a developed and modern legal framework that will facilitate the development of these transportations.*

Purpose. The objective of this article is to review the current state of legal regulation of mixed transportation in Ukraine and to make proposals for improving the legal regulation of mixed international transportation in Ukraine.

Materials and methods. This work is based on: 1) International and domestic Ukrainian legislation in the field of transportation (conventions, laws and other regulatory legal acts); 2) works of domestic scientists devoted to the topic of mixed international transportation in general, and the legal regulation of this type of transportation in particular

In the process of writing this article, the following scientific methods were used: formally logical for the analysis of legal norms), the method of analysis and synthesis (for the study and generalization of the system of legal regulation of mixed transportation in general) and also dialectical.

Results. As a result of this study, it was possible to establish a general system of legal regulation of mixed international transportation. The most significant conventions, laws and other regulatory legal acts regulating the sphere of this type of transportation in Ukraine and the world were analyzed and considered. Ukraine has made significant progress in the development of its own and implementation of international legislation in recent times. A number of important documents in the sphere of mixed international transportation have been adopted and ratified. Although it is worth noting that most of them require the development and adoption of other supporting acts in order for them to work in full force.

Also considered were current trends and directions in the development of mixed transportation legislation in Ukraine, among which the approximation of Ukrainian legislation to EU standards and increased digitalization in the sphere of cargo transportation can be highlighted.

Discussion. In future studies on this topic, it is proposed to focus attention on the status of the introduction of new types of transport documents in Ukraine and changes in customs legislation, since it is in these areas that changes are expected in the near future. It is also worth focusing on Ukraine's further implementation of EU norms and the status of implementation of already adopted laws and conventions.

Key words: *mixed transportation, international mixed transportation, law, legal regulation.*

Постановка проблеми. Питання удосконалення правового регулювання змішаних перевезень постало перед Україною ще після підписання угоди про Асоціацію з Європейським Союзом і стало ще більш актуальним після початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році. Всі ці виклики потребують ефективної та сучасної системи правового регулювання змішаних міжнародних перевезень, яка дозволить значно збільшити об'єми цього виду перевезень.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема правового регулювання змішаних міжнародних перевезень знайшла відображення у роботах багатьох дослідників, таких як наприклад, Богданов С. М. та Андрієнко А. О., робота яких була присвячена питанню особливостям різних видів змішаних перевезень [1]. Звісно ж, існує багато досліджень сфокусованих на темі правового регулювання змішаних міжнародних перевезень. Зокрема, варто виокремити праці таких дослідників, як Каспрук О. С. [2] та Постнової Н. І [3], які в своїх дослідженнях розібрали особливості та проблеми правового регулювання змішаних міжнародних перевезень загалом. Також, існують дослідження присвячені окремим питанням, які стосуються правового регулювання цього виду перевезень. Так, питання відповідальності перевізників у змішаних перевезеннях були розглянуті у дослідженнях Шелудякова, Р. С. [4] та Медведської, В. В [5]. Проблема регулювання змішаних міжнародних перевезень саме в Україні на даний момент залишається недостатньо дослідженою. До авторів, які досліджували саме цю проблему можна віднести Маслій Н. Д. [6] і Добровольську В. В. [7]. Зважаючи на це, питання правового регулювання змішаних міжнародних перевезень потребує детального дослідження, тому дана робота буде сфокусована на сучасному стані та перспективах удосконалення системи правового регулювання змішаних міжнародних перевезень в Україні.

Метою статті є дослідження поточного стану системи правового регулювання змішаних міжнародних перевезень в Україні і на основі цих результатів

оцінити найближчі перспективи та можливості удосконалення даного питання.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасних глобалізаційних тенденцій міжнародні змішанні перевезення набирають все більшу популярність. Це обумовлено тим, що змішанні перевезення за рахунок використання декількох видів транспорту та використання єдиного транспортного документу дозволяють доставити вантаж якомога швидко, що є одним з найважливіших критеріїв у сучасній міжнародній економіці. Існує багато тлумачень поняття змішаних перевезень у різних джерелах та дослідженнях. У даному випадку доречно звернутися до тлумачення, яке надається в профільній Конвенції ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів 1980 р., згідно якої змішаними перевезеннями є перевезення вантажів щонайменше двома різними видами транспорту на підставі договору змішаного перевезення з місця в одній країні, де вантажі поступають у зону відповідальності оператора змішаного перевезення, до обумовленого місця доставки в іншій країні. Операції по вивезенню і доставці вантажів, що здійснюються на виконання договору перевезення тільки одним видом транспорту, як визначено в такому договорі, не вважаються міжнародним змішаним перевезенням [8].

Однією з можливих перепон на шляху до швидкої доставки вантажу у міжнародних змішаних перевезеннях є недосконале правове регулювання на міжнародному і національному рівні. Бюрократичні перепони та недосконалість законодавчої бази можуть мати суттєво негативний вплив на швидкість доставки вантажу, і як внаслідок, зробити ті держави, які мають недосконале законодавство у сфері міжнародних змішаних перевезень, менш привабливими для транзиту вантажів через свою територію. Отже, для України як для держави, перед якою стоять доволі важкі виклики, пов'язані, зокрема, з повномасштабним вторгненням, необхідні якомога ефективніші та гнучкі умови для швидкого перевезення вантажів. Зважаючи на те, що через повномасштабне вторгнення деякі види транспорту стали повністю або частково обмеженими в використанні (зокрема, повітряний та морський транспорт), підвищилася потреба у диверсифікації існуючих та побудові нових альтернативних логістичних маршрутів. В цій ситуації найбільш доцільним є використання саме змішаних перевезень, оскільки завдяки використанню одразу декількох видів транспорту, вони дозволяють уникнути залежності від одного окремого виду транспорту та є більш гнучкими, що є суттєвою перевагою у ситуації, що склалася унаслідок повномасштабного вторгнення.

Важливе місце у системі правового регулювання змішаних перевезень займають міжнародні конвенції та інші документи, прийняті міжнародними організаціями. Ці документи є основоположними і вони направлені на сприяння розвитку економічних та політичних відносин між різними державами у сфері перевезень. Крім того, держави використовують положення з міжнародних конвенцій при створенні власних законів та інших нормативно-правових актів у цій сфері. В першу чергу, варто відмітити проект Конвенції про змішані перевезення вантажів, також відомий як «Токійські правила», які були прийняті в 1969 році на конференції Міжнародного Морського Комітету (Comité Maritime International). Саме в цих правилах вперше була офіційно викладена концепція оператора перевезення вантажу в змішаному сполучені у якості юридичної особи, яка укладає угоду з відправником вантажу про перевезення у змішаному сполученні, і в подальшому несе за нього повну відповідальність, в тому числі в разі пошкодження та втрати вантажу. В свою чергу, фактичні перевізники, яких контрактує оператор, так само мають повну відповідальність за вантаж, в тому числі, і в випадку пошкодження чи втрати перед самим оператором [2]. Положення цих правил стали основою для низки інших міжнародних документів у сфері змішаних перевезень. Так, наприклад, в 1973 році Міжнародною торговою палатою (International Chamber of Commerce) були прийняті Уніфіковані правила щодо комбінованого транспортного документа, на основі яких, в свою чергу, були прийняті проформи транспортних документів Міжнародної федерації експедиторських асоціацій (ФІАТА) та Балтійської міжнародної морської ради (БІМКО) для оформлення змішаних перевезень. Основним міжнародним документом, який регулює міжнародні змішані перевезення, вважається Конвенція ООН про міжнародні мультимодальні перевезення вантажів (Женевська Конвенція), яку підписано у 1980 р. Ця Конвенція дає вичерпні поняття таким термінам, як міжнародне змішане перевезення, оператор змішаного перевезення, договір та документ змішаного перевезення. Так, наприклад, згідно статті 1 Конвенції, оператором змішаного перевезення є будь-яка особу, яка від власного імені або за допомогою іншої особи, яка має права виступати від її імені, укладає договір змішаного перевезення і виступає як сторона договору, а не як агент, або від імені вантажовідправника або перевізників, що беруть участь в операціях змішаного перевезення, і переймає на себе відповідальність за виконання договору. Операції по вивезенню і доставці вантажів, що здійснюються на виконання договору перевезення тільки одним видом транспорту, як визначено в такому договорі, не вважаються міжнародним змішаним перевезенням. Положення Конвенції поширюються на всі види транспорту, які беруть участь у змішаних перевезеннях, якщо місце прийому або доставки вантажу знаходиться в країні — учасниці Конвенції [8]. Варто зазначити, що ця Конвенція не обмежує право держав регулювати змішані перевезення та їх учасників на національному рівні. Україна доволі довгий час з моменту набуття незалежності не мала профільного закону, який

регулював би сферу змішаних перевезень. Значним поштовхом для зміни ситуації стало підписання Угоди про асоціацію «Україна — ЄС». А саме, це було закріплено у додатку XXXII до глави 7 «Транспорт» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію України з ЄС [9]. Згідно цього додатку Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС, в тому числі в сфері змішаних перевезень. Як вже було зазначено, Україна на той момент не мала профільного закону у сфері змішаних перевезень, і ця сфера регулювалася різними положеннями низкою нормативно-правових актів. В деяких з них немає норм, які стосуються застосування змішаних перевезень, зокрема, мова йде про Закони України «Про транспорт» [10], «Про автомобільний транспорт» [11], Повітряний кодекс України [12]. До іншої групи можна віднести закони та інші нормативно-правові акти, в яких, питання організації змішаних перевезень мають лише загальний та декларативний характер, без конкретних норм та механізмів. До цієї групи можна віднести Статут залізниць України [13], Кодекс торгівельного мореплавства [14], Господарський кодекс України (ст. 312) [15].

Поворотним моментом у сфері регулювання змішаних перевезень стало ухвалення Закону України «Про мультимодальні перевезення» від 17 листопада 2021 р. Це перший закон, який об'єднує та визначає правові та організаційні засади мультимодальних перевезень. В законі прописані важливі норми, які повинні наблизити законодавство України до законодавства ЄС, та підвищити транзитний потенціал України загалом. Так, законом передбачено створення форми єдиного перевізного документу (ст. 11 Закону) та технічних вимог до організації та функціонування мультимодальних терміналів (ст. 8 Закону) [16]. Проте, на жаль, ці норми поки що не знайшли свого втілення в життя через відсутність ухвалення Кабінетом Міністрів України та профільними центральними органами виконавчої влади відповідних окремих положень. Втілення цих норм в життя є особливо важливим на фоні рішення Європейської комісії щодо включення українських логістичних шляхів до Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T). Рішення було прийнято задля реалізації ініціативи «Шляхи солідарності» щодо експорту української аграрної продукції та доставки гуманітарної допомоги в Україну. Також, було прийняте рішення про виключення з мережі TEN-T російські та білоруські маршрути, а також, понижено у статусі маршрути на території ЄС на стиках з цими країнами-агресорами [17]. В майбутньому при умові, що Україна прийме відповідні зміни у своєму законодавстві, можна очікувати приєднання ще більшої кількості українських логістичних шляхів до TEN-T та загалом до більшої інтеграції з ЄС у сфері транспортних перевезень.

Ще одним важливим документом, який має на меті вдосконалення транспортної галузі та подальшої інтеграції з ЄС в рамках цієї галузі, є Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року [18]. Стратегія була прийнята Кабінетом Міністрів України у 2018 році, основною задачею стратегії є комплексне розв'язання наявних проблем в транспортній галузі. Зокрема, йдеться про розвиток мультимодальних перевезень шляхом удосконалення нормативно-правової бази, забезпечення розвитку мультимодальних транспортних технологій, створення мережі мультимодальних транспортно-логістичних кластерів та інших логістичних об'єктів.

Крім вищезгаданих та поки що не прийнятих норм, які стосуються Закону України «Про мультимодальні перевезення», також варто звернути увагу на інші напрями актуальних питань правового регулювання міжнародних змішаних перевезень. В останній час одним з таких напрямків можна впевнено назвати цифровізацію та автоматизацію митних процедур. Цей напрям включає в собі низку заходів направлених на зменшення часу на проходження митних процедур і зменшення бюрократичних перепон для перевізників та інших учасників перевезення загалом, зокрема — запровадження автоматизованої обробки митних декларацій, впровадження електронних перевірок, можливості внесення змін до митних декларацій шляхом електронного декларування, автоматичне розрахування кількості та обсягу митних процедур за результатами аналізу ризиків, автоматичне проходження митного оформлення та випуск товарів [19]. Ці заходи дозволять суттєво зменшити обіг і використання паперових документів, що в свою чергу значно пришвидшить процес проходження митниці для вантажів у міжнародному сполученні. Деякі з них вже повністю або частково реалізовані після запровадження електронного сервісу за принципом «єдиного вікна», який об'єднує електронні сервіси у всіх сферах транспортної галузі в одну «розумну» систему [20]. Наступним пріоритетним кроком у цьому напрямку можна назвати запровадження в Україні e-CRM (електронної міжнародної товарно-транспортної накладної), оскільки у 2020 р. було ратифіковано Додатковий протокол Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів про електронну накладну (КДПВ) [21]. Цей протокол має визначений перелік умов та вимог, яких повинна дотримуватися кожна країна-підписант. На даний момент Україна активно працює над виконанням цих вимог, зокрема, в 2024 р. почав діяти пілотний проєкт по впровадженню електронної товарно-транспортної накладної у внутрішніх перевезеннях. Система створена за міжнародними стандартами обміну даних, що в майбутньому повинно максимально полегшити інтеграцію e-CRM в Україні [22]. В свою чергу наявність такого універсального електронного документу, який буде діяти для всіх країн- підписантів значно спростить умови для перевізників та інших зацікавлених осіб у змішаних міжнародних перевезеннях.

Також, Україна має низку двосторонніх міжнародних угод з іншими державами у сфері міжнародних перевезень: Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення від 26 лютого 2007 р. [23]; Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Турецької Республіки про організацію міжнародного прямого вантажного залізнично-поромного сполучення від 25 січня 2011 р. [24]; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про міжнародні комбіновані вантажні перевезення від 07 вересня 2006 р. [25]; Угода між Міністерством інфраструктури та Федеральним міністерством транспорту, інновацій та технологій Республіки Австрія про міжнародні комбіновані перевезення від 21 листопада 2013 р. [26].

Висновки і перспективи подальших досліджень. За останні роки Україна значно покращила успіхи в питанні правового регулювання змішаних міжнародних перевезень. В першу чергу про це свідчить прийняття Закону України «Про мультимодальні перевезення» та Стратегії транспортного розвитку України до 2030 року, які направлені на гармонізацію українського законодавства із законодавством ЄС у транспортній сфері загалом, і зокрема, у сфері міжнародних змішаних перевезень. Також, була запроваджена ціла низка сервісів, які значно полегшують взаємодію держави та перевізників і інших зацікавлених осіб у сфері перевезень. Ці кроки є дуже важливими для подальшого розвитку даного типу перевезень в Україні та подальшої інтеграції з ЄС. Але варто зауважити, що не зважаючи на позитивні зміни, які відбулися в останні декілька років, система правого регулювання змішаних перевезень все ще далека від досконалості. Досі не прийнята низка важливих рішень, таких як, створення форми єдиного перевізного документа, та інших важливих рішень, які є обов'язковими для розвитку змішаних міжнародних перевезень.

Література

1. Богданов С. М., Андрієнко А. О. Види змішаних вантажних перевезень: їх особливості, роль та перспективи розвитку в Україні. *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку.* 2017. Вип. 2 (02). С. 80–86.

2. Каспрук О. Проблеми правового регулювання міжнародних мультимодальних перевезень. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2015. № 126. С. 93–100.

3. Postnova N. Features of legal regulation of international mixed transportation in modern conditions. *Economics. Finances. Law*. 2023. Т. 11. С. 48–51. https://doi.org/10.37634/efp.2023.11.9.

4. Шелудяков Р. С. Обмеження відповідальності перевізника при змішаних перевезеннях: міжнародно-правовий аспект. *Lex portus*. 2018. (1). С. 127–143.

5. Медведська В. В. Відповідальність перевізника за договором перевезення вантажу повітряним транспортом. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія.* 2012. (9). С. 414–417.

6. Maslii N. Implementation of regulatory and legal support for multimodal transportation at the national and international levels. *Black sea economic studies*. 2020. № 51. https://doi.org/10.32843/bses.51-8.

7. Dobrovolska V. V. Economic and legal aspect of mixed (multimodal) sea transportation. *Scientific notes of taurida national V.I. vernadsky university. series: juridical sciences*. 2023. № 3. С. 33–37. https://doi.org/10.32782/tnu-2707-0581/2023.3/06.

8. Convention on International Multimodal Transport of Goods: United Nations Conference on a Convention on International Multimodal Transport. 1980. URL: https://unctad.org/system/files/official- document/tdmtconf17_en.pdf (дата звернення: 13.12.2024).

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 13.12.2024).

10. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР: станом на 28 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр#Text (дата звернення: 13.12.2024).

11. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text (дата звернення: 13.12.2024).

12. Повітряний кодекс України : Кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text (дата звернення: 13.12.2024).

13. Про затвердження Статуту залізниць України : Постанова Каб. Міністрів України від 06.04.1998 № 457: станом на 28 берез. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98-п#Text (дата звернення: 13.12.2024).

14. Кодекс торговельного мореплавства України : Кодекс України від 23.05.1995 № 176/95-ВР: станом на 15 листопада 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text (дата звернення: 13.12.2024).

15. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 13.12.2024).

16. Про мультимодальні перевезення : Закон України від 17.11.2021 № 1887-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20#Text (дата звернення: 13.12.2024).

17. ЄС включив українські логістичні шляхи до Транс'європейської транспортної мережі. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України.* 2022. URL: https://mtu.gov.ua/news/33618.html (дата звернення: 13.12.2024).

18. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 430-р від 30 травня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-р#Text (дата звернення: 13.12.2024).

19. Stepanenko S.V. Directions for improving customs control and movement of goods across the customs border of Ukraine. *Актуальні проблеми політики.* 2023. № 71. С. 49–54. https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.7.

20. Працює транспортний портал електронних послуг. *Міністерство інфраструктури України.* URL: https://mtu.gov.ua/news/31446.html (дата звернення: 13.12.2024).

21. Додатковий протокол до Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів (КДПВ) про електронну накладну : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 20.02.2008: станом на 3 черв. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001–08#Text (дата звернення: 13.12.2024).

22. Електронна товарно-транспортна накладна (е-ТТН) стане обов'язковою з 1 серпня 2023 року. *Міністерство інфраструктури України.* URL: https://mtu.gov.ua/news/34004.html (дата звернення: 13.12.2024).

23. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення: Угода Слов. Респ. від 26.02.2007: станом на 22 серп. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_067#Text (дата звернення: 13.12.2024).

24. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Турецької Республіки про організацію міжнародного прямого вантажного залізнично-поромного сполучення між Україною та Турецькою Республікою: Угода Респ. Туреччина від 25.01.2011: станом на 6 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_079#Text (дата звернення: 13.12.2024).

25. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про міжнародні комбіновані вантажні перевезення : Угода Азербайдж. Респ. від 07.09.2006: станом на 21 листоп. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_066#Text (дата звернення: 13.12.2024).

26. Угода між Міністерством інфраструктури України та Федеральним міністерством транспорту, інновацій та технологій Республіки Австрія про міжнародні комбіновані перевезення : Угода М-ва інфраструктури України від 21.11.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_037#Text (дата звернення: 13.12.2024).

References

1. Bogdanov S.M., Andrienko A.O. (2017). Vydy zmishanykh vantazhnykh perevezen: yikh osoblyvosti, rol ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Types of mixed freight transportation: their features, role and development prospects in Ukraine]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo: trendy rozvytku.* Vyp. 2 (02). P. 80–86 [in Ukrainian].

2. Kaspruk O. (2015). Problemy pravovoho rehuliuvannia mizhnarodnykh multymodalnykh perevezen [Problems of legal regulation of international multimodal transportation]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn.* № 126. P. 93–100 [in Ukrainian].

3. Postnova N. (2023). Features of legal regulation of international mixed transportation in modern conditions. *Economics. Finances. Law.* T. 11. P. 48–51. https://doi.org/10.37634/efp.2023.11.9.

4. Sheludiakov R.S. (2018). Obmezhennia vidpovidalnosti pereviznyka pry zmishanykh perevezenniakh: mizhnarodnopravovyi aspekt [Limitation of the carrier's liability in mixed transportation: an international legal aspect]. *Lex portus.* (1). P. 127–143 [in Ukrainian].

5. Medvedskaya V.V. (2012). Vidpovidalnist pereviznyka za dohovorom perevezennia vantazhu povitrianym transportom [Liability of the carrier under the contract of carriage of goods by air]. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka. Tekhnichna seriia.* (9). P. 414–417 [in Ukrainian].

6. Maslii N. (2020). Implementation of regulatory and legal support for multimodal transportation at the national and international levels. *Black sea economic studies.* № 51. https://doi.org/10.32843/bses.51-8.

7. Dobrovolska V.V. (2023). Economic and legal aspect of mixed (multimodal) sea transportation. *Scientific notes of Taurida national V.I. Vernadsky university. series: juridical sciences.* № 3. P. 33–37. https://doi.org/10.32782/tnu-2707-0581/2023.3/06.

8. Convention on International Multimodal Transport of Goods: United Nations Conference on a Convention on International Multimodal Transport. (1980). Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/tdmtconf17_en.pdf.

9. Association agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

10. On Transport: Law of Ukraine dated 10.11.1994 No. 232/94-VR: as of May 28, 2024. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-vr#Text [in Ukrainian].

11. On road transport: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2344-III: as of November 15, 2024. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text [in Ukrainian].

12. Air Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 19.05.2011 No. 3393-VI: as of 15 Nov. 2024. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text [in Ukrainian].

13. On approval of the Statute of the Railways of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 06.04.1998 No. 457: as of March 28, 2022. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98-p#Text [in Ukrainian].

14. Merchant Shipping Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 05.23.1995 No. 176/95-VR: as of November 15, 2024. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-vr#Text [in Ukrainian].

15. Economic Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 01.16.2003 No. 436-IV: as of November 15, 2024. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [in Ukrainian].

16. On multimodal transportation: Law of Ukraine dated 11.17.2021 No. 1887-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20#Text [in Ukrainian].

17. YeS vkliuchyv ukrainski lohistychni shliakhy do Transievropeiskoi transportnoi merezhi [The EU has included Ukrainian logistics routes in the Trans-European Transport Network]. *Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy.* (2022, July 27). Available at: https://mtu.gov.ua/news/33618.html [in Ukrainian].

18. National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 430-r dated May 30, 2018. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-r#Text [in Ukrainian].

19. Stepanenko S. V. (2023). Napriamky udoskonalennia mytnoho kontroliu ta peremishchennia tovariv cherez mytnyi kontrol Ukrainy [Directions for improving customs control and movement of goods across the customs border of Ukraine]. *Aktualni problemy polityky.* № 71. P. 49–54. https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.7 [in Ukrainian].

20. Pratsiuie transportnyi portal elektronnykh posluh [The transport portal of electronic services is operational]. *Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy.* (2019, December 27). Available at: https://mtu.gov.ua/news/31446.html [in Ukrainian].

21. Additional Protocol to the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CCR) on the Electronic Consignment Note: Protocol of the United Nations Organization dated 20.02.2008: as of 3 June 2020. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-08#Text [in Ukrainian].

22. Elektronna tovarno-transportna nakladna (e-TTN) stane obov'iazkovoiu z 1 serpnia 2023 roku. [Electronic consignment note (e-TTN) will become mandatory from August 1, 2023]. *Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy.* (2023, January 28). Available at: https://mtu.gov.ua/news/34004.html [in Ukrainian].

23. Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Slovak Republic on international combined transport: Agreement of the Slovak Republic dated 26.02.2007: as of 22 Aug. 2007. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_067#Text [in Ukrainian].

24. Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Turkey on the organization of international direct freight rail-ferry connection between Ukraine and the Republic of Turkey: Agreement of the Republic of Turkey dated 25.01.2011: as of 6 July 2011. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_079#Text [in Ukrainian].

25. Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Azerbaijan on international combined freight transportation: Agreement of the Republic of Azerbaijan dated 07.09.2006: as of 21 Nov. 2007. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_066#Text [in Ukrainian].

26. Agreement between the Ministry of Infrastructure of Ukraine and the Federal Ministry of Transport, Innovation and Technology of the Republic of Austria on international combined transportation: Agreement of the Ministry of Infrastructure of Ukraine dated 21.11.2013. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_037#Text [in Ukrainian].

УДК 347.465

Луценко Дмитро Сергійович
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри інтелектуальної власності та приватного права
НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Lutsenko Dmytro
PhD in Law, Senior Lecturer at the
Department of Intellectual Property and Private Law
NTUU "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID: 0009-0003-9881-8467

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10588

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ ТА ЗМІН НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ОЧІКУВАНЬ

THE IMPACT OF ECONOMIC CONDITIONS AND CHANGES ON THE LEGAL REGULATION OF PROPERTY EXPECTATIONS

Анотація. *Вступ. Правове регулювання майнових відносин перебуває у тісному зв'язку з економічними умовами та змінами, які впливають на стабільність і передбачуваність реалізації майнових прав.*

Глобалізація, цифровізація, економічні кризи, інфляція, податкові реформи та екологічні виклики формують нові виклики для правового регулювання, вимагаючи його адаптації до сучасних реалій. Майнові очікування суб'єктів господарювання та громадян мають бути захищені в умовах змінного економічного середовища, що потребує системного перегляду правових механізмів.

Мета. Дослідження спрямоване на аналіз впливу економічних умов і змін на правове регулювання майнових відносин, виявлення проблем, що виникають у цій сфері, а також формування рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів регулювання в умовах економічної нестабільності.

Матеріали і методи. У роботі використано комплексний підхід, що включає аналіз законодавчих актів, економічних показників та міжнародних нормативних документів.

Методологічною основою є системний підхід, що дозволяє вивчати взаємозв'язок між економічними змінами та правовими механізмами. Методи порівняльного аналізу застосовувались для дослідження практик регулювання у різних юрисдикціях.

Результати. Дослідження показало, що ключовими викликами для правового регулювання майнових відносин є зростання ризиків невиконання зобов'язань через економічні кризи, вплив інфляційних процесів на реальну вартість активів, а також правова невизначеність у сфері цифрових активів.

Встановлено, що держава повинна адаптувати законодавство до сучасних викликів шляхом забезпечення правової стабільності, впровадження механізмів страхування ризиків та створення інструментів для ефективного захисту майнових прав.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку законодавства для регулювання цифрових активів, аналіз впливу міжнародних санкцій на майнові відносини, дослідження правових механізмів стимулювання інвестицій у зелену економіку та вдосконалення правового регулювання уразливих груп населення.

Ключові слова: *економічні умови, майнові очікування, правове регулювання, економічна стабільність, інфляція, глобалізація, цифрові активи, екологічні виклики, соціальна нерівність, економічний аналіз права.*

Summary. *Introduction. The legal regulation of property relations is closely interconnected with economic conditions and changes that affect the stability and predictability of property rights realization.*

Globalization, digitalization, economic crises, inflation, tax reforms, and environmental challenges create new demands for legal regulation, requiring its adaptation to modern realities. The property expectations of businesses and individuals must be protected in a dynamic economic environment, necessitating a systematic review of legal mechanisms.

Objective. The research aims to analyze the impact of economic conditions and changes on the legal regulation of property relations, identify emerging issues in this area, and develop recommendations for improving legal regulation in conditions of economic instability.

Materials and Methods. The study employs a comprehensive approach that includes the analysis of legislative acts, economic indicators, and international regulatory documents. The methodological framework is based on a systematic approach that examines the interrelation between economic changes and legal mechanisms. Comparative analysis methods were used to study regulatory practices in various jurisdictions.

Results. The study revealed that the main challenges for legal regulation of property relations include increased risks of non-fulfillment of obligations due to economic crises, the impact of inflationary processes on the real value of assets, and legal uncertainty in the field of digital assets. It was established that the state must adapt legislation to contemporary challenges by ensuring legal stability, introducing risk insurance mechanisms, and creating tools for effective protection of property rights.

Prospects. Further research may focus on the development of legislation to regulate digital assets, the analysis of the impact of international sanctions on property relations, the exploration of legal mechanisms for stimulating investments in the green economy, and improving the legal regulation of vulnerable groups.

Key words: *economic conditions, property expectations, legal regulation, economic stability, inflation, globalization, digital assets, environmental challenges, social inequality, economic analysis of law.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сучасні економічні умови є динамічними та підлягають численним змінам, зумовленим як глобальними, так і локальними процесами. Такі фактори, як фінансова криза, інфляція, вплив міжнародних організацій та зміни в державному управлінні, створюють нестабільність, що суттєво впливає на формування та регулювання майнових очікувань.

Майнові очікування є важливим елементом у системі права, адже вони пов'язані із правами власності, інвестиційною діяльністю, соціальними гарантіями та реалізацією конституційних прав громадян.

Проте правове регулювання цієї категорії залишається недостатньо визначеним, що створює правові колізії та ускладнює економічну діяльність. У зв'язку із цим дослідження впливу економічних умов на правове регулювання майнових очікувань є надзвичайно актуальним як у науковому, так і у практичному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем майнових очікувань розглядалися багатьма науковцями, зокрема у працях Ігнатової Е. М. [3], Савчиної М. В. [4], Хомко Л. М. [6].

Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання правового регулювання майнових очікувань у зв'язку з інвестиційними ризиками, змінами у фінансовому законодавстві та соціальними трансформаціями.

Завданнями дослідження є:

– аналіз впливу економічної нестабільності на правові механізми регулювання майнових очікувань;
– визначення проблем правового забезпечення економічних гарантій у контексті змін економічної політики;
– формулювання пропозицій для законодавчого врегулювання майнових очікувань із урахуванням економічних змін.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання майнових очікувань є складним та багатогранним явищем, яке залежить від багатьох економічних факторів. Економічна нестабільність, зокрема кризи, створює умови для погіршення захисту майнових очікувань громадян та суб'єктів господарювання.

Наприклад, інфляція знижує реальну вартість майна та ускладнює виконання договірних зобов'язань, що викликає потребу у правових механізмах адаптації.

Зміни у фінансовому законодавстві, як-от запровадження нових податків або перегляд ставок, також впливають на майнові очікування. Наприклад, підприємці часто стикаються з непередбачуваністю регуляторних змін, що впливає на їхні інвестиційні рішення [2, с. 33].

Окрім того, цифровізація економіки створює нові виклики, зокрема щодо захисту цифрових активів і криптовалюти, які все частіше стають предметом майнових очікувань.

У цьому контексті важливо, щоб законодавство забезпечувало передбачуваність і стабільність, одночасно враховуючи економічні трансформації. Зокрема, слід розглянути можливість запровадження спеціальних правових механізмів, таких як страхування майнових очікувань, створення фондів компенсації або впровадження динамічних договірних умов, які враховують інфляцію та інші економічні зміни.

Також доцільним є вдосконалення законодавства у сфері інвестування, зокрема з метою зменшення ризиків для інвесторів у нестабільних економічних умовах. Регулювання цифрових активів має передбачати спеціальні заходи для захисту прав власників та збереження їхніх майнових інтересів [6, с. 73].

Розробка таких підходів сприятиме підвищенню рівня економічної стабільності та правової захищеності суб'єктів майнових прав.

Майнові очікування є важливим інститутом правової системи, який об'єднує економічні та правові

аспекти, визначаючи, з одного боку, права та обов'язки суб'єктів, а з іншого — механізми їх реалізації в умовах змінної економічної динаміки.

Економічні умови, зокрема економічна стабільність, темпи інфляції, рівень зайнятості, рівень державного боргу, валютні коливання та податкові реформи, відіграють вирішальну роль у формуванні майнових очікувань. Зміни в цих умовах можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на суб'єктів права.

Наприклад, в умовах економічної стабільності створюється сприятливе середовище для довгострокових інвестицій, що стимулює формування позитивних майнових очікувань. Навпаки, економічна криза або нестабільність можуть призводити до зниження довіри до державних інститутів, що позначається на можливості ефективного правового регулювання майнових прав.

Одним із ключових аспектів, через який економічні умови впливають на правове регулювання, є інфляція. Високий рівень інфляції знижує реальну вартість майна, що суттєво змінює відносини між кредиторами та боржниками. У випадку довгострокових договорів, укладених за фіксованою ціною, інфляція може стати причиною нерівності між сторонами [3, с. 45].

Це вимагає впровадження в правову систему механізмів захисту, таких як індексація платежів або включення в договори застережень щодо інфляції. Аналогічно, дефляція, хоч і менш поширена, також може створювати правові ризики, особливо в контексті виконання боргових зобов'язань.

Податкові реформи є ще одним важливим фактором, який впливає на майнові очікування. Зміни у ставках податків, запровадження нових податкових зборів або пільг суттєво змінюють економічні умови для підприємців та громадян.

Так, підвищення податків може стати причиною зниження обсягу інвестицій, що, у свою чергу, впливає на формування правових очікувань щодо прибутковості бізнесу. У цьому контексті важливо, щоб податкове законодавство було стабільним та передбачуваним, що дозволить суб'єктам права ефективно планувати свої економічні дії.

Окремої уваги заслуговує вплив економічних криз на правове регулювання майнових очікувань. Економічна криза часто супроводжується скороченням доходів, збільшенням рівня безробіття, фінансовими втратами компаній та фізичних осіб.

У таких умовах суб'єкти права стикаються з підвищеними ризиками втрати майна, невиконання договірних зобов'язань, банкрутства та інших економічних проблем.

Для правового регулювання це створює необхідність впровадження кризових механізмів, таких як реструктуризація боргів, введення мораторію на виконання зобов'язань або державна підтримка найбільш постраждалих груп населення.

Варто зазначити, що економічні зміни мають суттєвий вплив і на регулювання інвестиційної діяльності, яка безпосередньо пов'язана з майновими очікуваннями.

Зміна економічного клімату, зокрема через вплив міжнародних економічних санкцій, валютних коливань або зміну умов міжнародної торгівлі, може суттєво вплинути на правові рамки інвестицій. Це вимагає від держав розробки гнучких правових механізмів, які дозволять інвесторам адаптуватися до нових умов, не втрачаючи при цьому своїх прав та гарантій.

Значний виклик для правового регулювання становлять новітні економічні явища, пов'язані із цифровізацією економіки. Зростання ролі цифрових активів, криптовалют, технологій блокчейн створює нові форми майнових очікувань, які поки що не завжди знаходять адекватне відображення у законодавстві.

Правовий статус криптовалют як об'єкта майнових прав є предметом дискусій у багатьох країнах. Відсутність чітких правових норм у цій сфері створює невизначеність, що негативно позначається на майнових очікуваннях суб'єктів цифрової економіки.

Важливо також підкреслити, що економічні умови впливають не лише на майнові очікування, але й на самі принципи правового регулювання. У періоди економічного зростання держава має можливість забезпечувати більший рівень соціального захисту, що відображається у розширенні прав громадян [5, с. 98].

Натомість у періоди економічної кризи держава змушена переглядати свої пріоритети, що може призводити до обмеження окремих майнових прав, наприклад, через підвищення податків або скорочення соціальних виплат.

Для вирішення проблем, пов'язаних із впливом економічних умов на майнові очікування, необхідно проводити системний аналіз та розробляти адаптивні правові механізми. Це може включати створення спеціальних законодавчих норм, спрямованих на захист майнових очікувань у періоди економічних криз, а також розвиток судової практики, яка враховуватиме економічні фактори під час вирішення спорів.

Продовжуючи аналіз впливу економічних умов та змін на правове регулювання майнових очікувань, необхідно звернути увагу на роль держави у формуванні правових гарантій та створенні умов для збереження стабільності майнових прав. Держава виступає не лише регулятором, але й гарантом дотримання економічної рівноваги, що забезпечує виконання майнових зобов'язань, захист прав власності та стимулює довіру до правової системи.

Одним із ключових інструментів впливу держави є регулювання ринку праці та забезпечення соціального захисту громадян. Економічні зміни, такі як зростання рівня безробіття чи збільшення нерівності доходів, створюють ризики для реалізації майнових очікувань, особливо вразливих категорій населення.

У цьому контексті важливим є розвиток правових механізмів, що забезпечують соціальні гарантії: право на мінімальний дохід, забезпечення житлом, компенсації у разі втрати роботи. Такі заходи сприяють зменшенню економічної напруги та підвищенню стабільності у правових відносинах.

Зміни у глобальній економіці, зокрема міжнародні торговельні угоди, санкції, зміна валютного курсу, також створюють нові виклики для правового регулювання майнових очікувань [4, с. 55–56].

Наприклад, у сфері міжнародної торгівлі важливим аспектом є правовий захист контрактних відносин між суб'єктами різних юрисдикцій. У випадку запровадження санкцій або змін у митному регулюванні учасники таких правовідносин часто стикаються із непередбаченими ризиками. Це зумовлює необхідність удосконалення міжнародного права, зокрема Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, а також впровадження ефективних механізмів арбітражного вирішення спорів.

Ще одним значущим аспектом є адаптація законодавства до інноваційних форм економічної діяльності, які безпосередньо впливають на майнові очікування.

Екологічний аспект економічних змін також суттєво впливає на правове регулювання майнових очікувань. Зміна клімату, необхідність переходу до зеленої енергетики, запровадження екологічних податків створюють нові виклики для суб'єктів господарювання.

Наприклад, компанії, які залежать від використання викопного палива, стикаються із необхідністю адаптації до нових регулювань, що може

Таблиця 1

Вплив економічних умов і змін на правове регулювання майнових очікувань [7, с. 89]

Економічні умови/зміни	Вплив на майнові очікування	Необхідні правові заходи
Економічна стабільність	Створює сприятливі умови для довгострокового планування; стимулює інвестиційну діяльність.	Закріплення гарантій виконання договорів; розробка прозорих механізмів врегулювання спорів.
Економічна криза	Збільшує ризики невиконання зобов'язань; спричиняє банкрутства, скорочення доходів і зайнятості.	Запровадження мораторіїв на виконання зобов'язань; реструктуризація боргів; державна підтримка постраждалих суб'єктів.
Інфляція/дефляція	Інфляція знижує реальну вартість активів; дефляція ускладнює виконання боргових зобов'язань.	Введення інфляційних застережень у договори; розробка механізмів компенсації втрат через індексацію.
Зміна податкової політики	Підвищення податків знижує прибутковість бізнесу; податкові пільги стимулюють інвестиції.	Прийняття стабільного податкового законодавства; забезпечення прозорості та передбачуваності податкових реформ.
Глобалізація економіки	Розширює можливості міжнародної торгівлі; створює ризики через санкції, валютні коливання.	Удосконалення міжнародного права; посилення арбітражних механізмів для вирішення спорів.
Цифровізація економіки	Виникнення нових форм активів (криптовалюти, цифрові активи); розмитість правового статусу цифрових майнових прав.	Розробка законодавства для регулювання криптовалют; забезпечення захисту прав користувачів цифрових платформ.
Екологічні виклики	Збільшення витрат на адаптацію до екологічних норм; зміна умов господарювання через перехід до зеленої економіки.	Стимулювання інвестицій у екологічні технології; впровадження податкових пільг для «зелених» компаній.
Ринок праці	Рівень зайнятості впливає на майнову стабільність; зростання нерівності доходів підвищує ризики для соціально вразливих груп.	Введення мінімальних соціальних гарантій; розробка програм професійної перепідготовки для підтримки зайнятості.
Міжнародні економічні санкції	Обмежують доступ до ринків; створюють ризики для виконання міжнародних контрактів.	Адаптація контрактного права до змін економічних умов; створення механізмів компенсації втрат через міжнародне посередництво.
Фінансові коливання	Ризики втрати капіталу через нестабільність валютного курсу, банківських криз, зміни кредитних умов.	Регулювання фінансових ринків; введення механізмів страхування ризиків інвесторів.
Інновації у фінансовій сфері	Зміна форм майнових відносин через розвиток фінтеху, блокчейну, смарт-контрактів.	Удосконалення законодавства про інтелектуальну власність; забезпечення правової визначеності у сфері смарт-контрактів.
Соціальні наслідки економічних змін	Зростання соціальної нерівності створює ризики для реалізації майнових прав уразливих верств населення.	Посилення соціального захисту; запровадження програм адресної допомоги.

впливати на їхні майнові очікування щодо прибутковості. У цьому контексті важливим є впровадження правових стимулів для інвестування в екологічно безпечні технології, таких як державні субсидії, податкові пільги, зелена сертифікація.

Особливу увагу слід приділити питанням правового регулювання майнових очікувань у сфері цифрових активів. Сучасна економіка дедалі більше залежить від технологій блокчейн, криптовалют, смарт-контрактів, що потребує розробки нових підходів до регулювання.

Відсутність чітких норм щодо оподаткування криптовалют або визначення їхнього правового статусу створює ризики для інвесторів, які не мають гарантій щодо збереження своїх активів у разі коливань ринку чи банкрутства бірж.

Для вирішення цієї проблеми необхідно впроваджувати законодавство, яке забезпечує прозорість операцій із цифровими активами, а також ефективні механізми вирішення спорів.

У контексті глобалізації та цифровізації економіки зростає значення інтелектуальної власності як об'єкта майнових очікувань. Авторські права, патенти, торговельні марки стають важливими активами, які можуть бути предметом інвестицій, кредитування, застави.

Проте економічні зміни, такі як зростання піратства, розвиток штучного інтелекту, що генерує нові об'єкти інтелектуальної власності, створюють складнощі у правовому регулюванні.

Це вимагає не лише адаптації чинного законодавства, але й розробки нових концепцій, які враховуватимуть специфіку цифрової епохи.

Значну роль у регулюванні майнових очікувань відіграє судова практика. У багатьох випадках суди стають тим органом, який встановлює баланс між економічними реаліями та правовими нормами. Наприклад, у справах, пов'язаних із банкрутством, суди часто стикаються із завданням забезпечення справедливості між кредиторами, боржниками та іншими зацікавленими сторонами.

У зв'язку з цим важливим є розвиток інституту економічного аналізу права, який дозволяє враховувати економічний контекст під час прийняття судових рішень [8, с. 92].

Таким чином, вплив економічних умов та змін на правове регулювання майнових очікувань є багатогранним і охоплює широкий спектр аспектів: від фінансових і податкових питань до цифровізації та екологічних викликів.

Для ефективного регулювання цієї сфери необхідно враховувати як національні особливості, так і глобальні тенденції, створюючи механізми, що забезпечують адаптивність, стабільність та справедливість правових норм.

Висновок. Вплив економічних умов і змін на правове регулювання майнових очікувань є складним і багатогранним процесом, що потребує комплексного підходу.

Економічна стабільність сприяє зміцненню майнових прав, тоді як кризи, інфляція, податкові реформи, цифровізація, глобалізація та екологічні виклики створюють нові ризики і виклики.

У таких умовах держава має адаптувати законодавство до нових економічних реалій, впроваджувати гнучкі механізми захисту прав суб'єктів і забезпечувати баланс між економічними та соціальними інтересами. Основним завданням є створення правової системи, яка буде стабільною, прогнозованою і здатною до адаптації у змінному економічному середовищі.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження у цій сфері можуть бути зосереджені на таких напрямах:

– розробка правових механізмів регулювання цифрових активів, таких як криптовалюти, смарт-контракти та блокчейн;
– аналіз впливу глобалізації та міжнародних санкцій на майнові очікування у різних юрисдикціях;
– дослідження правових аспектів перехідного періоду до зеленої економіки, зокрема регулювання екологічних податків та стимулювання інвестицій у стійкі технології;
– розвиток інституту економічного аналізу права для врахування економічного контексту у процесі розробки законодавства та прийняття судових рішень;
– вивчення соціальних аспектів економічних змін та їх впливу на правове регулювання майнових прав уразливих груп населення.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». ВР України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96 (дата звернення: 15.12.2024).

2. Головачова А. С. Правове регулювання посередницької діяльності у страхуванні та перестрахуванні: монографія. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017. 220 с.

3. Ігнатова Є. М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Харків : ХІУ, 2014. 208 с.

4. Савчин М. В. Правове регулювання та економічні свободи і права: монографія. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2020. с.

5. Товар і майнові відносини в умовах економічної глобалізації : збірник наукових праць. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 150 с.

6. Хомко Л. М. Правове регулювання підприємницької діяльності : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 320 с.

7. Шевчук Є. А. Державно-правовий вплив на економіку у пореформний період : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. 180 с.

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR. *Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96 [in Ukrainian].

2. Holovacheva A. S. Legal regulation of intermediary activities in insurance and reinsurance: monograph. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 2017. 220 p. [in Ukrainian].

3. Ignatova E. M. State regulation of the economy: textbook. Kharkiv: KhIU, 2014. 208 p. [in Ukrainian].

4. Savchyn M. V. Legal regulation and economic freedoms and rights: monograph. Uzhgorod: RIK-U Publishing House, 2020 [in Ukrainian].

5. Goods and property relations in the conditions of economic globalization: collection of scientific works. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2017. 150 p. [in Ukrainian].

6. Khomko L. M. Legal regulation of entrepreneurial activity: a textbook. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2015. 320 p. [in Ukrainian].

7. Shevchuk E. A. State and legal influence on the economy in the post-reform period: monograph. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University, 2013. 180 p. [in Ukrainian].

УДК 342.951.07:373.5.012/.014](477)(043.3)

Жукова Ірина Віталіївна
кандидат наук з державного управління, доцент,
старший викладач кафедри публічного управління і проектного менеджменту
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»
Zhukova Iryna
Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Public Administration and Project Management of the SIHE "University of Educational Management",
Director of the Publishing Group "Scientific Perspectives"
ORCID: 0000-0003-4927-0610

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10563

ІНШЕ

СУБ'ЄКТНА КЛАСИФІКАЦІЯ КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

SUBJECT CLASSIFICATION OF CONTROL AND SUPERVISION IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Анотація. *Вступ. Розглянуто актуальність розподілу контролю та нагляду у сфері загальної середньої освіти доцільно на такі види як: суб'єктна класифікація, класифікація за часом проведення, формою та метою.*

Мета. У статті досліджуються механізми реалізації суб'єктної класифікації контролю та нагляду у сфері загальної середньої освіти, що забезпечують баланс інтересів різних учасників правових відносин на нормативному рівні та рівні стратегічного державного забезпечення.

Матеріали і методи. Виокремлено, що, на сьогодні, необхідно усунути деякі недосконалості питання громадського контролю та нагляду у сфері освіти загальної середньої освіти, як-от: широка суб'єктна типологія та відсутність чітких критеріїв оцінки органами влади ефективності закладів загальної середньої освіти. В першому випадку, необхідно деталізувати специфіку діяльності різних органів влади та груп громадськості щодо стандартизації сфери загальної середньої освіти в Україні. У другому, водночас, доцільно конкретизувати критерії визначення концептуального виконання закладами загальної середньої освіти нормативних приписів, що контролюються державними органами.

Проаналізовано, що документальний контроль та нагляд у сфері освіти необхідно розглядати як перевірку звітів, планів та програм освітніх закладів, що впроваджуються ними на внутрішньому рівні та є проявом адміністративно-управлінської діяльності. За таких умов, перевірці підлягає відповідність таких програм нормам закону, принципам гласності та прозорості у освіті, концепції першочергового забезпечення права здобувача на отримання освітніх послуг.

Результати і перспективи. Обґрунтовано що, контроль та нагляд у сфері загальної середньої освіти потребують перепрофільованого підходу до його розуміння, що включатиме переделегування повноважень Міністерства освіти і науки України до Державної служби якості освіти України (ДСЯО), місцевих органів управління та місцевих державних адміністрацій, у контексті спрямування та координації ними діяльності закладів загальної середньої освіти у рамках функціонування загальної державної освітньої системи.

Ключові слова: *контроль у сфері загальної середньої освіти, нагляд у сфері загальної середньої освіти, суб'єктна класифікація, класифікація за часом проведення, формою та метою, функціонування загальної державної освітньої системи.*

Summary. *Introduction. The relevance of the distribution of control and supervision in the field of general secondary education is considered, expediently into such types as: subjective classification, classification by time of conduct, form and purpose.*

Purpose. The article examines the mechanisms for implementing the subjective classification of control and supervision in the field of general secondary education, which ensure a balance of interests of various participants in legal relations at the regulatory level and the level of strategic state support.

Materials and methods. It is highlighted that, today, it is necessary to eliminate some imperfections in the issue of public control and supervision in the field of general secondary education, such as: a wide subjective typology and the absence of clear criteria for assessing the effectiveness of general secondary education institutions by government bodies. In the first case, it is necessary to detail the specifics of the activities of various government bodies and public groups regarding the standardization of the field of general secondary education in Ukraine. In the second, at the same time, it is expedient to specify the criteria for determining the conceptual implementation by general secondary education institutions of regulatory requirements controlled by state bodies.

It is analyzed that documentary control and supervision in the field of education should be considered as a verification of reports, plans and programs of educational institutions, which are implemented by them at the internal level and are a manifestation of administrative and managerial activity. Under such conditions, the compliance of such programs with the norms of the law, the principles of publicity and transparency in education, the concept of primary provision of the applicant's right to receive educational services is subject to verification.

Results and prospects. It is substantiated that control and supervision in the field of general secondary education require a reoriented approach to its understanding, which will include the re-delegation of the powers of the Ministry of Education and Science of Ukraine to the State Education Quality Service of Ukraine (SQEU), local government bodies and local state administrations, in the context of their direction and coordination of the activities of general secondary education institutions within the framework of the functioning of the general state education system.

Key words: *control in the field of general secondary education, supervision in the field of general secondary education, subject classification, classification by time of conduct, form and purpose, functioning of the general state education system.*

Постановка проблеми. Контроль та нагляд у сфері загальної середньої освіти, опираючись на положення та підходи вітчизняних науковців, можна класифікувати за різними критеріями. Серед них — суб'єктна класифікація, класифікація за часом проведення, формою і метою реалізації. Одним із ключових завдань сучасної юридичної науки є формування основних підходів до розуміння останніх, а, також, виокремлення їх недосконалостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі класифікації контролю та нагляду у сфері освіти присвячено багато наукових праць таких правознавців як: Долинська, М. [1], Ворон, Д. [2], Кушнір, С. [3], Бондаренко, В. [4], Єсімов, С. [4], Козарь, Т. [9]. Зокрема, авторами досліджено теоретичні основи, методи формування загальної концепції з питань контролю та нагляду у сфері освіти та, одночасно, з'ясовано основні проблеми національного законодавства щодо реалізації владно-суспільної взаємодії у даній сфері.

Метою статті є реалізації суб'єктної класифікації контролю та нагляду у сфері загальної середньої освіти, що забезпечує баланс інтересів різних учасників правових відносин на нормативному рівні та рівні стратегічного державного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктна класифікація контролю та нагляду у сфері освіти та, відповідно, у сфері загальної середньої освіти була запропонована М. Долинською [1, с. 113–119]. Аналізуючи особливості контролю та нагляду за якістю освіти, остання зазначає, що за суб'єктами контроль та нагляд у освітній галузі можна ділити на державний, внутрішній та громадський, насамперед, залежно від типології застосування.

Державний контроль та нагляд у освітній галузі, на переконання дослідниці, концентрується на діяльності центральних та місцевих органів державної влади [2, с. 115]. Він передбачає урахування загальної концепції державотворення у галузі освіти та, одночасно, положень національного законодавства, що визначає не лише особливості діяльності у галузі освіти (Закон України «Про освіту» № 2145-VIII, Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX), але й законодавства, що визначає специфіку діяльності органів влади, залежно від їх юрисдикції (Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV та Закон України «Про місцеве самоврядування» № 280/97-ВР).

Внутрішній контроль та нагляд у освітній галузі, в свою чергу, вчена розглядає як діяльність адміністрації закладу освіти, спрямовану на відповідність останнього навчальним стандартам, що встановлені на нормативному рівні та рівні стратегічного державного забезпечення [3, с. 117].

Громадський контроль та нагляд і його застосування у сфері освіти у дослідженні М. Долинської [3, с. 118] визначається як процес, що ініціюється громадськими організаціями, батьківськими радами та засобами масової інформації (ЗМІ), у рамках реалізації концепції владно-суспільної взаємодії у даній сфері [1, с. 118].

Зазначений підхід підлягає застосуванню і до сфери загальної середньої освіти із акцентом на контроль та нагляд за діяльністю закладів загальної середньої освіти. Для цього, однак, необхідно усунути деякі недосконалості, як-от: широка суб'єктна типологія та відсутність чітких критеріїв оцінки органами влади ефективності закладів загальної середньої освіти. В першому випадку, необхідно деталізувати специфіку діяльності різних органів влади та груп громадськості щодо стандартизації сфери загальної середньої освіти в Україні. У другому, водночас, доцільно конкретизувати критерії визначення концептуального виконання закладами загальної середньої освіти нормативних приписів, що контролюються державними органами.

Класифікація контролю та нагляду у освітній сфері, та, зокрема, у сфері загальної середньої освіти, за ознаками часу проведення, була запропонована Д. Вороном у ході розгляду формально-методологічних основ адміністрування освітньої галузі [2, с. 20]. В рамках зазначеної класифікації, науковець пропонує розглядати такі види контролю та нагляду як: попередній, поточний та наступний.

Під попереднім контролем та наглядом у зазначеному дослідженні [2, с. 21] запропоновано розуміти такий формат спрямування, координації та перевірки, що здійснюється до початку діяльності закладу освіти на основі надання дозволу, видачі свідоцтва тощо.

Поточний контроль та нагляд, водночас, у згаданій праці [2, с. 22] запропоновано ототожнювати із процесом реалізації закладами освіти власної поточної та першочергової функцій, що полягає у наданні освітніх послуг здобувачам та забезпеченні реалізації ними права на освіту.

Наступний контроль та нагляд у наведеному дослідженні, контекстно до сфери освіти, розглядається як такий, що може бути застосований після припинення закладом освіти власної діяльності [2, с. 22]. Така кінцева перевірка, як правило, має на меті визначити наявність/відсутність організаційних, економічних та нормативних порушень у діяльності закладу освіти, що надавав освітні послуги.

Знову-таки, вищенаведений підхід, за концепцією аналогії, може бути застосований до сфери загальної середньої освіти. У даному випадку, акцент уваги повинен стосуватися попередньої, поточної та наступної перевірок законності діяльності закладів загальної середньої освіти, його адміністрації та науково-педагогічного колективу. Водночас, усунення потребує питання вузького фокусу на формальностях даної теоретичної концепції, що полягає у адміністративно-економічному трактуванні попереднього та наступного контролю та нагляду без урахування явищ педагогічної ефективності та якості освітніх процесів.

Форма проведення як вид контролю та нагляду у сфері освіти та, зокрема, у сфері загальної середньої освіти має теоретичний вимір класифікації. У праці С. Кушніра [3, с. 132–134], де останній розглядав вітчизняні та зарубіжні особливості правового впорядкування контрольно-наглядової діяльності у освітній галузі, знаходжу узагальнені погляди на проблему їх розуміння у документальній та практичній проєкціях.

Документальний контроль та нагляд у сфері освіти, в рамках зазначеної класифікації, необхідно розглядати як перевірку звітів, планів та програм освітніх закладів, що впроваджуються ними на внутрішньому рівні та є проявом адміністративно-управлінської діяльності [3, с. 133]. За таких умов, перевірці підлягає відповідність таких програм нормам закону, принципам гласності та прозорості у освіті, концепції першочергового забезпечення права здобувача на отримання освітніх послуг.

Практичний контроль та нагляд у сфері освіти, водночас, у згаданому дослідженні [3, с. 134] розглядається як процес, що передбачає спостереження за діяльністю освітніх закладів «де-факто», шляхом відвідування занять, перевірок інвентарного, фінансового забезпечень тощо.

Зазначений класифікаційний механізм підлягає аплікації і на галузь загальної середньої освіти, де документальний контроль та нагляд означає перевірку звітів, планів та програм закладів загальної середньої освіти, а практичний контроль та нагляд — спостереження за діяльністю закладів загальної середньої освіти шляхом відвідування занять, здійснення фінансових, інвентарних перевірок тощо. Недосконалістю, що потребує усунення згідно зазначеного трактування, можна визначити обмеженість об'єктів документального контролю (С. Кушнір відносить до них: звіти, плани та програми, залишаючи поза увагою стратегічні звіти, акредитаційні матеріали та результати оцінювань як юридично рівнозначні аспекти потенційних перевірок).

Заключним елементом класифікації контролю та нагляду у сфері освіти та, відповідно, контролю та нагляду у сфері загальної середньої освіти доцільно визначати мету даного процесу [4, с. 35]. У рамках даного розуміння, відтак, можна виокремлювати оцінювальний та коригувальний контроль та нагляд.

Під оцінювальним контролем та наглядом доцільно розуміти аналіз результатів діяльності закладу освіти на предмет його відповідності критеріям успішності, виконання освітніх програм, реалізації навчальних планів та відповідності національним стандартам/стратегіям, що встановлюються для освітньої галузі загалом та конкретних її галузей — зокрема [4, с. 36].

Коригувальний контроль та нагляд, у свою чергу, представляє собою перевірку з метою подальшого усунення недоліків у діяльності закладу освіти та його особового складу, працівників (освітніх, педагогічних, фінансово-економічних, соціальних колізій тощо) [4, с. 36]

Застосування оцінювального та коригувального контролю та нагляду, у контексті перевірки діяльності закладів загальної середньої освіти, детерміноване аналізом критеріїв успішності останніх за аспектами рівня формування освіти, педагогіки та фінансів. Проблемою, що потребує врегулювання згідного даної концепції, є обмежений спектр цілей мети контролю та нагляду (не згадано такі елементи як; попередження порушень, або стимулювання розвитку).

Здійснений вище аналіз видових особливостей контролю та нагляду у сфері освіти та, зокрема, сфері загальної середньої освіти, відповідно до теоретичної класифікації створює необхідність дослідження специфіки реалізації контролю та нагляду у сфері загальної середньої освіти за суб'єктами.

Так, контроль у сфері освіти, загалом, та у сфері загальної середньої освіти, зокрема, здійснюється державними органами влади як-от: Міністерством освіти і науки України, місцевими органами влади, адміністраціями закладів освіти та громадськими організаціями. Визначальним щодо особливостей його здійснення є рівень та мета.

Так, Міністерство освіти і науки України здійснює контроль у сфері освіти та, зокрема, у сфері загальної середньої освіти на центральному рівні. Юридичною основою діяльності даного органу, в аспекті освітнього контролю, є Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» № 630 від 16.10.2014 р. [5]. Завдання органу щодо контролю у сфері освіти та, відповідно, загальної середньої освіти регламентовані національним законодавцем у пп. 5 п. 4 зазначеної Постанови.

Місцеві органи влади, які реалізують державну політику у галузі освіти на муніципальному рівні, в свою чергу, у своїй діяльності керуються положеннями Закону України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV [6] та Закону України «Про місцеве самоврядування» № 280/97-ВР [7]. Ідеологічно, вони покликані забезпечувати функціонування освітньої системи та, зокрема, закладів загальної середньої освіти «на місцях» в інтересах загальнонаціональної концепції розвитку галузі.

Адміністрації закладів освіти як суб'єкти здійснення контролю у сфері освіти, та, відповідно, сфері загальної середньої освіти мають власним безпосереднім обов'язком здійснення внутрішніх перевірок. У його рамках, директор, його заступники та внутрішні комісії проводять комплексний аналіз діяльності закладів загальної середньої освіти на предмет відповідності законодавству та організаційним вимогам, принципам діяльності у інтересах здобувачів тощо.

Громадські організації як суб'єкти здійснення контролю у сфері освіти та сфері загальної середньої освіти покликані здійснювати перевірки діяльності освітньої системи на засадах взаємодії із владою. Фактично, батьківські ради, освітні асоціації, експерти та засоби масової інформації, у рамках даної концепції, здійснюють громадський контроль за сферою освіти та сферою загальної середньої освіти.

У свою чергу, нагляд у сфері освіти та сфері загальної середньої освіти здійснюється державними органами, які відповідають за дотримання та виконання стандартів, норм та положень законодавства у освітній галузі. Такими суб'єктами є, знову-таки: Міністерство освіти і науки України, Державна служба якості освіти в Україні (ДСЯО), місцеві органи управління освітою та органи місцевого самоврядування.

Узагальнені концепції та положення щодо ролі Міністерства освіти і науки України у нагляді за сферою загальної середньої освіти знаходимо у згаданій Постанові КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» № 630 від 16.10.2014 р. [5]. Відповідно до абз. 2 п. 1, пп. 2 п. 3 та пп 5 п. 4 зазначеного нормативного акту, нагляд у сфері освіти на усіх рівнях є завданням Міністерства освіти і науки України. Таким чином, нагляд у сфері загальної середньої освіти підлягає безпосередньому впровадженню саме зазначеним органом.

Діяльність Державної служби якості освіти в Україні (ДСЯО) у контексті нагляду за сферою освіти та сферою загальної середньої освіти в Україні опосередковується через положення Постанови КМУ « Деякі питання Державної служби якості освіти України» № 168 від 14.03.2018 р. [8], що у п. 1, пп. 1 п. 3, пп. 7 п. 4, пп. 4 п. 6 встановлює презумпцію спрямування, координації та перевірки діяльності закладів освіти зазначеним органом на предмет дотримання законодавства та функціонування в межах правового поля.

Функціонування місцевих органів управління освітою, у контексті нагляду в сфері освіти та, водночас, сфері загальної середньої освіти передбачає прийняття ними муніципальних програм освітніх перевірок, під час яких здійснюється моніторинг освітнього розвитку суб'єктів діяльності у галузі освіти та, водночас, галузі загальної середньої освіти [9, с. 45].

Органи місцевого самоврядування, як зазначалося раніше, здійснюють координацію нагляду за освітніми закладами у межах громад відповідно до таких нормативних документів як: Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV [6] та Закон України «Про місцеве самоврядування» № 280/97-ВР [7].

Висновки. Аналіз особливостей контролю (нагляду) у сфері загальної середньої освіти в Україні дозволив дійти наступних проміжних умовиводів.

По-перше, поняття «контроль у сфері загальної середньої освіти» доцільно визначати як діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та установ освіти, метою якої є реалізація встановлених освітніх стандартів та забезпечення дотримання і виконання освітнього законодавства України як-от: Закону України «Про освіту» № 2145-VIII та Закону України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX.

По-друге, термін «нагляд у сфері загальної середньої освіти», на підставі проаналізованих підходів вітчизняних учених, необхідно розглядати у якості діяльності державних органів на загальнодержавному та місцевому рівнях, здебільшого спрямовану на дотримання стандартів освітньої якості, ефективного управління та фінансової прозорості.

По-третє, контроль та нагляд у сфері загальної середньої освіти доцільно розподіляти на такі види як: суб'єктна класифікація, класифікація за часом проведення, формою та метою, детальний огляд котрих нами було наведено у дослідженні.

По-четверте, контроль та нагляд у сфері загальної середньої освіти потребують перепрофільованого підходу до його розуміння, що включатиме перерозподілегування повноважень Міністерства освіти і науки України до Державної служби якості освіти України (ДСЯО), місцевих органів управління та місцевих державних адміністрацій, у контексті спрямування та координації ними діяльності закладів загальної середньої освіти у рамках функціонування загальної державної освітньої системи.

Література

1. Долинська М. Деякі аспекти контролю за якістю вищої освіти в Україні. *Національний університет «Львівська політехніка».* 2017. № 9. С. 113–119.

2. Ворон Д. Форми та методи контрольної діяльності у сфері вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. № 49 (2). С. 20–23.

3. Кушнір С. Державний контроль у сфері вищої освіти: зарубіжний досвід правового регулювання та шляхи його запозичення для України. *Підприємництво, господарство і право. Серія: Адміністративне право і процес.* 2017. № 9. С. 129–140.

4. Бондаренко В., Єсімов С. Принципи організації та здійснення державного нагляду і контролю у сфері освіти. *Соціально-правові студії.* 2018. № 2. С. 32–38.

5. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : Постанова КМУ № 630 від 16.10.2014 р. (поточна ред. від 26.11.2024 р.). *Відомості Верховної Ради.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2024).

6. Про місцеві державні адміністрації : Закон України № 586-XIV від 09.04.1999 р. (поточна ред. від 15.11.2024 р.). *Відомості Верховної Ради.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text (дата звернення: 01.12.2024).

7. Про місцеве самоврядування : Закон України № 280/97-ВР» від 21.05.1997 р. (поточна ред. від 15.11.2024 р.). *Відомості Верховної Ради.* ГКД: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.12.2024).

8. Деякі питання Державної служби якості освіти України : Постанова КМУ № 168 від 14.03.2018 р. (поточна ред. від 11.12.2020 р.). *Відомості Верховної Ради.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.12.2024).

9. Козарь Т. Муніципальна система управління якістю освіти у сфері розподілу повноважень. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського.* 2017. № 2 (28). С. 43–48.

References

1. Dolynska, M. Some aspects of quality control of higher education in Ukraine. *National University «Lviv Polytechnic».* 2017. No. 9. P. 113–119 [in Ukrainian].

2. Voron, D. Forms and methods of control activities in the sphere of higher education. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law.* 2018. No. 49 (2). P. 20–23 [in Ukrainian].

3. Kushnir, S. State control in the sphere of higher education: foreign experience of legal regulation and ways of its borrowing for Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law. Series: Administrative law and process.* 2017. No. 9. P. 129–140 [in Ukrainian].

4. Bondarenko, V., Yesimov, S. Principles of organization and implementation of state supervision and control in the sphere of education. *Socio-legal studies.* No. 2. 2018. P. 32–38 [in Ukrainian].

5. On approval of the Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 630 dated 10/16/2014 (current edition dated 11/26/2024). *Verkhovna Rada Bulletin.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

6. On Local State Administrations: Law of Ukraine No. 586-XIV dated 04/09/1999 (current edition dated 11/15/2024). *Verkhovna Rada Bulletin.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text [in Ukrainian].

7. On Local Self-Government: Law of Ukraine No. 280/97-BP dated 05/21/1997 (current edition from 15.11.2024). *Verkhovna Rada Bulletin.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

8. Some issues of the State Education Quality Service of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 168 dated 14.03.2018. (current edition from 11.12.2020). *Verkhovna Rada Bulletin.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

9. Kozar, T. Municipal education quality management system in the sphere of division of powers. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky University of Kyiv.* 2017. No. 2 (28). P. 43–48 [in Ukrainian].

UDC 336.71(477):355.01

Matvieieva Anastasiia
PhD, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Civil Procedure, Arbitration and Private International Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-6276-6912

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-12-10654

PECULIARITIES OF BANKING INSTITUTIONS' OPERATION UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Summary. *Introduction. In the circumstances of the current development of Ukrainian society, when the country is at war, all sectors of the national economy are significantly affected by the destructive processes caused by military operations. The banking sector is particularly vulnerable in such circumstances, as it is traditionally one of the most sensitive components of the national economy in times of crisis and force majeure. Since the beginning of the full-scale war, financial institutions have faced complex challenges that require prompt management decisions, including adapting to the unstable macroeconomic environment, ensuring the continuity of financial operations, attracting customer resources, and maintaining the reliability of financial services.*

The functioning of the banking system under martial law is accompanied by an increased level of risks that cover both financial and operational aspects of its activities. The main threats include foreign exchange market volatility, cyber attacks, the risk of insolvency of individual financial institutions, difficulties in providing liquidity, and significant capital outflows. Given these challenges, banking institutions are forced to influence the prompt modernization of financial and technological processes to minimize the negative effects of crisis phenomena and ensure the smooth functioning of the system.

The relevance of the study of the financial sustainability of the banking sector necessitates analyzing the causes and consequences of crisis phenomena, assessing current transformation processes, and forecasting further trends in the industry. The key areas of research are the development of optimal strategies for the adaptation of banking institutions to unstable conditions, the identification of mechanisms for managing financial risks, and the assessment of the effectiveness of state policy in the field of banking regulation. An integrated approach covering economic, legal, and technological aspects of the banking system is a prerequisite for its stabilization and laying the foundation for sustainable development.

Purpose. The purpose of the study is to determine the peculiarities of legal regulation of extraordinary legal regimes and to analyze the functioning of banking institutions during martial law in Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the regulation of banks in the context of the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of functioning of special economic regimes, extraordinary regimes, and banking activities in special conditions.

In the course of the study, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize special legal means of regulating banking activities in a special period); formalization, analysis and synthesis (to model extraordinary modes of functioning of the banking system during the period of martial law); logical generalization of the results (formulation of conclusions).

Results. This article explores the specific features of the functioning of Ukraine's banking system under martial law, identifying the main challenges and threats faced by various participants in the Ukrainian banking market, including banks, consumers of financial services, and the National Bank of Ukraine (NBU). It has been established that the functioning of the state's banking system under special, extraordinary conditions (such as war, pandemics, etc.) should be regulated through stricter, predominantly restrictive state regulatory measures.

Emphasis is placed on the necessity of joint efforts by experts and legislators to achieve a common goal-stabilizing and adapting the banking system to the conditions of martial law.

It is highlighted that the special measures implemented during the COVID-19 pandemic, particularly the transition of banks to remote servicing, have had a positive impact on the ability of the banking system to operate under wartime conditions.

A number of shortcomings in draft laws and other regulatory legal acts adopted after the outbreak of the full-scale war have been identified, particularly their populist nature and the lack of effective legal mechanisms for regulating the special regime of banking activities during wartime.

Discussion. Future research should focus on the levers of restraining the imbalance of the banking system in the face of external and internal threats, as well as on the development of a number of special measures that would become a kind of "emergency" bag in extraordinary conditions. It is also necessary to analyze in more detail the functions of state bodies and local governments under special economic regimes and the procedure for vesting them with extraordinary functions.

Key words: *banking activity, banking system, bank, martial law, economic and legal means and elements of special regimes of banking activity.*

Statement of the problem. The banking sector of Ukraine is a key element of the financial system of the State, which ensures the stability of economic circulation and functioning of economic processes. In the context of martial law, legal regulation of banking activities is of particular importance, which is ensured by the Government of Ukraine and the National Bank of Ukraine with the involvement of creating regulatory and organizational conditions to maintain efficiency and competitiveness.

The modern banking system plays a significant role in ensuring the economic security of the state, as its functioning is the basis for financial, production and operational processes in all areas of economic activity. Since the beginning of the full-scale military aggression of the Russian Federation, the financial system of Ukraine has faced significant challenges that necessitated a prompt legal response. As a result of the hostilities, the functioning of the payment system was threatened, which was caused, in particular, by the temporary suspension of bank branches, restricted access to financial resources and massive cash withdrawals from ATMs.

Despite the challenging environment, the banking system continues to perform its functions, ensuring uninterrupted operations in regions where there is no threat to life and health of the population. An important role in maintaining the stability of the financial sector is played by legal mechanisms for regulating the activities of banks, in particular, NBU Board Resolution № 18 dated February 24, 2022 "On the operation of the banking system during the period of martial law" [1].

It is the legal and regulatory measures implemented by the NBU that play a key role in ensuring the financial stability of the state under martial law. The comprehensive application of currency regulation mechanisms, control over banking operations, support for the liquidity of financial institutions, and the use of new approaches to risk management help to maintain the relative stability of the national currency and ensure business activity. Thus, the legal regulation of the banking sector is an integral factor in maintaining the economic security of the state, allowing the banking system to effectively adapt to martial law conditions and ensure financial stability.

Analysis of recent research and publications. In his study, H. O. Kryshtal focused on the issue of financial security of the banking system under martial law. The author determines that the financial security of the banking sector is a key task of its functioning and tries to identify it by identifying and classifying threats under martial law. The author differentiates such threats into external and internal, which are manifested through the risks of banking activities (increased costs of forming reserves, deterioration in the quality of the loan portfolio) and systemic risks in banking activities (falling capitalization, inflationary processes, increasing dollarization, duration of impact) [2]. However, in practice, it turned out that the threats mentioned by the author can be considered to a greater extent as additional opportunities to ensure the efficiency of the banking system.

Mazurkevych Y. O. focused his research on the challenges and prospects for the development of the banking system under martial law. Thus, the author summarized the main challenges to the banking system caused by the war and determined that the war had a serious impact on the country's banking system, with one of the main problems being a decrease in the liquidity of the banking system due to a decrease in economic activity and a loss of confidence in banks as a result of the escalation of the conflict [3]. It should be noted that the statistical data provided by the author in the article indicate quite the opposite processes. For example, according to the results of the banking system in 2022, there was an increase in the volume of retail deposits, which is evidence of an increase in confidence in the domestic banking system, as well as the absence of a decrease in liquidity. Thus, we again observe a certain paradox, which is that the domestic banking system has not so much suffered losses from operating under martial law as received additional opportunities to improve its efficiency.

Pravdykovska I. I. and Doroshenko N. O. also made an attempt to determine the impact of the war on the banking system of Ukraine and concluded that the banking system of Ukraine is stable, controlled and liquid due to effective regulation by the National Bank of Ukraine. Despite the change in the rules of functioning of the banking system and the introduction of various restrictions on its activities, it was able to adapt to work under the legal regime of martial law [4].

At the same time, there remain unresolved issues of legal support in terms of modeling special economic regimes in the banking sector of the economy under martial law, as well as the general issues of banking institutions and banking activities under extraordinary legal regimes.

The purpose of the study is to determine the peculiarities of legal regulation of extraordinary legal

regimes and to analyze the functioning of banking institutions during martial law in Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal support for the regulation of banks in the context of the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of functioning of special economic regimes, extraordinary regimes, and banking activities in special conditions.

In the course of the study, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize special legal means of regulating banking activities in a special period); formalization, analysis and synthesis (to model extraordinary modes of functioning of the banking system during the period of martial law); logical generalization of the results (formulation of conclusions).

Summary of the main material. A priority area for the development of the financial system of each country is the improvement of the banking sector through the digitalization of all processes taking place in it. Recently, the domestic banking system has experienced significant 478 shocks and continues to operate under stress, uncertainty and significant market volatility. All of this, starting in 2020, was caused by the spread of the COVID-19 pandemic and the quarantine restrictions imposed, and then significantly deepened by the armed aggression of the aggressor country and, as a result, the introduction of martial law in Ukraine on February 24, 2022, by the Decree of the President of Ukraine [5]. On the same day, the National Bank of Ukraine (NBU) adopted Resolution No. 18 "On the Operation of the Banking System during the Period of Martial Law." This regulatory document defined a fundamentally new procedure for the operation of the Ukrainian banking system in the short term [6]. These circumstances became very important factors that affected the stability of the banking sector. According to the Resolution, banks were forced to ensure that all branches operate in an uninterrupted mode, but only if there is no immediate threat to the life and health of employees and customers. The banks were obliged to create conditions for free access of their owners to their safe deposit boxes. At the same time, no restrictions were imposed on non-cash payments. They were also allowed to make payments to the government without restrictions in accordance with the legislation on the special period.

The NBU was obliged to provide support to banks to ensure that ATMs are constantly supplied with cash. At the same time, the NBU introduced a number of special legal measures to stabilize the financial system in general and support the operation of banks in particular. For example, to maintain liquidity, the central bank introduced a blanket refinancing mechanism for banks, namely, it abolished restrictions on the terms and amount of refinancing and added the possibility of extending it for another calendar year. In order to offset the negative impact of panic among the population with regard to withdrawals from accounts, the National Bank imposed a restriction on cash withdrawals of no more than UAH 100 thousand in the first days of the full-scale war. In addition to this restriction, other NBU regulations also apply, namely:

– prohibition of cash withdrawals from clients' accounts in foreign currency;
– suspension of the Ukrainian foreign exchange market, except for transactions on sale of foreign currency by clients;
– fixing the official foreign exchange rate as of February 24, 2022;
– a moratorium on cross-border foreign currency payments;
– suspension by servicing banks of expenditure transactions on accounts of residents of the state that has committed armed aggression against Ukraine;
– suspension of issuing banks from issuing electronic money, issuing electronic money, replenishing electronic wallets with electronic money, and distributing electronic money.

However, all decisions made by the NBU were subject to certain principles, such as:

1) protecting the interests of the bank's customers, ensuring that they receive services at the appropriate level, but with due regard for security factors
2) support for banking institutions and their liquidity. The NBU proceeded from the premise that the negative impact of military operations on banks should not lead to their insolvency. To this end, troubled financial institutions will be given time to restore financial stability after the end of martial law, if necessary;
3) ensuring transparency of banks' financial statements, which reflect their real financial position. This is due to the fact that in the absence of reliable and transparent reporting, it will be extremely difficult for the regulator to implement effective measures to improve the conditions for the functioning of the domestic banking system after the end of the war. Based on these principles, the NBU determines the list and content of measures aimed at supporting the banking system. However, the feasibility of applying certain regulatory levers in practice depends on the implementation of various scenarios [7].

An additional tool to support the stability of the banking system during martial law was the introduction of blanket refinancing at the beginning of the war. According to official data published on the National Bank's website, about 30 banks used this tool during the first month of the war. At the same time, the total amount of debt under this type of refinancing amounted to UAH 20.2 billion, which is less than 3% of all deposits. Further support for the liquidity of the banking system was provided by suspending

tenders for the placement of deposit certificates for a period of 14 days, changing the procedure for announcing refinancing tenders, taking into account the current situation in the country, and abolishing the requirement to increase the mandatory reserve requirements [8]. In addition, in April 2022, the NBU allowed peer-to-peer P2P and quasi cash transfers to foreign accounts. However, as of October 5, 2022, the NBU's decision to ban P2P transfers to foreign accounts due to the negative impact on the stability of the banking system was issued [9]. This indicates that the NBU's decisions were made chaotically, were not planned, coordinated, and calculated by the relevant experts in advance. There was also, of course, a lack of a legislative framework on which the NBU could rely to implement a balanced policy in the field of banking regulation under martial law.

At the same time, the analysis of the banking sector published by the NBU in February 2023 shows positive dynamics: the banking system has withstood and quickly adapted to functioning in the face of a full-scale invasion.

It should be acknowledged that, in the context of the full-scale war initiated by the aggressor against Ukraine, the banking sector's primary tasks have become the rapid adaptation to martial law conditions and the evolving situation concerning combat zones and occupied territories.

The active digitalization facilitated by COVID-19 in the financial sector has ensured a well-coordinated mechanism of bank-client cooperation. The innovations introduced through this process have made it possible to provide banking services in a way that remains as convenient and accessible as possible for the population despite the war. In this regard, the adoption of the Law of Ukraine No. 2120-IX "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Application of Provisions During the Period of Martial Law" was of great importance.

The new law introduces a number of changes to the operation of banks and non-banking financial institutions, particularly those providing lending services. The primary goal of these changes is to ease the financial burden on Ukrainian borrowers during the war and the post-war economic recovery.

Furthermore, an increase in the interest rate on consumer loans due to non-performance of contractual obligations is prohibited, except where a variable interest rate is explicitly stipulated in the credit or consumer loan agreement. It is important to note that penalties (fines, late fees), as well as other charges stipulated by consumer credit agreements, accrued from February 24, 2022, onwards due to overdue payments under such agreements, must be written off. However, the new rules do not cancel interest on the use of credit funds.

Such interest accrual remains lawful from the lender's perspective. Credit holidays represent a deferral of debt repayment, not a debt forgiveness. Therefore, it is crucial to emphasize that credit holidays are a right of the lender, not an obligation. Each case should be assessed individually at the bank-client level.

In the context of the subject matter, it is also worth mentioning the Draft Law "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Support of Borrowers Whose Property Has Been Destroyed or Damaged Due to the Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine." [12].

This draft law has attracted significant interest within the legal community. Its primary objective is to ensure adequate legal protection for borrowers who have lost their property due to military actions, particularly in relation to housing and vehicles. The expected legal and social consequences of adopting this draft law are aimed at ensuring social justice and reducing the tax burden on borrowers who have lost or sustained damage to their property due to military operations.

Draft Law No. 7441–1 proposes amendments to the Civil Code of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Consumer Lending" and "On Mortgage," according to which, from the date of the Law's entry into force, borrowers shall be exempt from the obligation to repay the principal amount of the loan, interest, and penalties (fines) under such loans issued by banks and other financial institutions in Ukraine to individuals and legal entities for the purchase of real estate, including those secured by such real estate, or vehicles that were destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, or sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation, or are located in temporarily occupied territories.

It is important to understand that there is no consensus among scholars regarding the legal regulation mechanism of banking activities. Some researchers advocate for the introduction of strict "rules of the game" in the banking services market [13, 14]. In this context, the justification for imposing numerous restrictions on banking institutions often stems from the necessity to counteract external and internal challenges and threats. Additionally, emphasis is placed on the fact that the banking sector, like the entire financial system, is an integral part of the national security mechanism of any state. Therefore, the establishment of sometimes excessively "tight" regulatory frameworks for business entities in the banking sector is of critical importance.

We believe that such an approach, in extraordinary periods (such as war), would to some extent enable the banking system to transition to a so-called "manual" management mode, allowing the Regulator (primarily the National Bank of Ukraine) to respond swiftly to all challenges and threats to banking activities, as well as to develop adaptation mechanisms ensuring the survival of banks under such extraordinary conditions.

It should be noted that such measures must be developed in advance, before the emergence of potential threats and challenges. Of course, it is impossible to predict all risks. Each situation requires its own specific legal regulatory tools. However, a basic set of such instruments should undergo scientific examination, thorough expert analysis in the field of banking (involving economists, financiers, lawyers, sociologists, etc.), and the development of draft laws and other regulatory legal acts that will enable a prompt response to any crisis.

It is evident that today, amid wartime conditions, we are encountering entirely new phenomena, including in the banking sector. For example, banking institutions located in areas of military (combat) operations, or in temporarily occupied or blockaded (besieged) territories, are unable to provide access to their branches, including access to individual safe deposit boxes. In most cases, bank premises are seized by armed groups, assets are looted, and the bank is unable to verify the presence or absence of stored property until the territories are fully restored under Ukrainian control.

However, an important step in adapting the banking system to extraordinary wartime conditions was the fact that, long before the war began, banks had already started to transform their business models in working with their client base. The goal was to minimize direct contact with clients by providing a wide range of banking and advisory services remotely. This transition led to the optimization of branch networks by utilizing remote channels for customer acquisition and service, which, in turn, has ensured full and uninterrupted access to financial products and services for Ukrainian citizens, allowing them to continue concluding contracts online.

Conclusions and Prospects for Further Research. It has been established that the current developments pose challenges not only at the national level but also at the sectoral level. The situation in which a part of the banking system has found itself holds hostage not only financial institutions but also their clients. The only course of action remains to wait for victory, as it is currently impossible to legally regulate the issue of access to material assets physically located in bank branches.

It is particularly important to emphasize the existence of serious problems in the field of legislative activity. A number of draft laws, including those regulating banking activities during special periods, are entirely populist, detached from the realities of Ukraine and their potential consequences. In other words, before drafting a bill, its authors failed to conduct a thorough study of the issues they intended to address with this document. Such legislative initiatives will negatively impact the resolution of problematic situations, leading to an increase in legal disputes and encouraging those seeking to unlawfully benefit from state support.

Prospective areas for further research in this field include analyzing the competitiveness of Ukrainian banking institutions during special periods, developing specialized adaptation mechanisms for the banking system to address new potential challenges and threats, and establishing a framework for communication between legislators and researchers to create unified approaches to resolving these issues.

Literature

1. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління НБУ № 18 від 24 лютого 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text (дата звернення: 14.11.2024).

2. Кришталь Г. Фінансова безпека банківської системи України в умовах воєнного стану: класифікація можливих загроз. *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку*. 2023. Вип. 4. С. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnnt_2023_4_5 (дата звернення: 03.12.2024).

3. Мазуркевич Ю. О. Банківська система України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2023. Вип. 42. С. 3–7. URL: https://www.newroute.org.ua/wpcontent/uploads/2023/11/sgv_42__.pdf (дата звернення: 14.11.2024).

4. Правдиковська І. І., Дорошенко Н. О. Вплив війни на банківську систему України. *Молодий вчений*. 2022. № 9. С. 150–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2022_9_34 (дата звернення: 03.12.2024).

5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/202. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 03.12.2024).

6. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління НБУ № 18 від 24 лютого 2022 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text (дата звернення: 03.12.2024).

7. Дадашова П. Фінансова оборона країни. Як працює банківська система під час війни. *Українська правда*. 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684104. (дата звернення: 14.11.2024).

8. Стан фінансового сектору України та заходів НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. *Національний банк України*. 2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoruukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiynogo-funktsionuvannya-vumovah-voyennogo-stanu (дата звернення: 14.11.2024).

9. Які грошові перекази за кордон дозволені: роз'яснення НБУ. *ДебетКредит*. 2022. URL: https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/76363-iaki-grosoviperekazi-za-kordon-dozvoleni-roziasnennia-nbu (дата звернення: 14.11.2024).

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text (дата звернення: 03.12.2024).

11. Нові правила роботи банків і небанківських фінансових установ, що займаються кредитуванням, під час війни. *Національний Банк України.* URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/novi-pravila-roboti-bankiv-i-nebankivskih-finansovihustanov-scho-zaymayutsya-kredituvannyam-pid-chas-viyni (дата звернення: 14.11.2024).

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії російської федерації проти України : Проєкт Закону України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1374469 (дата звернення: 14.11.2024).

13. Cornée S. The relevance of soft information for predicting small business credit default: evidence from a social bank. *Journal of Small Business Management*. 2019. 57(3). P. 699–719. https://doi.org/10.1111/jsbm.12318.

14. Voskolupov V., Balanovska T., Gavrish O., Gogulya O., Dragneva N. Marketing management as a tool for preventing a crisis state of agricultural enterprises. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. 5(40). P. 410–417. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245192.

References

1. Pro robotu bankivskoyi systemy v period zaprovadzhennya voyennoho stanu: Postanova Pravlinnya NBU № 18 vid 24 lyutoho 2022 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text [in Ukrainian].

2. Kryshtal H. Finansova bezpeka bankivskoyi systemy Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu: klasyfikatsiya mozhlyvykh zahroz. *Menedzhment ta pidpryyemnytstvo: trendy rozvytku.* 2023. Vyp. 4. S. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnnt_2023_4_5 [in Ukrainian].

3. Mazurkevych YU. O. Bankivska systema Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy. *Sotsialno-humanitarnyy visnyk.* 2023. Vyp. 42. S. 3–7. URL: https://www.newroute.org.ua/wpcontent/uploads/2023/11/sgv_42__.pdf [in Ukrainian].

4. Pravdykovska I. I., Doroshenko N. O. Vplyv viyny na bankivsku systemu Ukrayiny. *Molodyy vchenyy.* 2022. № 9. S. 150–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2022_9_34 [in Ukrainian].

5. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24 lyutoho 2022 roku № 64/202. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022–41397 [in Ukrainian].

6. Pro robotu bankivskoyi systemy v period zaprovadzhennya voyennoho stanu: Postanova Pravlinnya NBU № 18 vid 24 lyutoho 2022 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500–22#Text [in Ukrainian].

7. Dadashova P. Finansova oborona krayiny. Yak pratsyuye bankivska systema pid chas viyny. *Ukrayinska pravda.* 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684104 [in Ukrainian].

8. Stan finansovoho sektoru Ukrayiny ta zakhodiv NBU z pidtrymky yoho bezperebiynoho funktsionuvannya v umovakh voyennoho stanu. *Natsionalnyy bank Ukrayiny.* 2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoruukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperebiynogo-funktsionuvannya-vumovah-voyennogo-stanu [in Ukrainian].

9. Yaki hroshovi perekazy za kordon dozvoleni: rozyasnennya NBU. *DebetKredyt.* 2022. URL: https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/76363-iaki-grosoviperekazi-za-kordon-dozvoleni-roziasnennia-nbu [in Ukrainian].

10. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny vid 15 bereznya 2022 roku № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text [in Ukrainian].

11. Novi pravyla roboty bankiv i nebankivskykh finansovykh ustanov, shcho zaymayutsya kredytuvannyam, pid chas viyny. *Natsionalnyy Bank Ukrayiny.* URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/novi-pravila-roboti-bankiv-i-nebankivskih-finansovihustanov-scho-zaymayutsya-kredituvannyam-pid-chas-viyni [in Ukrainian].

12. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo pidtrymky pozychalnykiv, mayno yakykh bulo znyshcheno abo zaznalo poshkodzhen vnaslidok zbroynoyi ahresiyi rosiyskoyi federatsiyi proty Ukrayiny: Proyekt Zakonu Ukrayiny. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1374469 [in Ukrainian].

13. Cornée, S. (2019). The relevance of soft information for predicting small business credit default: evidence from a social bank. *Journal of Small Business Management,* 57(3), 699–719. https://doi.org/10.1111/jsbm.12318.

14. Voskolupov, V., Balanovska, T., Gavrish, O., Gogulya, O., & Dragneva, N. (2021). Marketing management as a tool for preventing a crisis state of agricultural enterprises. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice,* 5(40), 410–417. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.245192.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 12 (82)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.12.2024. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 17,44. Тираж 100. Замовлення № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.